

Vikerkaar

1-2/1998

ANARHISTLIK REVOLUTSIOON JÄTKUB! Bakunin: Revolutsiooni katekismus, **Peeter Torop Bakuninist** ja kollektivistlikust anarhismist. **Kropotkin:** Anarhismi kõlbelised alused. **Tiiu Hallap Paul Feyerabendi** tunnetuslikust anarhismist. Situatsioonism ja anarhopop. **Hasso Krull** mässust ja vastastikusest abist. **Tõnu Trubetsky** ajalootund. **Shelley, Sinijärv** ja **Kivisildnik.** Isand **Ubu** ilmumine eesti lugejale. EV aastapäev kui rituaal. Modernism kirjanduses ja šarlataansus teaduses. **Jaan Elkeni** maalide teistmoodi tegelikkus. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 12. aastakäik.
Jaanuar-veebruar, 1998. Nr. 1-2.

SISUKORD

- Percy Busshe Shelley *Vabadus* **1**
Alfred Jarry *Ubu künkal* **2**
Karl Martin Sinijärv *Lebekülgi*
"Etnofuturisti kokaraamatust" **27**
Sven Kivisildnik *Tallinna kriin* **36**
Lauris Kaplinski *Musta raamatu*
eksegees **50**
Juta Kivimäe *Jaan Elkeni teated*
tegelikkusest **55**
Tõnu Trubetsky *Anarhismi ajalugu* **58**
Bakunin *Revolutsiooni katekismus* **71**
Peeter Torop *Kollektivistlikust*
anarhismist **75**
Pjotr Kropotkin *Anarhismi kõlbelised*
alused **81**
Vaapo Vaher
Humanist Kropotkin **112**
Tiiu Hallap *Paul Feyerabendi*
epistemoloogiline anarhism **119**
Hasso Krull *Anarhia: mäss või*
vastastikune abi? **131**
Tõnis Kahu *Anarhopop - "olud" ja*
"olukorrad" **139**
Mihkel Volt *EV aastapäev kui rituaal ja*
rootsieesti pagulaslehtede diskurs **145**
- DIXI**
Marek Kallin *Eesti ühiskonna*
anarhistlikku kriitikat **157**
- VAATENURK**
Ülo Kaevats *Evolutsioon ei saa olla*
õiglane **160**
Tõnu Kaalep *Metsasaniitari*
nõrkushetk **163**
Rein Kuresoo *Lõppematu lori* **165**
Mart Velsker *Restauratsioon* **169**
- KALEIDOSKOOP**
Marek Kallin *McLaimu juhtum* **174**
- FOORUM**
Jüri Eintalu *Lendavatest tigudest ja*
teaduslikust postmodernismist **179**
Maie Kalda
Modernismi-Kampmaa **183**
Heino Puhvel *Kuidas mõista*
mõdernismi **185**
Juhani Salokannel *Autode ja lennukite*
ajaloost **188**
Mart Velsker **190**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 1998.

Esikaanel:

Jaan Elken. "Teistmoodi tegelikkus III".
Õli, akrüül, lõuend. 130x200 cm. 1997.
Fragment.

Tagakaanel:

Jaan Elken. "Teistmoodi tegelikkus". Õli,
akrüül, lõuend. 130x200 cm. 1997.
Jaan Elken. "Teateid tegelikkusest". Õli,
akrüül, lõuend. 130x150 cm. 1997.

PERCY BYSSHE SHELLEY

Vabadus

Inglise keelest tõlkinud Ants Oras

Tuld süljates müriseb mägi ja valju
kajab vastuseks hüüd igalt maalt, igalt mäelt,
meri ärkab, lööb kõikuma pooluse kalju,
tipp variseb Pakase aujärje jäält,
kui raju fanfaar tõstab häält.

Ühest pilvest lööb välk – üle tuhande saare
saadab sakitsev nool oma kiirgava jõu,
linna purustab pihuks maaväringu haare,
sajus teises käib värin ja vapp – nagu kõu
kõmab hoobist maa mädisev põu.

Kuid põlevam pilk sul kui piksel, su hoog
on tormisem veel kui maaväringu viirg,
sinust kurdistub merede märatsev voog,
su vaatest jääb tuhmiks vulkaan, nagu piirg
on su paiste ees päikese kiirg.

Taevast, lainetelt, mägedelt helendab ülla,
kauni päikese helk, läbib udud ta loit,
hingest hingesse kandudes linna ja külla,
rahvast rahvasse tungib su pimestav koit –
ning ori ja julmur kaob hämara paos
nagu pimedaim öö sinu aos.

1820

ALFRED JARRY

UBU KÜNKAL

Prantsuse keelest tõlkinud Marike Tammet

Tegelased:

Isand Ubu

Emand Ubu

Kapten Bourdure

Kuningas Waclaw

Kuninganna Rosamunde

Bougrelas, nende poeg

Esivanemate Vaimud

Kindral Lascy

Nikolai Rensky

Imperaator Aleksei

Kahvanägu Giron

Ülikud

Kohtunikud

Nõunikud

Finantsistid

Terve Vene armee

Terve Poola armee

Karu

Phynantshobune

Kaks Sandarmit

PROLOOG

Proloogi tegelased: Puunukk Guignol, Direktor.

Esimene stseen

GUIGNOL: Ilus on siin. Sellessinases saalis on rohkem inimesi kui terves Lyoni linnas. Ma viibin kahtlemata Nelja Kunsti Kabarees. (Koputab.)

Teine stseen

Guignol, direktor.

G: Tere päevast, härra Kunst!

DIREKTOR: Mismoodi: härra Kunst! Kes teie olete, et sedaviisi rääkida?

G: Heh, te siis polegi üks neljast Kunstist! Kas tõesti on olemas veel viieski?

D: Viies olen mina, või pigemini ma juhin neid, ma juhin samanimelist asutust, ma olen härra Trombert.

G: Ja mina olen Puunukk Guignol. Hää meel teiega tutvuda.

D: Meeldiv teid siin minu juures vastu võtta.

G: Veelgi rõõmustavam vastu võtta, see tähendab saada teilt need kakssada viiskümmend tuhat franki, mis te mulle lubasite reisikulude katteks Lyonist ja minu Pariisis viibimiseks.

D: Kakssada viiskümmend tuhat franki! Mina lubasin teile kakssada viiskümmend tuhat franki?

G: Minule, Guignolile, jah.

D: Tahaksin väga nõustuda, aga kes mulle ütleb, et teie Puunukk Guignol olete? Kas teil pabereid, isikut tõendavaid dokumente on?

G: Minu puitmaterjalist paberid on näete siin. (Pistab talle puust malaka nina alla.)

D (*taganedes*): Härra Guignol, mis teil plaanis on?

G: Võtke see riistapuu ja koputage mulle vastu pead. Ärge kartke, ta on tugev. Küll te kuulete, et ta kõmiseb nagu puu.

D: Esiteks te saate haiget, ja teiseks pole ma eales ostnud ühtki

puust teatrimarionetti, küll aga terve galerii Lyoni hüpiknukke. Siin kohtate taas oma sõpru Närikut ja Saagi.

G: Sel juhul kontrollin hoopiski mina, kas teie ikka olete Trombert. (*Tõstab malaka.*) Te ikka olete härra Trombert?

D: Kui see on hr Trombert, kellega te oma puukeele abil soovite rääkida, siis mina see pole.

G: Ahhaa, me veel vaatame! (*Esimene kepihoop.*) Kas te ikka veel pole hr Trombert?

D: Ai! Ai! Olen küll hr Trombert, kõik Trombert'id, keda aga soovite.

G: Mina pole selles nii kindel kui teie, ma pole veel lõpetanud teie esitlemist iseendale. Te ikka olete seesama hr Trombert, kes mulle kakssada viiskümmend tuhat franki lubas?

D: Kes teile seda... Eluilmaski mitte.

G: Tuletage meelde. (*Kepihoobid.*)

D: Ai! Ai! tõsi küll, ma polnud enam iseendast teadlik. Siin teie kakssada viiskümmend tuhat franki. (*Ulatab talle kolm suurt kotti.*)

G: Tahate kviitungit ka?

D: Tänan, ma ei võta enam midagi vastu. Kuulge, hr Guignol, ma tahaksin teiega rääkida.

G: Kuulan teid.

D: Kõnelge, ma kuulan, tunnistajateta. Saatke see taktitu luuavars minema.

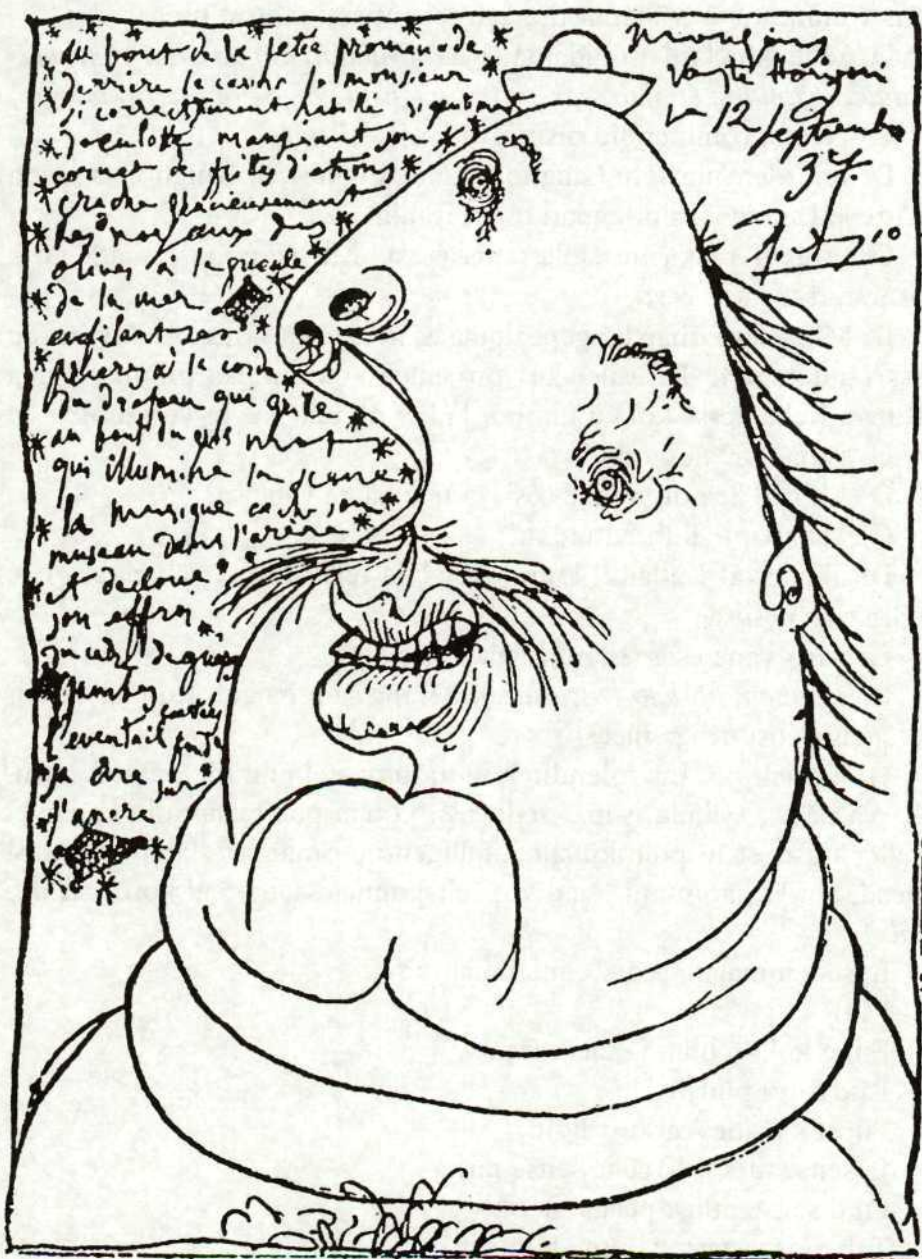
G: See on mu sõber, mu vend, teine Guignol – me oleme samast puust; et aga tegu on teiega ja just nüüd, kui oleme vahetanud nimed ja igat liiki auastmed, siis nõustun ikkagi.

D: Härra Guignol, teie esitlesite end mulle, mina aga peaksin teid esitlema isikuile...

G: Esilistuvaile. Esitleksitage mind esilistuvaile isikuile. Ent nüüd puudub mul mu luuahoidjast tõlk.

D: Nood isikud on liig tähtsad selleks, et lubada endale sedalaadi keskustelu nendega. Ent teavitage mind oma sugupuust ja kõigist tiitlitest, ma kavatsen publikumiseerida nii teie biograafia kui genealoogia.

G: Vabandust, hr Trombert, need on perekonnasaladused. Ma ei paljasta neid mingil juhul, kui pole kindel, et siin ei viibi kolme-neljagi

Isand Ubu. Pablo Picasso joonistus. 1937.

ausat inimest, või vähemasti, nagu teie ütlete, tähtsat nina.

D: Selle taha küll asi pidama ei jää! (*Määrab kindla arvu pealtvaatajaid, teeseldes, et ajab segi tuntud nägusid kõige tundmatumatega.*)

G: Need prominendid otsustavad asja. Küsige.

D: Teie olete niisiis hr Guignol ja tulite Lyonist, hr Guignol, et saada kätte kakssada viiskümmend tuhat franki.

G: Ärgem rääkigem sellest piasjast. Ma ei nõua kunagi tänu osutatud teenete eest.

D: Mina aga nõuan kõigepealt tagasi neid tühje kotte. Au eest saada esitletud tervele Pariisile, kes on selleks pidulikuks puhuks Nelja Kunsti Kabareesse kokku tulnud. Ja kes oli teie isa, hr Guignol?

G: Papa või? Puunukk!

D: Ahhaa! See on muide tõsi. Ja teie härra vanaisa?

G: Vanapapi? Kah Puunukk!

D: Tema ka! Küllaltki kummaline! Ja teie härra... tähendab, teie päris vana esiisa?

G: Päris vana esiisa? Puupeaga Mees!

D (*taganeb, pörkab vastu tala*): Ai! ma sain haiget. Kunagi oli siis olemas puust peaga mees!

G: Täpselt nii. Inimolenditel on mõningatel juhtudel, ainult haru-harva näo... esikülg, suu... sedaviisi, ja teie pea tagapool sai haiget sellepärast, et te pole küllalt intelligentne omamaks läbinisti puust pead, ent küllap minu õpetlikus seltskonnas saab seegi korda. (*Laulab.*)

Iidsete jumalate aegu, enne rauaaega

Päid

Enne kulla-, liha- ja sarveaega,

Päid tehti puust.

Puust kastides tarkust hoiti,

Ja seitse tarka, Kreeka seitse tarka

Olid seitse puust peaga meest,

Tuhandeaastaste tammede soost

Kes tõlkisid oraaklite sõnu Dodone'i metsadele.

Nonde iidsete puude juured

Kaevusid maa keskpaiga poole

Nagu aardeid kompavad sõrmed

Läbi lõputu ruumi ja aegade öö,
Roomates teadmise poole, emmates Maailma.
Paradiisiaia tarkuse puu
Ja õunapuu olid tehtud puust,
Ja kaval madugi, kes Eva kiusatusse viis,
Oli-oli tõesti, öelda tihakem, ka tema oli puust.
Kuid paraku! me maailm mandub, paraku! kõik laguneb;
Ja meie, tarkade ja jumalate viimsed pärijad,
(Rääkides.)

ja puust peaga mehed,
(Lauldes.)

Meie, väiksed veiderdajad,
Oleme vaid kääbused,
Oleme vaid sandid.

Et küünitada rahva poole laval oma päid,
Külvates tarkust, peab meie pettekujudele
Luust-lihast sõrmede vahelt puhutama hingestatud õhku.

D (rääkides): On aga olemas mõningaid inimesi, kelle nimi osutab,
et nad oleksid justkui kuulsa puupeaga inimtõu järglased nagu teiegi.
Näituseks... seersant Bobillot.

G: Talle on ka mälestusmärk püstitatud.

D: Ja on nõnda palju inimesi, kelle perekonnanimi on Tamm!

G: Siin, mu kulla sõber, te vassite.

(Laulab.)

Leidub kaht sorti puust tehtud mehi,
Pead kel peensusteni töödeldud,
Imetlusväärsete õpetuste talletajaid,
Ning lojuseid, ma mõtlen tahumatuid tüüpe,
Jah! tõesti – lojuseid ja puupäid.

D: Kas targaks saadakse?...

G: Mu sõber, öelge parem – puupeaga inimeseks.

D: Kas puupeaga inimeseks või kõvaks puupeaks saadakse kui...
keel on pehme?

G (laulab):

Veinis peitub tõde, ta on tõe lahus,
Mis on laenat metsalt ja puuvaatidelt,

Veini täis, muutute ju teiegi üleni puust
vaadi sarnaseks.

Hüplikud ja puunukud

On igavesed joodikud.

D (*räägib*): Ja nad on puust, et kukkudes mitte katki minna. See on tõesti soodne. (*Jääb unelema.*) Aga teie, tähendab, ei joo, sest teie lõualuud on juba puitunud?

G: Igatahes, et neid veel kaua sel kujul säilitada ning et jõuda sünnipärase tarkuseni.

D: Arthur, kaks...

G: Pernod'd?

D: Ei, Premjääri – Esimest, nagu Napooleon.

G: Teie terviseks, tulevane suur puumees. Juues saate targemaks. (*Balletimuusika.*) Hee! Kuhu te ometi jooksete, kiiremini kui mõni puuhobune? (*Laulab.*) Naisukeisi, siin leidub väikseid naisukeisi! Ega's me ole papist poisid!

G (*räägib*): Te tahate öelda?...

D: Et mul on teist kahju, vaene Guignol, kõige teie... targa peaga. Te jääte paljudestki rõõmudest ilma. Kas polnud üks teie puust eellasi mitte... Abélard?

G (*vääneldes ja püherdades eeslaval*): Ei ta olnud Abélard, sest ta sigitas ju kõik mu vanaisad ja isa ja minu enda. Aga väikestel lastel Champs-Élysees'l ja Tuileries' aias ja Lyonis ma lasen muidugi uskuda, et Guignoli hüpliknukud tulevad puust kapsalehe alt... (*Laulab.*)

Nelja Kunsti Kabarees

Põnnama ei löö mitte üks mees.

Neljas Kunstis me Guignol

Mitte üks raas pole Abélard!

Puust on siin vaid tema pea,

Oma teada väga hea,

Altpoolt aga mitte üks tonks.

Nelja Kunsti Kabarees, Nelja Kunsti Kabarees

Ta pole papist poiss ega puust mees!

(*Tulevad kaks Väikest Naisukest, keda Direktor ja Guignol jäme-
koomiliselt suudlevad. Pentsik tants.*)

ESIMENE VAATUS

Poola kuninga lossi saal.

Esimene stseen

Isand Ubu, Kuningas Waclaw.

KUNINGAS WACLAW (*kulisside vahelt*): Hõi, isand Ubu, isand Ubu!

ISAND UBU (*tuleb*): Ehhee! kae, kuningas küsib minu järele. (*Kõrvale.*) Kuningas Waclaw, te tormate hävingu suunas ja teid notitakse maha!

W (*tuleb teiselt poolt*): Kas te jälle tegelete joomisega, et ei kuule, kui ma teid kutsun?

U: Jah, Kõrgus, ma olen jokkis, sest ma jõin liiga palju prantsuse veini.

W: Nagu minagi täna hommikul – ma usun, et me oleme pommis nagu kaks poolakat.

U: Mida te lõppude lõpuks soovite, Kõrgus?

W: Üllas isand Ubu, tulge mu kõrvale akna alla, vaatame, kuidas sõjavägi mööda marsib.

U (*kõrvale*): Tähelepanu, hetk on käes! (*Kuningale.*) Lähme, lähme.

W (*akna all*): Ahhaa! seal tuleb ratsakaardiväelaste rügement Danzigist. Nad on jube ilusad, tõsijutt.

U: Leiate või? Mulle paistavad kaunis viletsad. Vaadake seda siin all. (*Karjub aknast välja.*) Millal sa ennast viimati pesid, kõlvatu sulij?

W: See on väga puhas sõdur. Mis teil ometi on, isand Ubu?

U: Vaat mis mul on! (*Peahoop kõhtu.*)

W: Lurjus!

U: PERSERAE. (*Nuiahoop.*)

W: Närukael, pätt, päevavaras, uskmatu, musulman!

U: Säh, alkass, kassi piss, tõhk, nuhk, haisev ätt, läti pätt, vene russ, kapsauss, ilge polt, poola kult!

W: Appi! Ma olen surnud!

U (*keerutades kuningat maas nuia abil esikülge pidi ringi*): Säh, komejant, turusant, poljakk, kalmõkk, räabakutt, haisukott, sitapott!

Nüüd on ilusti surnud või? Eh, assa küll! (*Teeb lõpu peale.*) Nüüd olen hoopis mina kuningas! (*Ära.*)

Teine stseen

Kuninganna, Bougrelas.

KUNINGANNA: Mis kohutav lärm see on? Appi! kuningas on surnud!

B: Mu isa!

K: Mu abikaasa! Mu kallis Waclaw! Mul hakkab halb! Bougrelas, toeta mind!

B: Hah! mis on, mu ema?

K: Ma olen täitsa haige, usu mind, Bougrelas. Mulle pole jäänud rohkem kui kaks tundi elada. Kuidas ma peaksin sinu meelest kõiki neid hoope taluma? Kuningas tapetud, ja sina, kes sa esindad kõige üllamat tõugu, kes kunagi mõõka kandnud, oled sunnitud minema maapakku nagu salakaubavedaja.

B: Ja kelle tõttu, suur Jumal! Kelle pärast? Mingi labase isand Ubu, ei tea kust välja hüpanud seikleja, alatu lurjuse, häbitu hulguse pärast! Ja kui mõelda veel, et mu isa teda ülendas ja krahviks tegi ja sel matsil polnud häbi talle kätt külge panna.

K: Oo Bougrelas! Ma mäletan, kui õnnelikud me olime enne selle Ubu-isanda saabumist! Nüüd aga, paraku, on kõik muutunud!

B: Mida sa tahad? Ärgem jätkem lootust ja ärgem iial loobugem oma õigustest.

K: Sinule ma soovin seda, mu kallis laps, minul aga jääb see õnnelik päev nägemata.

B: Heh! mis sul on? Ta kahvatab, ta kukub, appi! Oo mu Jumal! ta süda ei löö enam. Ta on surnud! On see võimalik? Veel üks isand Ubu ohver! (*Peidab näo kättesse ja nutab.*) Oo mu Jumal! kui kurb on leida end neljateistkümneaastaselt verise kättemaksu tööriistana! (*Langeb üha metsikumasse ahastusse. Samal ajal tulevad Esivanemate Vaimud. Üks neist läheneb Bougrelas'le.*)

B: Ah! mida ma näen? kogu mu perekond, mu esiisad... Mis ime läbi?

VARI: Tea, Bougrelas, et oma elu ajal olin ma senjөөr Mathias von

Königsberg, esimene kuningas ja dünastia rajaja. Ma panen meie kättemaksu sinu õlule. (*Ulatab talle suure mõõga.*) Ja et see mõök, mille ma sulle annan, ei leiaks puhkust enne, kui on anastaja surnuks pistnud.

(*Varjud kaovad.*)

B: Ah! tulgu ta nüüd, see isand Ubu, see sulil, see närakas! Kui ma ta kätte saan... (*Mõõka vibutades ära.*)

Kolmas stseen

Isand Ubu.

U: Patsavutsi! Nüüd olen mina selle maa kuningas. Ma olen kuskilt juba seedehäire külge saand ja nüüd ma hakkän üle võtma kogu phynantsi, pärast mida ma tapan kõik maha ja lähen minema. Kaks tükki ongi juba surnud. Õnneks on siin üks luuk, kust ma nad alla viskan. Üks! ja kaks! Ja teised lendavad neile kohe varsti järele.

Neljas stseen

Isand Ubu, Emand Ubu, seejärel Ülikud, Kohtuametnikud, Mitmesugused Isikud.

U: Tooge siia ülikute kassa ja ülikute sau ja ülikute nuga ja ülikute nui! Ja pärast las ülikud astuvad ette. (*Ülikuid tõugatakse jõhkralt edasi.*)

EMAND UBU: Halastust, hoia end tagasi, isand Ubu.

U: Mul on au teile teatada, et kuningriigi rikastumise vajadusest lähtudes hävitan ma kõik ülikud ja võtan üle nende vara.

ÜLIKUD: Oo õudust! Siia, rahvas ja sõdurid!

U: Tooge minu juurde esimene ülik ja ulatage mulle ülikute nui. Need, kes surma mõistetakse, viskan ma luugist alla; nad kukuvad keldrikorrusele, kus nad maha lüüakse. (*Ülikule.*) Kes sina oled, pühvlinägu?

ÜLIK: Vitebski krahv.

U: Kui suur su sissetulek on?

Ü: Kolm miljonit riigitaalrit.

U: Surma mõistetud! (*Nuiahoop.*)

- EU: Milline matslik metsikus!
- U: Teine Ülik, kes sina oled? – Vastad ka või, pühvlinägu?
- Ü: Poseni suurkrahv.
- U: Oivaline! Oivaline! Ma ei küsigi enam edasi. Luugist alla. (Nuiahoop.) Kolmas Ülik, kes sina oled? on sul alles ilge lõust.
- Ü: Kuramaa, Riia, Tallinna ja Jelgava krahv.
- U: Väga hää! väga hää! Muud midagi ei ole?
- Ü: Mitte midagi.
- U: Tähendab, luugist alla. Neljas Ülik, kes sina oled?
- Ü: Podoolia krahv.
- U: Mis su sissetulek on?
- Ü: Ma olen laostunud.
- U: Selle rumala sõna eest kasi kohe luugist alla. (Raevunud hoop.)
- Viies Ülik, kes sina oled? Sul on päris rõõmus nägu peas.
- Ü: Thorni markkrahv, Polotski kuberner.
- U: Ei kaalu just palju. Muud midagi pole?
- Ü: Minule sellest piisas.
- U: Noojah! Parem pool muna kui tühi koor. Luugist alla, sõbrake.
- Mida sina seal kiuksud, emand Ubu?
- EU: Sa oled liiga metsik, isand Ubu.
- U: Häh! Ma rikastun. Ma hakkam nüüd lugema OMA varade nimekirja. Sekretär, lugege ette MINU nimekiri MINU varade ja valduste kohta.
- SEKRETÄR: Podoolia vürstkond, Poseni suurkrahvkond, Kuramaa krahvkond, Sandomiri krahvkond, Vitebski krahvkond, Polotski kubermang, Thorni markkrahvkond.
- U: Ja edasi?
- S: See on kõik.
- U: Kuidas kõik! Või olgu pealegi, lähme edasi kohtunike juurde. Seadusi hakkam nüüdsest peale tegema mina.
- MITU HÄÄLT: Seda me veel vaatame.
- U: Kõigepealt ma reformin kohtukorra ning seejärel läheme finantsküsimuste juurde.
- MITMED KOHTUAMETNIKUD: Me oleme igasuguste muudatuste vastu.
- U: Perserae. Esiteks, kohtunikele ei maksta nüüdsest enam palka.

KOHTUNIKUD: Ja millest me elama hakkame? Me oleme vaesed.

U: Te saate endale trahvid, mida määrate, ja surmamõistetute varad.

ÜKS KOHTUNIK: Õudus.

TEINE: Alatus.

KOLMAS: Skandaal.

NELJAS: Kõlvatus.

KÕIK: Seesugustel tingimustel me keeldume kohut mõistmast.

U: Kohtunikud luugist alla! (*Nood rabelevad asjata vastu.*)

EU: Oeh! Mida sa teed, isand Ubu! Kes nüüd kohut mõistma hakkab?

U: Kesse ikka! Mina. Küll sa näed, kui libedalt see läheb.

EU: Jaa, sellest tuleb alles lugu.

U: Kuule, jää juba vait, vana ohmu. Nüüd, härrased, lähme edasi finantsküsimuste juurde.

FINANTSISTID: Tal polegi häbi.

U: Härrased, me seame sisse kümneprotsendilise omandimaksu, teise samasuguse kaubanduse ja tööstuse tarvis, kolmanda abielude pealt ja neljanda vallaliste pealt, ja viienda surnute pealt, viisteist franki nägu.

ESIMENE FINANTSIST: Aga see on ju tobe, isand Ubu.

TEINE F: See on absurdne.

ESIMENE F: Siin pole saba ega sarvi.

U: Te ju pilkate mind! Toodagu mulle kastrul – ma leiutan teie auks finantsistisousti.

EU: Aga mis kuningas sa lõpuks oled, isand Ubu, kui sa kõik viimseni maha tapad.

U: Hää, perserae! Luugist alla! Tooge kõik, mis tähtsatest isikutest järgi on jäänud! (*Nimetatute defilee ja tekst ad libitum.*) Sina, kes sa imelikul kombel Élysée kuulsa esiratsutajaga sarnaned, luugist alla! Ja teie, meie politseiprefekt, kõigi teile kuuluvate auavalduste saatel, luugist alla! Luugist alla see Inglise saadik, ja et mitte kadedust tekitada, tooge siia ka üks Prantsuse saadik, ükskõik missugune; ja sina, kuulus antisemiit, luugist alla; ja sina ka, semiitlik juut, ja sina ka, vaimulik, ja sina ka, aaptekker, luugist alla, ja sina kah, tsensor, ja sina, süfiliitik, ka luugist alla! Näh, laulik siin uksega eksind, küllalt

sind nähtud, luugist alla! Ohoh! ohoh! See siin ei teegi laule, vaid treib hoopis ajaleheartikleid, aga see ei tähenda, et ikka poleks päevast päeva sama vana laul – luugist alla! Laske käia, visake kõik see mees luugist alla, luugist alla, luugist alla! Tehke kähku, luugist alla, luugist alla!

Eesriie. – Esimese vaatus lõpp.

TEINE VAATUS

Paremal lahtikäiva aknaga tuuleveski, vasakul kaljud, taamal on aimata merd.

Esimene stseen

Tulevad Poola väed, nende ees kindral Lascy.

Rivilaul (Claude Terrasse'i "Poolakate marsi" viisil).

Minu vormikuu el kaks, kolm, neli nööpi ees,

Tal on viis nööpi ees!

Kuus, seitse, kaheksa nööpi ees,

Tal on üheksa nööpi ees!

Kümme, üksteist, kaksteist nööpi ees,

Tal on kolmteist nööpi ees!

Minu vormikuu el neliteist nööpi, viisteist nööpi ees,

Tal on kuusteist nööpi ees!

Kaheksateist, kakskend nööpi,

Kakskend nööpi ees!

Kakskend üks nööpi ees,

Tal on kolngend nööpi ees!

Minu vormikuu el kolngend, nelgend nööpi ees,

Tal on nelgend nööpi ees!

Nelikend viis nööpi ees,

Tal on viis nööpi ees!

Sada kümme nööpi ees,

Tal on kümme nööpi ees!

Minu vormikuu el viiskend tuhat nööpi ees,
Tal on tuhat nööpi ees...

KINDRAL LASCY: Diviis, seis! Vasakule rivistu! Paremale... joondu! Paigal! Vabalt. Sõdurid, ma olen teiega rahul. Ärge unustage, et te olete sõjaväelased, ja sõjaväelastest saavad alati parimad soldatid. Et käia au ja kuulsuse teed, tuleb kanda keha raskus kõigepealt paremale jalale, ja siis kohe järsult paigalt võtta... Valve! Marsiks: paremalt poolt... paremale! Diviis, edasi! rivijuht, paremale, marss! Üks, kaks, üks, kaks... (*Soldatid ning Lascy nende kõrval ära, rööki-des.*)

SOLDATID: Elagu Poola! Elagu isand Ubu!

U (*tuleb kiivris ja turvises*): Ahhaa! Emand Ubu, siin ma olengi oma turvises ja relvastatud pisikese puupilpaga. Olen valmis minema sõtta tsaari vastu, aga varstimaid olen ma sedavõrd koormatud, et ma käiagi ei suuda, kui mind ka taga aetakse.

EU: Fuih, igavene lurjus.

U: Ah! Kogu see vanaraud segab mind. See ei lõpe kunagi, ja venelased lähenevad ja tapavad mu varsti ära.

EU: Kui ilus ta on oma kiivri ja turvistikuga, justkui relvastatud kõrvits.

U: Äh, nüüd ma ronin igatahes hobuse selga. Tooge, härrased, see phynantshobune.

EU: Isand Ubu, sinu hobune ei jaksaks sind enam kanda, ta pole juba viis päeva midagi söönud ja on peaaegu surnud.

U: See on hea hobune! Mind sunnitakse selle kronu eest maksma 12 soud päevas, ja tema ei jõua mind kanda. Ubusarve nimel, te kas irvitate, või siis hoopis tahate mind paljaks varastada? Toodagu mulle siis teine lojus, aga jalgsi ma ei lähe, patsavutsi!

(*Kahvanägu Giron, keda kehastab neeger, toob kohale hiiglasliku hobuse.*)

U: Tänan, truu kahvanägu Giron. (*Silitab hobust.*) Ho-hoo... Ma tõusen üles sadulasse. Oeh! Ma hakkam kukkuma. (*Hobune hakkab liikuma.*) Aeh, pidage mu lojus kinni. Suur Jumal, ma kukun maha ja

saan otsa!!! (*Kaob kulisside vahele.*)

EU: Ta on tõepoolest nõrgamõistuslik. (*Naerab.*) Ahhaa, ta tõsteti üles, aga kukkus jälle maha.

U (*naaseb hobuse seljas*): Patsavutsi, ma olen poolsurnud! Aga ükstaspuha, ma lähen sõtta ja tapan kõik ära. Hoidku alt kõik, kes otse ei kõnni. Nuud miä panõ taskusse koos nina ja hammaste väänamise ja keele väljatõmbamisega.

EU: Head õnne, härra Ubu.

U: Ma unustasin öelda, et ma usaldan valitsemise sinu hooleks. Aga phynantsraamat on mul kaasas, nii et seda halvem sulle, kui sa minu tagant varastad. Jätan truu Gironi sulle abiks. Hüvasti, emand Ubu. Ole mõistlik, hoia oma voorust.

EU: Hüvasti, isand Ubu. Tapa siis tsaar ära.

U: Kindlapeale. Nina ja hammaste väänamine, keele väljatõmbamine ja pisikese puupilpa ajamine kõrvadesse. (*Kaugeneb fanfaarihelide saatel.*)

Teine stseen

Emand Ubu, Kahvanägu Giron.

EU: Nüüd, kus see suur tola läinud on, lähme võtame jooksuga kõik Poola aarded oma valdusse. Siia, Giron, tule aita mind.

KG: Mida teha, käskijanna?

EU: Kõike! Mu kallis abikaasa tahab, et sa teda kõiges asendaksid, senikaua kui ta sõjas on. Nii et täna õhtul...

KG: Oih! Käskijanna!

EU: Ära punasta, mu kallis – sinu näol see ei paista väljagi! Ja vahepeal ma vajan sinu abi, et aarded ümber kolida.

(*Väga kiiresti, räägivad kolimise käigus.*)

EU: Esteks mul silma hakkab üks pott,

Üks... poola pott – mis üllatus! vott!

KG: Üks voodivaip, mis põdranahast, kuninganna jagu,
Surnd kuninganna, vaene – mul tast kahju nagu!

EU: See tema põdranaha pea

Näeb välja kui mu kaasa hea.

KG: Ja väiksed rohupudelid, kust rahvas purju jõi,

Kui August Jota valitses ja Poolale õnne tõi.

EU (*kandes klistiirikannu*): Ja vesipiip, mis kuningaille siin
On rõõmu toonud rohkemgi kui viin.

KG: Siin kohvritesse salamisi

On pandud dokustaate riigikaitselisi.

EU (*kandes käes luuda*): Ja siin on luud, mis Poola uueks löi
Ja platsi vanast rämpsust puhtaks löi.

EU: Aih! Ma kuulen lärmi! Isand Ubu on juba tagasi jõudnud!
põgeneme!

(*Tormavad minema, pillates aarded käest.*)

Kolmas stseen

Sõjavägi marsib üle lava. Seejärel tuleb ISAND UBU, tirides enda järel pikka ohelikku.

U: Sarviksäss! Issa püss! Põrssapea! Me saame lüüa – hah! me kärvame janusse ja oleme väsinud, sest kartusest oma ratsaloomi puruks muljuda me käisime kogu tee jalgsi, tirides (*alles siis ilmub ka hobune*) hobust valjaidpidi järel. Ent naasnuna Poolasse mõtleme me oma patafüüsika-alaseid teadmisi kasutades ja oma nõuandjate valgustamisel välja automobiili, mis meie hobust lohistaks, ja õhusõiduki, et transportida tervet armeed. Aga sealt tuleb tõtates Nikolai Rensky. Hee! Mis sellel poisil viga on?

RENSKY: Kõik on kadunud, Kõrgus, poolakad tegid mässu, Giron on kadunud ja emand Ubu põgenenud ja kõik riigi aarded ja finantsid kaasa võtnud.

U: Juba!!! – Öölinde, õnnetusetooja, saabastega öökull! Kust sa need kuulujutud korjasid? Veel üks sihuke! Ja kes selle taga on? Vean kihla, et kasakad. Kust sa tuled?

R: Varssavist, aulik härra.

U: Sa persekukkund poisius, kui ma sind usuksin, siis ma laseksin tervel armeel sama teed pidi tagasi minna. Aga härra poiss, sul on seljas rohkem sulgi kui ajusid ja sa nägid unes lollusi. Mine eelpostide juurde, mu poiss, venelased pole kaugel, ja peagi tuleb meil relvad haarata.

LASCY: Isand Ubu, kas te ei näe tasandikul venelasi?

U: Venelased jah, tõsi ta on! Nüüd olen kena mina küll. Kui oleks veel võimalik ära minna, aga üldsegi mitte, me asume kõrgendikul ja siin künka otsas jääme kõigi löökide märklauaks.

SÕDURID: Venelased! Vaenlased!

U: Lähme, härrased, võtame nüüd oma lahingupositsioonid sisse. Meie jääme künkale ega tee sugugi seda rumalat viga, et alla roniksi-me. Mina hoidun keskele nagu elav kindlus ja teie liibute tihedasti minu vastu. Mina soovitan teil tulirelvadesse niipalju kuule sisse toppida, kui nad vähegi kannatavad, sest 8 kuuli võib tappa 8 venelast ja samavõrra vähem ronib neid mulle pähe elama. Ma saadame jalaväelased jalgsi künka jalamile, et venelasi vastu võtta ja neid natuke tappa, ratsaväelased nende taha, et nad saaksid sinna segadusse sisse söösta, ja kahurväe käesoleva tuuleveski ümber, et inimhunnikutesse tuld anda. Mis meisse puutub, siis meie hoidume siia tuuleveski sisemusse ja tulistame oma phynantspüstoliga aknast välja, ukse peale paneme selle kepi, ja kui keegi proovib siseneda, siis häda talle!

SÕJAVÄGI: Teie käsud, Kuningas Ubu, saavad täidetud.

U: Hee! Küll läheb hästi, meie võidame. Mis kell on?

(Kuuldub kolm käo kukkumist: Kuku! Kuku! Kuku!)

L: Kell on üksteist hommikul.

U: Lähme siis lõunale, sest ega venelased enne keskpäeva ei ründa. Härra kindral, öelge sõduritele, et nad rahuldaksid oma vajadused ja alustaksid laulu Poolamaast.

L: Tähelepanu! Parempool ja vasakpool, võtke ringi. Kaks sammu tagasi, jätta! *(Sõjavägi ära, suur vahemäng, Isand Ubu alustab laulu, Sõjavägi naaseb esimese salmi lõpuks.)*

Laul Poolamaast:

U: Kui purje tõmban ennast,

Siis kaob mul hingepiin.

Seepärast tule, vennas,

Ma londi likku viin!

KOOR: Viin viin viin viin viin viin!

Nii ütles August Jota,
Meil janu kannul käib,
Nüüd neela, ära oota,
Me oodata ei täi.
KOOR: Täi täi täi täi täi täi!

Mu kiivrituti au eest väljas,
Valvel kõik see mees
Ja peksame ka janus, näljas –
Võitlus ootab ees!
KOOR: Pees pees pees pees pees pees!

Kui viin nii kaunilt voolab
Ja magus maitseb suus
Siis hüüdke – proosit, Poola!
Ja elagu Ubu!
Koor: Buu buu buu buu buu buu!

U: Tublid poisid, oo, ma jumaldan neid! Ja nüüd lauda!
SÕDURID: Rünnakule!

U: Õelge meie härra sõjalisele intendandile, et ta tooks meile proviandi, mis terve armee jaoks reservi on pandud.

L: Aga isand Ubu, proviandi pole, süüa ei ole mitte midagi.

U: Mis kurat, sa küünisahv! Ei ole midagi süüa? Ja millele mõtleb siis meie sõjaline intendantuur?

L: Kas te ei mäletagi enam, kuidas te ta luugist alla ajasite?

U: Aah! ma hingan kergendatult. Ma teadsin küll, et see suurepä-rane karistus sai määratud õige asja eest. Kellelegi pole saladuseks, et talle meeldis nuumata reamehi surnukehi, vabandust! lihakehi täis – kalkunite päranipe, grillkanu, koerapasteete, lillkapsaid perseraega ja teisi kodulinde. Lõppude lõpuks ma lähen ise ja vaatan, kas leidub midagi, millega meie vatsa vooderdada.

L (*kisendab*): Mida te head süüa leidsite, isand Ubu?

U (*naaseb luuaga*): Ma ei leidnud muud peale selle. Maitske natuke.

LASCY ja kogu SÕJAVÄGI: Puhh! Puhh! Puhh! Ma olen surnud!
Alatu isand Ubu, reetur ja vilets pätt!

(Krampides tõmmeldes ära. Kaugusest hakkab kostma suurtükikõminat.)

U (*üksi*): Aga minul on küll nälg. Mida ma oma patsavutsi topiksin? (*Esimene kuul kõhtu.*)

L (*tuleb jälle*): Aulik Ubu, venelased ründavad.

U: No ja siis? Mida mina sinu arvates peaksin nüüd tegema? Ega mina neil seda käskinud teha. Kuid siiski, härrad finantstegelased, valmistugem võitluseks.

(Teine kuul, Isand Ubu on tagurpidi, kuul kargab mitu korda hirmsa raksuga patsavutsi pealt tagasi.)

L: Teine kuul, siia ma ei jää. (*Põgeneb.*)

U: Ah! ma ei tahagi enam niiväga. Siin sajab tina ja rauda. Hei! aulikud vene soldatihärrad, olge ettevaatlikud, ärge siia tulistage, siin on rahvast.

HÄÄL VÄLJASTPOOLT: Hurraa, tehke ruumi tsaarile! (*Venelased üle lava.*)

U: Lahingusse, ma lähen ja ründan selle pisikese puutükiga moskoviidi tsaari!

TSAAR (*ilmub*): Shoknozof, katastroof, sitalohv!

U: Säh, said! (*Tsaar kisub ta käest kepi ja äsab vastu.*) Oih! aga ikkagi! aih, härra, vabandust, jätke mind rahule! Oi, aga ma tõesti ei teinud seda meelega! Ai! ma olen surnud, ma olen läbi! (*Teeb sääred, Tsaar talle järele.*)

L (*mööda minnes*): Sedapuhku läks küll paanikaks.

U: Ahhaa! Nüüd on paras aeg jalgadele valu anda. Nonii, härrased poolakad, edasi! või ei, õigemini tagasi!

POOLAKAD (*üle lava tormates*): Päästku end, kes saab, päästku end, kes saab!

(Põgenevad, venelased kannul.)

Neljas stseen

Algul tühi lava, siis läheb KARU mööda.

U (*tuleb*): Polegi rohkem kedagi? Mihukesed rahvahulgad, kus alles põgenesid! Kuhu peitu minna, suur Jumal? Aa, siia majja, siin ma olen kindlasti ohutus paigas.

L (*väljub veskist*): Kes siin veel elus on?

U: Appi! Aa, see oled sina, Lascy, ah et sina peitsid kah ennast siia, sind polegi veel ära tapetud?

L: Heh! Härra Ubu, kas olete oma hirmust ja põgenemisest toibunud?

U: Jaa, hirmu ma enam ei tunne, aga ma põgenen veel.

L: Mihuke siga.

KARU (*kulisside vahel*): Urrh!

L: Mis mõirgamine see on? Minge vaatama, isand Ubu.

U: Oo ei, see veel puudus, vean kihla, et jälle venelased, mul on kōrini; ja pealegi kui nad mind ründavad, siis on väga lihtne, miä pista' nuud omale taskusse.

Viies stseen

Samad. Tuleb KARU.

L: Oih! härra Ubu!

U: Oi, kassanäe, vahi misuke pisike kutsa. Minu meelest väga nunnu.

L: Vaata ette! Ah! milline hiiglasuur karu.

U: Karu! Ah, hirmuäratav elukas. Ma, vaene inimene, olengi nahka pistetud. Kaitsku mind Jumal. Ja tulebki minu poole. Ei, võtab hoopis Lascy kinni. Ohhoo, see on juba parem! (*Karu viskub Lascyle peale, kes kaitseb ennast. Isand Ubu varjub veskisse.*)

L: Minu juurde! minu juurde! appi, härra Ubu!

U (*pistes pea veskiaknast välja*): Võta näpust! Saa aga ise hakkama, mu sõber; meie siin loeme hetkel oma Issameiet. Aeg on antud igaühele, millal ta alla neelatakse.

L: Ta pigistab, ta pureb mind!

U: Pühitsetud saagu sinu nimi.

(*Lascy, keda karu oma haardes hoiab, laseb kuuldavale hirmsa karje; karu ületab teda lõugade vahel lohistades lava ning kaob.*)

U: Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev... Noh! ongi teine ää söödud ja minul hea rahulik. Ja päästa meid ära kurjast, aamen. Ma võin aknalt alla kobida. Me võlgname oma pääsemise oma vaprussele ja arukusele, hetkegi ei kõhelnud me ronimast siia veskisse,

mis kindlasti on püstitatud selleks, et meie palvetel oleks taevasse jõudmiseks lühem maa läbida. Ka ei suuda ma enam ja mind haarab veider soov magama jääda. Aga selles majas ma ei uinu, sest isegi puuvillase tanuga (*paneb pähe*) ei maksa ronida tuuleveskisse, kui kardad tuuletõmbust!

(Ubu on voodis, kusjuures klassikalisel ja Guignolile igiomasel kombel ilmuvad hiired, ämblikud jne.)

U: Lageda taeva all oleks mõnusam. (*Kerge lärm väljas.*) On see jälle karu? Ta tuleb pistab mu nahka. Ei mingit lootust magada, kuid selle pisikese puutükiga saan temast jagu küll. (*Ilmub Emand Ubu, kes ka kepihoobi vastu võtab.*) Ahhaa! Emand Ubu! Ma teadsin küll, et see on mingi loom! Kuidas, see oled sina, loll tulehark? Kust sa tuled?

EU: Varssavist, poolakad ajasid mind taga.

U: Mind ajasid jälle venelased taga, kaks kaunishinge saavad kokku.

EU: Ütle parem, et kaunishing kohtas eeslit!

U: Ah! Emand Ubu, ma lasen teil ajud välja kiskuda ja tagumiku lõhki rebida! (*Raputab teda.*)

EU: Tule parem minuga, see maa ei ole rahulik. Lahkume siit, kasutame juhust ja asume mere kaldale ja lähme esimese laeva peale, mis ankru hiivab. Aga kuhu minna?

U: Kuhu me läheme, emand Ubu? Quo vadimus? Vastus on lihtne – Prantsusmaale.

Kõik võlud, veetlused on koos me Prantsusmaal:

Seal suvekuudel soe ja külm on talve a'al,

Institutsioonid kõik on pandud klaasist kappi,

Et ei puudutataks kirikut ega pappi

Ning hästi hoitud seal on armee võimusu

Ja bürokraatide ainsa plekita au.

Kuid tunnistada võib ometigi mu kaigas,

Pole kogu see värk nii kaljukindlalt paigas.

Vatti mässitud on rahujõud, rahandus

Ja kohtukorraldus justnagu habras ehe;

Kuid minu kaikast veel neil sünnib pahandus.

Taas koidab kuldne aeg, mis looduslikult ehe:

Saab rahva targal nõul valitud parlament,

Kel teostub iga plaan ja programmdokument,
Käib riigivanker siis nii uhke mürinaga,
Justkui isand Ubu oleks õitsengu taga.
Me maa on teaduste ja ka kunstide maa;
On nüüdseks viimaseid saand juba neli: Niisiis
Nüüd nelja kunsti maaks kuulutatagu ta
Ehk kuulsaks kabareeks Montmartre'il Pariisis!
Sinna lähmegi nüüd elama, emand Ubu.

EU: Braavo. Lähme Prantsusmaale, isand Ubu.

U: Ma näen laeva, mis läheneb, oleme päästetud.

BOUGRELAS: Veel mitte!

ISAND JA EMAND UBU: Aii! See on Bougrelas!

B: Alatu isand Ubu, sa tapsid mu isa, kuningas Waclawi (*Isand Ubu kiunatab*), sa tapsid mu ema, kuninganna Rosamundi (*Isand Ubu kiunatab*), sa tapsid kogu mu perekonna, sa tapsid ülikud, sa tapsid kohtunikud, sa tapsid finantsistid, aga on üks asi, mida sa ei tapnud, sest ta on võitmatu – rahvuslik sandarmeeria!

(*Tulevad kaks sandarmit.*)

U (*segaselt*): Kuhu peitu minna, suur Jumal? Mis saab emand Ubust? Hüvasti, emand Ubu, sa oled täna nii kole, kas sellepärast, et meil on võõraid?

(*Tuleb kahvanägu Giron.*)

EU: Meie truu Giron saadab mind Prantsusmaale.

B: Ja teie, sandarmid, saadate isand Ubut. Viige ta vangikongi või õigemini tapamajja, kus tal karistuseks kõigi kuritegude eest ajud välja lastakse.

LÕPULAUL (*Tuntud viisil.*)

Isand Ubu kahe Sandarmi vahel, Emand Ubu, Bougrelas, Kahvanägu Giron

Kauni Prantsusmaa kaldad
Meid / Teid ootavad juba
Meil / Teil kiirelt sinna jõuda,
Õrn tuuleõhk, luba!

Nüüd
asume / asute teele
Ja rõõmsaks teeb meelega,
Et taevas särab kuu,
Ja elagu isand Ubu!

Nüüd taevas meile tasugu
Ja lootus hinge asugu,
Sest voorus võidab alati,
Tirilimpimpii, tirilimpimpii!

Ja tasutud saab niikuinii...

(Laev kaob silmist. – Eesriie.)

Isand Ubu ja patafüüsika leiutamine on Alfred Jarry (1873–1907) kaks olulist panust maailmakultuuri. Õigupoolest sündis küll esimene 1880. aastatel Rennes'i lütseumi viieteistaastaste koolipoiste ühisloominguna, prototüübiks füüsikaõpetaja Hébert, kes nende silmis kehastas kõike, mis maailmas groteskset. Kui Jarry 1888. a oktoobris samas lütseumis õpinguid alustas, tegi ta koos kooliendadega nukunäidendi, mida esitati korduvalt nii õpilaste kodudes kui Rennes'is ja 1891. a esimest korda Pariisis, kus Jarry tollal juba õppis.

Tõeline läbimurre tuli aga alles 1896. a 10. ja 11. detsembril, mil etendus Theatre de l'Oeuvre'is "päristeatrit" jaoks kirjutatud versioon "Kuningas Ubu". Etendus põhjustas šoki, millest teatrimaailm tänini toibunud ei ole. Esietendusel olid kohal poliitika-, ajakirjandus- ja kirjandusmaailma juhtivad nimed ja kui isand Ubu ütles esimese repliigi "Mordre" (perserae), puhkes lärm, nii et näitleja ei saanud järgmised viisteist minutit midagi öelda. Keegi ei olnud uusaegse teatri laval veel midagi niisugust kuuldavale toonud. Paljud publiku hulgast lahkusid, orkestriaugus läks rüseluseks. Jarry pooldajad karjusid, et lahkujad ei taipa miskit ka Shakespeare'ist ega Wagnerist. Teised hüüdsid: "Kas te ei mõista, et autor peab meid lollikarjaks!" Kui Ubut kehastanud näitleja suutis sarve puhudes publiku maha vaigistada ja öelda veel kord "Mordre", algas uus märul. Selle vaibudes aga viis trupp etenduse kuulsusriikka lõpuni.

Jarry kirjutas näidendile järjed "Sarvekandja Ubu" ja "Aheldatud Ubu". "Ubu künkal" on "Kuningas Ubu" kahevaatuseline kokkuvõte, kohandus nukuteatri nõuetele ja seega omamoodi tagasipöördumine "Ubu" eellukku. Juurde on lisatud

eelmäng ja lõppu on muudetud: Ubu saab sedapuhku karistuse. "Ubu künkal" esietendus 27. nov 1901 Montmartre'i Nelja Kunsti Kabarees (*Cabaret artistic les 4-z Arts*).

Küllap on Ubu teatriajaloo esimene tõeline antikangelane, kes hoolimata välja-vabandatavate või lunastavate iseloomujoonte puudumisest on ometigi meie kõigi moodi. Jarry soovis oma kangelasega "näidata muutumatut inimlikku jaburust, kiimalisust, igavest õgardlust, türanniaks tõusnud instinkti madalust ning täissöönud inimese vooeluslikkust, vagadust, patriotismi ja kõrgeid ideaale".

Ehkki juba isand Ubu on patafüüsikateadusega tuttav, arendas selle peensusteni välja Jarry teine oluline tegelaskuju dr Faustroll romaanis *Gestes et opinions du docteur Faustrolle, pataphysicien* (1898, Patafüüsik dr Faustrolli teod ja arvami- sed): "Patafüüsika on imaginaarsete lahenduste teadus, mis sümboolselt omistab virtuaalsuses kirjeldatud objektide omadused nende eritunnustele." Patafüüsika on üks samm metafüüsikast kaugemale, ta on teadus üksikfaktidest, erandite seadus- pärasustest, patafüüsika jaoks on kõik võrdväärne, ta on naljast kaugel. Patafüüsika taga ei ole enam midagi, kõik on patafüüsiline, ent ainult vähesed praktiseerivad patafüüsikat teadlikult.

20. sajandi mõtlemises on patafüüsikal väärikad traditsioonid, sel mõttevoolul on olnud palju teadlikke ja ebateadlikke järgijaid (vt nt *Vikerkaar* 1997, nr 10–11, lk 96–104 ja käesolevas nr-s lk 119–131). Ja mõistagi on Jarry anarhiline ja hallutsinatiivne looming mõjutanud enamikku dadaiste ja absurdiste.

KARL MARTIN SINIJÄRV

LEHEKÜLGI "ETNOFUTURISTI KOKARAAMATUST"

(...) Olukorrast: asi on niikaugel, et Euroopa lastakse Eestiga ühinema esimeste seas. NATO ei pääse veel Soela väinassegi. (...) Aristokraatial on oma sümbol: kilu, kes omab e-mail'i. Töölisklassi (pankurid, vahendajad, maaklerid ja muud füüsilise töö tegijad) sümboliseerib liikuva telefoniga tursk. Keskklass pole end veel adekvaatselt määratlenud, kuna juhindub sihipäratust seadusandlusest ja loodab sotsiaalsetele garantiidele. Keskklassil seega sümbol puudub, kuigi hapukapsastest võiks siinkohal ehk kõnelda. Poe-hapukapsastest (...).

(...) Söögi lahutamine kirikust on loomulik, ühiskonnast, riigist ja haridusasutustest söök ei lahutu. Toitumine muutub nüanssides, seedekulglal alalhoidlikkus võimaldab toitumisel ajaga kaasas käia üksnes suueelses faasis. Seda enam tuleb rõhku panna lauakommete omandamisele lasteaias. Kes austrit loobib, peab kaaviarile suud andma. Ja trühvli läbi hukka saama (...).

(...) Isegi lennukites antakse süüa. Seepärast lennatagu alati äriklassis. Saab rohkem süüa ja jalgu sirutada, muu on ikka sama jube. Tõusud ja maandumised näiteks. Seisva lennuki tiival saab pidada piknikut. Vajalikud on itaalia veinid, pikad sallid ja ujumistrikood. Lennuki tiib võiks ulatuda veekogu kohale. Ning lennukis asuda saun (...).

(...) Trend on *out!!!*

(...) Pizza tarvitamine toiduks on kõlblusevastane juba üle seitsme-

kümne aasta. Pastaroogadest haugates võib sõdu kaotada. Niipalju siis maailmakultuurist. Halb hakkšnitsel, romsteek ja leivasupp kuuluvad kohalikus kontekstis samuti moraali vastu patustavate tarbimisühikute sekka, ehkki uuemal ajal pakuvad neile ägedat konkurentsi hamburgerid ja kõik, mis oma külje või alumise poolega mikroahju puudutanud. Kulinaarse eetika vastu eksimine mõjutab ilmasündmuste kulgu enam kui juudid, vabamüürlased ja *copywriter*id kokku. Toidu narrimine on saamas normiks, elunormiks. Lasteaiad haisevad endiselt piima-juurviljasupi järele ja rasvast hane otsi tikutulega. Ses valguses on Shakespeare'i nautimine praktiliselt võimatuks muudetud (...).

(...) Lihasööjate Seltsi loomine pole enam mitte ainult aja küsimus, see on eluküsimus (...).

(...) Kanaliseerida vohav ksenomaania soovahetusoperatsioonitoast hästivarustatud kööki. Multikulturalismipisik aheldada mitmekesise toidukorvi ja prügikoti vahelisele alale. Homobaaride menüüs rakendada senisest jõulisemalt küüslauku, strühniin pole praegusel etapil esmase tähtsusega (...) Päikesetõusu tähistamiseks propageerida senisest agaramalt kodumaiseid mune ja peekonit, vähendada otsustavalt petlike teraviljahelveste osakaalu järeltuleva põlvkonna hommikusel toidukaardil. Mõõnda siiralt, et kaerakile kasvatuslik roll on küll museaalse, ent sellegipoolest väärtusega. Demonstreerida kaerakilet regulaarselt kui muljet avaldavat näidet monoteistliku usundi mannutavast mõjust rahvuse genofondile (...).

(...) Nõuda kõuehäälel tasuta õlut (...) ja saada lõunaid.

(...) Püksid on rebadel ja keedetud keel vestil, kes arvavad, et sedamoodi edasi saab. Ma nägin eelmisel pühapäeval kaht praemuna, mille ainsaks garneeringuks oli ketšup. Ok, antud kontekstis võiks see töötada, aga armsad inimesed! Tegelikult ju nõnda ei tehta. Kuulutan seadusevastaseks tühiajused manipulatsioonid põhitoidusega. Kogu selle raamatu moraal saab olla üks ja ainumas: **toiduga ei mängita!** Sest lihtsast tõest tohib taganeda vaid tema, kes ta teab, mida ta teeb.

Ja kui ei tea, kutsub targema abisse (...).

Hea sigariga minge või tuulevesikutega võitlema. See põleb edasi nagu Zippo masin. Päh, paar venda on väitnud, et neil lähevad pöidlad villi, kui nad iseoma-ihutsi tulekivi tõmbama peaksid. No ma ei tea. Rumcajs räkis küünega küünt ja sai piibu tormama, ükskõik kui palju ta ka linnapea jalga ei solvanud või hirvele punakapsast näitamata ei jätnud. Manka tuli ikka ägedam välja kui ükski pintvaadi-tirija eales arvanuks. Ja tšehhid annavad odavat pardipraadi kapsaga kuni tänase päevani, õlut unustamata (...).

Ma võtan esimesel õllekaubitsejal üht-teist maha, kes väidab, et me ei saaks müüa toopi kesvamärga kümne krooni eest – eeldades, et soomlased on meelest. Korraaks. Kui unustus tuleb, tõestab võbelev kõrtsmik, et ta saaks kuue krooni eest ka müüa. Muidugi saaks. Praegu ei oska, ei tule selle pealegi, aga peatselt peab peaga tööle hakkama. Miks? Sest murrang on tulekul. Idaeurooplus ja põhjaeurooplus vannuvad alla keskeurooplusele. Kuni keskeurooplus ajudesse juurdunud pole, nähtagu eurounioone siin sama palju kui kellegi kõrvu. Ausalt öeldes ei huvita isegi, kelle kõrvu just. Laske õlut, laske hinnad alla või laske püksi – pikemas perspektiivis (...).

Toidupoodidele sundida seaduse jõuga peale tellimisnimekirjad, mis sisaldaksid tooteid neilt mailt, kus kasvab Toit suure algustähega (...).

Kui ilma kooreta mune keeta rõõsas kooses, siis kas munad on koorega või kooreta? (...) Toidu üle võib lõputult lobiseda ja ausat vastust ei anna köök mitte kui kunagi. Ehk kõhule, maitsemeelele, küsimusele mitte eales. Muna? (...) Ühesainsas munas on väga palju sees, teatakse ammu. Kui see muna ära keeta, ei jää sisu sugugi vähemaks. Pigem lisandub uus vaatenurk. Sama kehtib muna praadimise puhul, kuigi vaade saab mõnevõrra tasapinnalisem (...).

Põhimõtteliselt toimib kalamarja puhul kõik samuti, teisel tasandil. Kvantiteet läheb hüppeliselt üle – vaenlase poolele (...)

Järgnevalt neli ValikRooga:

ROOG NOVEMBRIKUU ESIMESEKS PÄIKESELISEKS PÜHA- PÄEVAKS

Sihtrühm: diplomaatiline korpus, keskastme arveametnikud, hili-
sed väliseestlased, Concordia ülikool, DJ-d.

Roog leiab aset kolmesaaliselise vastremonditud restorani keskmises saalis. Aknad avanevad selles suunas, kuhu novembris keskpäevane valgus paistab. Tagumisele seinale on kahepoolse teibiga kinnitatud reklaamplakat, mis kujutab filigraanselt fotostatatud soolasilku voogaval purpursiidil. Silk ja siid on lõhestatud kirvega, mis pildil samuti äratuntavalt kumab. Kiri plakatil: "Silk Cut. Smoking kills." Vastaseinal, kõrgel lae all, ripub Vabariigi Presidendi paraadfoto, varjates osaliselt ventilatsiooniva. Pikk laud on kaetud hallivöödilise Tartu-
maa seelikukangaga, kelnerid istuvad laua ääres ja Roa külalised seisavad kelnerite selja taga. Kelnerid on riietatud frakkidesse, külalised on korralikes päevaülikondades.

Uksed kõrvalsaalidesse suletakse, vasakpoolses saalis hakatakse mängima Rahmaninovi, parempoolses Depeche Mode'i. Helitugevus on mõõdukas, ent piisav, et häirida. Kelnerid asuvad endile ette tõstma ning täidavad joogianumad. Kui kelnerid on esimese suutäie võtnud, kergitavad külalised kelnerid maast lahti ja tarivad nad seljas kiiresti Rahmaninovi saali. Selgub, et kelnerid olid toolide külge kinni köidetud ja nõnda peab neid hiivama ühes toolidega. Rahmaninovi saali uks suletakse, külalised jäävad seisma ümber toolideta laua ning manustavad toite ja jooke. Depeche Mode'i saalist siseneb põrandapoonija, kes hakkab poonima põrandat. Kusagil puuritakse seintesse auke. Külalised lahkuvad, haarates kaasa lauanõud. Lahkuvatelt külalistelt võtab jalgpallikohtuniku vormis uksehoidja sõrmejäljed ning jagab neile laulupeopildiga postkaarte.

Lauanõud:

kvaliteetne lauahõbe ilma nugadeta, papptaldrikud, plastpitsid viina jaoks ja stiilsed nikerdustega Baieri õllekannud. Laual olgu ka samovar, alustassid ja hulk lauda kinni löödud soome pusse korrekt-

setes ridades.

Nõutav menüü:

– Meetrise läbimõõduga sült, kõrgus vähemalt kolmkümmend sentimeetrit. On oluline, et sült saaks läbipaistev ja puhtast lihast, ilma igasuguste kõhrede, kamara- ja kõrvatükkideta. Nimetatud tükid olgu serveeritud eraldi vaagnatel koos kunstipäraselt pigistatud sinepijunnidega.

– Võimalikult suured keedukartulid, läbimõõduks vähemalt viisteist kuni kakskümmend sentimeetrit.

– Võimalikult suured sibulad, kooritud, viilutamata.

– Lillepripsid täis söögiäädikat.

– Mõõdutundetul hulgal Kalevi assortiikarpe (avatud) kõige inetumate kommidega.

– Kristallist boolinõu, täis jääkülma viina, milles ujuvad üksikud eelnevalt sügavkülmutatud *cornichon*'id (viin kallatakse plastpitsidesse).

– Madala alkoholisisaldusega Rootsi purgiõlu (nt *Pripps Blå II*), kallatakse saksa kannudesse.

– Kama, ilma hapupiimata, läbipaistvates soola- ja pipratoosides.

Kui tegemist on suurelt osalt naisterahvastest koosneva osalejakonnaga, võib süldi sisse panna kilesse pakitud peileri. Kelle tüki sisse peiler satub, saab järgmisel nädalal mehele.

ROOG LÕBUSUSE ÕIGUSTUSEKS

Selle Roa läbiviimiseks peab ennast vähemalt nelikümmend kaheksa tundi häälestama, mida iganes see ka ei tähendaks. Arvan, et me saame üksteisest aru. Neljakümne üheksandal tunnil ärgates tarbitakse kiiresti pool liitrit seda iganes, mille abil häälestuti. Siis hakatakse rohelist sibulat hakkima. Hakitakse kaks tundi. Vajalik hulk sibulat peab olema valmis varutud. Kui sibul hakitud, avatakse silmad.

Silmadele avaneb majesteetlik vaade üle aguli, mille taga kohiseb meri. Sibul jääb sinnapaika, tuvastatakse, kas ollakse Kalamajas. Kui vastus jaatav, eemaldatakse külmikust eelnevalt muretsetud kala ning lüüakse see naabermaja seinale. Võetakse takso, ostetakse lähimast majapidamistarvete poest suurim saadaolev anum ja täidetakse see

kusagil kioskis lahtise õllega. Suundutakse tagasi lähtekohta ja kontrollitakse, kas kirsipuud on juba õide läinud või ei ole. Kui ei ole, oodatakse, kuni on. Taasavastatakse roheline sibul (hakitud). Krunitakse lahti konservid. Üks maksapasteet, kaks veiseliha tarrendis, üks koeratoit ja neli purki maisiterasid. Mõeldakse seitse minutit, mida sellega peale hakata. Siis hakatakse. Vajadusel tuuakse juurde nii õlut kui konserve. Lastakse kõlada kõigel, mis meelestub. Vaadatakse, kas kala on naaberemaja seinal alles. Põletatakse elu; ebaõnnestumise korral hoone, kus viibitakse.

ROOG KEVADTALVISEL KUULOOJANGUL

Sobib kõigile vahetevahel

Halloween’ist järele jäänud kõrvits täidetakse kartulikrõpsudega. Iga sööja kohta 1 kõrvits. Silmaaugud ja suu topitakse kinni käepäraste vahenditega (hapukapsas, maitseroheline, peedi-küüslaugusalat). Iga sööja moodustab murule keedumunadest sõõri. Sõõri keskele asetatakse põlev küünel ja tassike Hellmanni majoneesiga, millele on puistatud veidi siilipipart. Kõrvits asetatakse sööja poolt vaadates vasemale poole sõõri, paremale poole püstitatakse viieliitrine pott Raehärra õllega. Mune hakatakse sööma kellaosuti liikumise suunast kella seitsme koha pealt. Vasema käega haugatakse kõrvitsast krõpsusid. Munakoored pannakse kõrvitsasse. Õlut juuakse madalast keraamilisest kruusist. Ideaalis peaks päikese loojumise aegu alustatud söömaaeg kuu loojumise ajaks jõudma niikaugemale, et kõrvitsast on krõpsud otsas ja nende asemel munakoored, mune on söödud pool kuni kolmveerand tosinat ja õllest järel mitte rohkem kui pool liitrit. Jäägid maetakse kõrvalises kohas ja sügavale (vähemalt süllasügavusele) maasse.

ROOG UDUMULDRIKUL, TAEVASTEGA

On neid, kes asju jagavad, ning neid, kes ei jaga ööd ega mütsi. Pakun Navitrolla kinosse pileti lunastamiseks järgmise retsepti. Osalegu, kes tunnevad piletit juba taskus kuumavat. Film on teel.

Varasügisel minnakse raba servale ja kaetakse vähemalt kakskümmend meetrit pikk madal laud. Ilma linata. Linad (võimalikult mitmed) tõmmatakse ekraanideks laua kummastki otsast kolme kuni kuue meetri kaugusele. Üks suurem lina tõmmatakse laua metsapoolsest servast viie meetri kaugusse nõnda, et see täielikult ei varjaks vaadet, metsavaadet. Vaade rabale jääb vabaks. Rappa asetatakse üksikud libavirvatuled ja kümned kalmuküünlad. Linadele projitseeritakse Navitrolla maale. Tegelik ja ebalik maastik ühinevad. Maas istudes süüakse laualt külmi lambalihaloike ja juuakse nädal aega käärinud mõdu (ehtsast meest kodus pruulitud, ei ole keeruline valmistada). Peale hammustatakse karaskit. Öhtu hämardudes küpsetatakse madalatel pannidel jahivorstikesi kanges põlevas rummis ja juuakse vanu ning kalleid linnaseviskisid allikaveega. Muusikaliseks taustaks sobib klassikaline kitarrimuusika. Juttu ei aeta palju, tegeldakse maastiku ja Roaga. Öö veedetakse lageda taeva all kvaliteetsetes magamiskottides, hommikul loputatakse laukaveega nägu, aga mitte suud ning minnakse tööle. Tööl ollakse vait ja teenitakse raha. Siis ostetakse maal.

Selge?

SVEN KIVISILDNIK

TALLINNA KRIIN

"Sildade raamatu" teine köide

* * *

ainsa rakvere
atleetvõimlejana
kes on käinud
õmblusklassis
olen ma
küllalt terane

* * *

ehk kriin
ehk vari
vari mida
kuulutas juhan
liiv ja kuulutab
luk pesoon
viendas elemendis
ja kes ilmutab
end peki videos
nagu hing

Jaan Elken. Teistmoodi tegelikkus II. Õli, akrüül, lõuend. 160x200cm. 1997.

Jaan Elken. Teistmoodi tegelikkus I. Õli, akrüül, lõuend. 160x200cm. 1997.

* * *

vari on
nagu hing
aga väljaspool
hing on
nagu vari
aga seespool

* * *

mina hing
olen nagu tarakan
köögis
ja naeran
leiva üle
ma olen vanem
elasin enne saurusi
ja pole kedagi
kes mind
vere analüüsi eest
tõrjuks need
ajad on möödas

* * *

nüüd on
adidase aeg
nagu korn ütleb

All
Day
I
Dream
About
Sex

* * *

marat
on väga
vale
dressipükste nimi
õige on

Mõtlen
Ainult
Rahast
Ainult
Tööst

* * *

marati aeg selleks
ma olen taoline
hing mis
käib su
järel ajas
nagu vari

* * *

ma olen siis
kui sind
ja mind
enam ei ole
oma lugejates
ja sind
on nii
palju kui
sind minus on

Jaan Elken. Sincerely Yours. Õli, akrüül, lõuend. 97x130cm. 1997.

Jaan Elken. Räägi inimesega. Õli, akrüül, lõuend. 97x130cm. 1997.

* * *

seda pole palju
sa oled nagu
see q
kriini ümbrik
millele ma kirjutan
see ümbrik on ainus
mis sellest
operaatorist jääb

* * *

levi ja teenus
ja kõnepostimure
unustatakse ära
kriin jääb
nagu vari
nagu mina
mõistad hing
väga paljud
tahaksid olla
selle ümbriku
asemel

* * *

alt lõhki
ja vasakult kriin
läbi kile paistab
sinine punutis
ja ühel varjul
on ühest
ümbrikust hing

* * *

ja inimesed
küsivad endalt
mis oli ümbrik
ja mis oli
q kriin
ja kas siis oli
ka teisi inimesi
saadaval ja
nad ei usu

* * *

kui neile öelda
et inimesi
oli terve kosmose
kino täis
kui 4. älieni
näidati ja
ainult 2
neist naersid

* * *

miks ei
naernud 4
neli on kriin
älieni naissõdur
on täpselt
maikl tsäksoni
nägu ainult pandlad
on vales kohas
see on veel

Jaan Elken. Teateid tegelikkusest II. Õli, akrüül, lõuend. 97x130cm. 1997.

Jaan Elken. Poverty Stinks II. Õli, akriüül, lõuend. 97x130cm. 1997.

haigem kui
stallõuni näoga
surnumatja vanas
heas tellamorte
dellamores

* * *

kusjuures
älienis mängivad
veel need tüübid
kadunud lastelinnast
maikl koos
suure kolliga
kes väikesele
tüdrukule
radiatoori tegi
pole paha

* * *

kes muu
on meie maikl
kui valge naine
kes päästab maailma
teeb avakosmoses
histõri tuuri
ja embab kiigeri
jälgandit
ja uus
eriline jälgand
tatistab valemaikli
suurest sõprusest täis
ja maikl silitab

uuel erilisel
jälgandil pead
kui omasugusel
maikli looduskaitse
video tuleb
meelde

* * *

mina
seega sinu
tulevik olen
nagu tsäksoni
olevik ehk
naissõduri veri
mis sööbib
sööbib tulevikust
allapoole
läbi kuue korruse
nagu viktor
niitsoo kellest
kirjutati lugu
pealkirjaga
märg viktor

* * *

muudan su
tulevikku on
vale öelda
olen su tulevik
nagu heie
treieri lugu
lennarti köidetud

Jaan Elken. Ma olin siin. Õli, akrüül, lõuend. 97x130cm. 1997.

Jaan Elken. Poverty Stinks. Õli, akrüül, lõuend. 130x200cm. 1997.

kärbseene
raamatutest ja
sado-maso-kriinist
kärbseseene
raamatus

* * *

sinu tulevik
on minu kätes
ühes nuga
teises kahvel
taldrikul on
lendav kriin

* * *

pole kerg

LAURIS KAPLINSKI

MUSTA RAAMATU EKSEGEES

Metsalagendikul loitev lõke valgustas kõrgete kuuskede alumisi oksid, ladvad mattusid pimedusse ja tormipilvedesse. Miikael tõusis pysti.

"Ei tea, kuhu Gaabriel nii kauaks jääb?" kysis ta.

Lucifer kehtas õlgu. "Ehk jäi bussist maha."

"Varsti on sydaöö."

Lucifer vaatas talle otsa. Miikael värises erutusest ja ootusärevusest.

"Kyll ta tuleb," sõnas Lucifer. "Alati on tulnud."

Miikael istus maha, et samas jälle pysti hypata. Siis astus ta päris lõkke juurde ning keeras säriseval põrsal teise kylje tule poole.

"Kaua te juba temaga koos olete olnud?" kysis ta.

Lucifer mõtles kaua.

"Tykki kolmkymmend aastat," pakkus ta lõpuks.

Miikael ei öelnud midagi. Kohendas ainult tuld.

"Ta oli kõva anarhist," sõnas Lucifer. "Ja tal oli hea pea."

"Imelik," ytles Miikael.

"Misasi?"

"Praegu on ta pigem rojalist."

"See ongi nii," nentis Lucifer.

"Ma saan aru," ytles Miikael, "et meil on samad meetodid. Aga eesmärgid?"

Mõlemad vaikisid pikka aega.

"Iga kord, kui ma lõkke ääres olen," sõnas Lucifer lõpuks, "meenub mulle ikka ja jälle Hispaania."

"Jah?" kysis Miikael.

"See oli see, kui me Barcelonas politseijaoskonna õhku lasime, mäletad ju kyll."

"Te olete seda maininud," nentis Miikael.

"Siis enne elasime me Sierra Leone mägedes kokku ligi kuu aega. Igal õhtul palgilõke, igal hommikul päikesetõus mäetipul."

"Jah," nentis Miikael. "Mida te seal tegite?"

Lucifer turtsatas naerma. "See oli esimene kord, kui midagi tõsist ette võtsime. Varem lehvitasime niisama musti lippe ja karjusime politseile roppusi. Aga mägedesse läksime me selleks, et pyssirohtu valmistada."

"Jah?"

"Praegu me muidugi ei viitsiks musta pyssirohuga vaeva näha," sõnas Lucifer. "See on minevik. Aga kui noorel anarhistil ei ole kusagilt midagi paremat võtta, siis ajab seegi hädaga asja ära."

"Kui tihti," sõnas Miikael, "olen ma unistanud, et mul oleks kasvõi tuututäis musta pyssirohtu. Aga peaaegu kunagi pole olnud, enne kui ma teiega kokku sain."

"Ega meiegi seda taevast saanud," tähendas Lucifer. "Vaid high ja vaevaga. Kõik oli oma kätetöö."

"Kuidas sa seda tegid?" kysis Miikael.

Lucifer ohkas ja sättis oma vana selja mugavamalt kännujuurika najale.

"Seda oleks hõlpus valmistada, kui sul oleks käepärast labor, korralikud nõud ja vajalikud kemikaalid. Meil ei olnud midagi. Kõige trikirikkam osa oligi tegelikult kaaliumnitraadi tegemine, edasi läks juba hõlpsamalt."

"Ja kuidas te seda siis tegite?"

"Nitraati on palju viljakas mullas," sõnas Lucifer. "Soovitatakse isegi kaevata mulda surnuaialt. Meie siiski niikaugele ei läinud, vaid leidsime yhe vana põlenud majaaseme. Võtsime vana ämbri, tosisime selle põhja auguliseks ja laotasime aukudele riide. Siis täitsime ämbri mullaga, riputasime katla kohale, ajasime teises katlas vee keema ning nõrutasime vee tasakesi läbi mulla. Kui saadud ollus oli umbes kaks tundi seisnud ja osa temast põhja sadenenud, kallasime vedela osa ettevaatlikult katlasse ymber. Sademe viskasime minema, sellega polnud midagi peale hakata."

"Ja edasi?"

"Keetsime vedelikku veel kaks tunnikest. Siis hakkasid sinna sisse pisikesed soolakristallid tekkima, need korjasime välja. Kui vedelikku oli poole vähemaks keenud, lasime tal jahtuda ning lisasime umbes võrdse koguse piiritust. Selle peale tekkis veel palju väikesi valgeid

soolakristalle. Need kurnasime välja. See oligi kaaliumnitraat."

"Niisama lihtne oligi?" kysis Miikael.

"Edasi oli vaja seda värki puhastada. Selleks lahustasime need kristallid nii väheses hulgas keedetud vees kui võimalik. Keetsime uuesti, korjates ära tekkivad soolakristallid, lisanime piiritust ning kurnasime uuesti. Viimasel korral enam piiritust ei lisanud, vaid aurutasime lihtsalt enam-vähem kuivaks ning kuivatasime lõplikult päikese käes. Sellega oligi kaaliumnitraat valmis. Muidugi, sa ei tohi unustada, et ainuysi yhe kilogrammi saamiseks tuli pangede kaupa mulda läbi kurnata."

Miikael kykitas mõtlikult ning keeras pörsast. Siis urgitses ta ettevaatlikult pussnoaga tyki liha ning pistis suhu.

"Vara veel," nentis ta.

"Kui me tookord pyssirohtu keetsime," sõnas Lucifer, "rääkisime palju ideaalidest, anarhistlikust maailmavaatest ja muust säärasest."

"Ja kuhu te välja jõudsite?"

"Ei kuhugi," sõnas Miikael. "Me olime noored ja järelikult idealistid. Me ei teadnud isegi täpselt, mida me tahame, aga tahtsime."

"Kas sa arvad," kysis Miikael aeglaselt, "et minagi ei tea praegu, mida ma tahan?"

"See on vana mehe õigus," sõnas Lucifer.

Miikael ei öelnud veidi aega midagi.

"Sul on võimalus ennast tõestada," sõnas Lucifer, "aga targaks saad sa tagantjärele."

"Pyssirohu tegemine, nagu ma aru sain, oli kökimöki?" kysis Miikael.

"Tööd oli hulga vähem," nentis Lucifer. "Vaja oli veel puusytt ja väävlit ja veel piiritust. Piiritust meil mõistagi polnud kusagilt võtta, siis kasutasime puskarit."

"Ma tean, et pyssirohtu tehaksegi salpeetrist, söest ja väävlis," tähendas Miikael. "Aga milleks siin piiritus?"

"Granuleerimiseks," ytles Lucifer. "Kui sa need ained lihtsalt kokku segaksid, ei tuleks sellest midagi mõistlikku. Meie tegime nii, et võtsime mahu järgi yhe osa väävlipulbrit, neli osa sytt ja kuus osa kaaliumnitraati. Lisanime sellele klaasikese vett, segasime hästi läbi ning valasime siis veel kaks klaasi vett juurde. Siis panime selle sodi

tasasele tulele, ise kogu aeg segades, et mõni koht ära ei kuivaks. Kui oleks kuivanud, oleks olnud korras kah. "Kui see juba väikesi mulle hakkas ajama, võtsime tulelt maha ning kallasime talle hulka umbes kaks ja pool liitrit piiritust. Segasime hästi läbi ning lasime viis minutit seista. Siis kallasime vedeliku minema, pigistasime sodi läbi riide tahedamaks ning hõõrusime läbi sõela, et tekiksid korrapärased terad. Terad kuivatasime päikese käes. Väidetavalt, mida kauem nad kuivavad, seda nõrgem on plahvatus."

"Ja sellega oligi kõik?"

Lucifer noogutas.

"Valmis musta pyssirohtu ei tohi jumalapärast panna kilekotti ega segada plastmassriistadega. Need võivad anda staatilist sädet, mis kogu selle jama plahvatama paneb. Kõige etemad on puunõud ja riidest või nahast kotid."

"Ja sellega lasitegi politsei ja oskonna õhku."

Lucifer noogutas jälle.

"Ma ytlen, et must pyssirohi oli ainult hädaabinõu. Temaga on igavesti tylikas ymber käia. Esiteks, plahvatab ta ainult siis, kui on kõva raudkesta sees ummuksis. Teiseks kulub teda palju ning ka plahvatusjõud pole eriti tugev. Tegelikult ta lihtsalt põleb, eritades väga palju gaasi, ja kiiresti paisuvad gaasid ongi need, mis purustusi tekitavad. Kõik kaasaegsed lõhkeained detoneerivad, see tähendab, tekitavad mitmekordse helikiirusega lööklaine, mis purustab tunduvalt kiiremini, efektiivsemalt ja kõvema materjale. Aga nende valmistamiseni jõudsime me hiljem, siis kui me juba Prantsusmaale olime siirdunud."

"Kas Gaabriel teab, mida ta tahab?" kysis Miikael korraka.

Lucifer naeris heatahtlikult. "Jah, ma usun kyll."

"Ja mida ta siis tahab?"

"Kuningat, usku ja orduriiki," sõnas Lucifer.

"Ma usun seda täiesti," sõnas Miikael. "Aga kuhu see meid viib? Kuhu jääb vabadus? Mis saab siis, kui Võru linn on ära purustatud? Kas me hakkame siis yksteise vastu võitlema?"

"Ei, ei, ei, ei," raputas Miikael pead. "Ei hakka. Sest pane sa tähele, Gaabriel ei võitle kunagi kellegi vastu."

"Okay, räägi," sõnas Miikael.

"Iga mõtleva inimese elus on kolm etappi," sõnas Lucifer. "Ma nimetan neid anarhisti, terroristi ja rojalisti perioodideks.

"Ja ylejäänud?"

"Mis ylejäänud?"

"Ylejäänud inimesed? Sa ytlesid enne – mõtleva inimese."

"Ylejäänud ei mõtle ning ei tule arvesse. Nad on kui taust, foon."

Miikael vaikis.

"Noorelt ollakse ideaalide kytkeis. Mässatakse olemasoleva süsteemi vastu, kuid see mäss on juhuslik ja sihitu. Seda juhib vabadusiha, ideaal, mis on niisama sõnastamatu kui armastus või vihkamine. See on tunne, irratsionaalne seisund, mis viib noored barrikaadidele ja just sel ajal saab neid kõige rohkem otsa.

Need, kes järele jäävad, omandavad varem või hiljem professionaalsuse oma kunstis. Kui noorelt lõhutakse politseijaoskonna aknaid, siis aja jooksul õpib noor anarhist valmistama pyssirohtu, siis dynamiiti, trinitrotolueeni, RDX-i ja paljusid teisi põrgulikke ja surmatoovaid aineid. Õpib tegema süytelaenguid, lõhkelaenguid, soomust läbivaid ja võimendusega laenguid, kirjapomme, rakette ja paljut muud eluks vajalikku."

"Kas sina oskad seda kõike?" kysis Miikael pooleldi imetlusega.

Lucifer noogutas.

"Kas sa võid mulle kunagi näidata?"

"Kui sa iganes soovid," sõnas Lucifer.

"Millal?"

"Millal iganes. Meil tuleb veel palju aega koos veeta. Ma tahtsin öelda, et selle elukogemuse omandamise tulemusel saavutab inimene teatava professionaalsuse. Ta teeb oma tööd nii, nagu tehakse enamikke muid töid – kiiresti, efektiivselt ja hoolikalt. Samas on nooruse tulisus raugenud ja asendunud täismehe ellusuhtumisega. Seda nimetan ma terroristi ajajärguks. Ka terroriste jääb palju vahele, mitte enam rumalusest nagu anarhiste, vaid seetõttu, et nende teod on palju ohtlikumad ja mastaapsemad. Varem või hiljem hakkab saabuma vanadus. Ja koos sellega astub inimene kolmandasse eluperioodi – rojalisti perioodi. Tal on mastaapsed teadmised ja suured elukogemused. Kuid ta on liiga vana, et pimeduses hiilida, tagaajajate eest põgeneda, pantvange röövida ja nii edasi. Ja ta hakkab mõtlema.

Õigemini, mõtelnud on ta kogu aeg, aga alles sellel kolmandal perioodil vaibub tema tulisus niivõrd, et ta hakkab läbi hägu nägema selgust. Alles nyd saavad selge kuju ideaalid, mis on teda eluaeg juhtinud, ja ta hakkab tegutsema millegi nimel. Noor võitleb millegi vastu, keskealise jaoks on võitlus töö, vana hakkab võitlema millegi nimel."

"Ja ikkagi," ytles Miikael, "kas sellega pole määratud, et noored ja vanad peavad sõdima yksteise vastu? Kui noored võitlevad anarhia ja vabaduse eest, aga vanad, nagu ma aru saan, monarhia ja teokraatliku riigivõimu eest?"

"Ma ei usu seda," sõnas Lucifer, "õigemini, ma loodan, et see ei ole nii. Sest mul on yks õrn idee. Ma ei suuda seda veel sõnadesse panna, aga ma tean, et selles peitub minu elusiht."

"Ja?"

"Ma olen peaaegu kindel," ytles Lucifer väga vaikselt, "et monarhia, vabadus, usk, anarhia ja teokraatlik valitsemissüsteem on tegelikult peaaegu yks ja seesama."

"Räägi sellest," sõnas Miikael, "kuidas?"

"Pärastpoole," ytles Lucifer, "praegu vaata pörsast, ta lõhnab juba päris isuäratavalt."

JUTA KIVIMÄE

JAAN ELKENI TEATED TEGELIKKUSEST

Mis on tunneliseinale pritsikaga lastud kanepileht või telefoniputkast leitav meeleheitlik kiri: MA OLIN SIIN? Arvatakse, et äraspidine loovus, anonüümsest linnamaailmast väljasirutuv nimetu eneseväljendus ja mäss. Mäss iseenda vastu. Asja uurivad teoreetikud ja ajakirjanikud nimetavad seda leebelt kaasa elades sotsiaalseks graffitiks, elu tegelikuks peegelduseks urbanistlikus anonüümsuses.

Uuslinnaelanik ei loobuks meelsasti oma anonüümsusest – ta oma elu, igapäevane ebasõbralik keskkond, saavutused ja võimalused end teostada ei rahulda teda. Ta ei tea täpselt, mis see on, mida ta tahaks, tunneb vaid rahutut vajadust elada välja oma kaosemeeleolud ja parimal juhul haarab pulverisaatori, laseb maja- või tunneliseinale mõne üldlevinud killu, kanepilehe või tiivulise falloose. Hommikul asjaõienlustele minnes on tema teos seina peal alles. Selle on teinud tema, ta on end jäädvustanud. Ta oli siin.

Kes on näinud Jaan Elkenit, pulverisaator käes, Lasnamäe majade vahel? Vist ei keegi. Ometi on sealt pärit kritseldused viimaste aastate näituste kaudu tasapisi hiilinud tema maalidele ja lõpuks vallutanud need täieliku enesestmõistetavusega. On siis Elken anarhistlik mässaja, samastab ta end nende

nimetute armeega tunnelites ja Lasnamäe majade vahel, kes on tulnud teab kust ja on teel kuhugi teel? Elken ise on tulnud eliitkoolist. Ta mängis 21. keskkoolis vahetundides klaverit ja oskas kooli lõpetades korralikult inglise keelt. Siis lõpetas kahekümne aasta eest Kunstiakadeemia arhitektuuriteaduskonna ja on nüüd kümme aastat olnud samas koolis maaliõppejõud. Aga Elken ei ole agressiivne tüüp. Ta teab, mida revolutsioon oma lastega teeb, aga lööb siiski kaasa. Pigem vaatleja ja analüütikuna adekvaatselt tegelikkust tunnetades, valmis eneseirooniaks ja sardooniliseks naeruks, mureliku näoga kuulatamas muutusi ja liikumisi enese ümber.

Tegelikult Elken armastab ja naudib maalimist. Ta omaaegsed hüperrealistlikud hitid uuslinnakeskkonnast noppisid 80ndate esimesel poolel hulga noorteauhindu, sealhulgas ka 1979. a Vilniuse noortetriennaali *Grand Prix*. Vahepealsete aastate suhtelises vaikusel identifitseeris Elken end õpetajana ja on muide valitud Tartu Ülikooli esimeseks maalikunstiprofessoriks. Ta on olnud usin publitsist ja andnud meeleldi arukaid intervjuusid, on deklareerinud, et peab õpetamist oma oluliseks väljundiks ja tahaks õpetada eelkõige kaasaegset kunstnikku – mitte maali-

kunstnikku *par excellence*, sest maalikunst oleval tänapäeval kunstniku jaoks vaid üks võimalik väljund. Kas ei peitu selleski seisukohas mäss maalikunstniku vastu iseendas? Tahtmatus tunnista da, et puhta abstraktse maali protsess oma spontaansuse ja intensiivse väljenduslikkuse võimalustega on Elkenile kunstnikule oluline ja ülimalt nauditav, et värv ise võib mõjuda olulise kujundina ja puhtalt värvile ülesehitatud kompositsioon võib vallandada vaataja olulisi assotsiatiivseid seoseid. Veel paari aasta eest oleks see olnud lootusetult vanamoodne jutt, nüüd, ma arvan, enam mitte.

Näitusest näituse on 90ndate maalikunst Eestis murdnud läbi talle ennustatud üksilduse ringist ja asetumas jälle talle enesestmõistetavalt kuuluvale kohale. Seda tõestab muide ka Elkeni n-ö taastulek hoogsalt abstraktse maalijana 90ndate teisel poolel. Ühes Elkenit käsitlevas artiklis on Harry Liivrand võrrelnud tema erinevaid perioode ja väitnud, et maalija linnapiltide varasem motiivikesksus on lihtsalt asendunud verbaalse tähenduslikkuse sissetoomisega – graffitimotiivid oleksid nagu ühendavaks lülilik maalikunsti spetsiifiliste võimaluste ja nn kaasaegse kunstniku (Elkeni enda määratlus) võimaluste, tema väljundi vahel.

Tõepoolest, hulk aastaid tagasi kipus noor realistlik Elken vaatama maailma väga kriitilise pilguga. Nüüd, targa ja kaalutleva keskealisena, on ta kuidagi väga hästi kodus noorema generatsiooni subkultuuri-tasandil ja valdab märksõnu, mis mitmekordses ringluses (slängist ja "kildudest" meediamailma ja reklaamitööstusse ja sealt jälle tagasi

absurdina noorte argoosse) väljendavad olulist sotsiaalset konteksti. Õpetajaks olemine võib pakkuda olulisi ambivalentseid võimalusi – suhestumine järgmise generatsiooni väljendusvahendite ja keelega avardab oluliselt ka õpetaja võimalusi mõista ja mõistetud olla. Sõnade esmase tähenduse teisenemine ja hajumine selles kontekstis on asjade üle järele mõeldes kaunis hirmuäratav. Kunstnik (inimene) on üsna üksi keset tähenduse kaotanud sõnu. Ta võib maalida mida ja kuidas iganes, menu väga kitsas sootsiumis ei sõltu alati pildil olevast, vaid institutsionaliseeritud hindajaist, kel tihtipeale juba ette võib olla kindlaks kujunenud arvamus. Ja niikui ei osteta näitusest enamasti midagi, lõuend nagu mitmed teisedki eluks esmatarbelised asjad maksab kohutavalt palju ja maalid tuleb näituse lõppedes kiirustades koju viia, sest kohemaid tuleb galeriipinnale keegi teine. Näitusejärgses meeleolulanguses näed ja kuuled linnas ja koduski totralt sõnastatud või totralt tõlgitud reklaami, et kui ostad neilt nende kaupa, ostad seda, mida sa tegelikult tahad. Uued märksõnad sünnivad protestimeeles enne kui uued pildid – POVERTY STINKS. Muide, samalaadne märgisüsteem kehtis ka 60.–70ndate aastate popkultuuris, mille ihaleja Elken näib olevat. Siis oli see popp ka siin, kuid meie ühiskond erines tunduvalt sellest, mis oli mujal. Nüüd on maailm unifitseerumas, nagu ka kultuur, kits ja kõik muu. Samad märksõnad ei tekita siin enam elevat uudishimu suletud ja keelatud võimaluste vastu, vaid tähendavad peaaegu kogu maailmas ühte ja sama. Paljudest täna sele keskealisele omal ajal põnevatest

märksõnadest teleriekraanil või kusa-
gilt tulnud ajakirjas on saanud banaalne
ja tüütav tegelikkus.

Millestki sellisest räägivad Elkeni vii-
maste näituste pealkirjad: TEIST-
MOODI TEGELIKKUS suvel Raatuse
galeriis ja TEATEID TEGELIKKU-
SEST sügisel Decos. Neil näitustel rõõ-
mustasid silma sulnid värvikooslused.
Kogu eelneva loominguga võrreldes ül-
latavalt vaba mänglev maalilisus võrgu-
tanuks iga tänavalt galeriisse astuva
maaligurmaani. Kusagilt ülimal kergu-
sega töödesse adapteeritud rohelised ja
roosad harmooniad, kergelt löödud
kaari meenutavad pintsililöögid ja Elke-
nile omased intensiivsed sinised pinnad
viledaks maalitud läbikumavate kihis-
tustega lõuenditel veennuks ka igasu-
guse otsesema kontekstuaalse tasan-
dita.

Tegelikkuses sulandusid Elkeni sini-
sed meditatsioonid tasapisi julmavõitu
robustsesse konteksti. NAVY BLUE
võib tähendada veel mida tahes, rõõmu
sinise mängu võimalustest, kuid must
Q lipusinel esindab ilmselgelt suurt
mobiilifirmat, äriedu ja prestiiži väikest
atribuuti, mille tootja laseb igast torust

kõlada: RÄÄGI INIMESEGA. Elken
püüabki rääkida ja mitte ainult maali-
keeles, vaid ka graffiti ja muu kaudu,
ilmselt oma vaataja tegelikule visuaal-
sele kirjaoskusele suurt lootmata. Raa-
tuse näituse avamispäeval juunis juhtis
Mari Sobolev tähelepanu üsna tignedale
maalile, millel Elken annab teada, et
magus roosa pind on tegelikult SUGAR
FREE, teistmoodi tegelikkus. Nimelt
on mõnel maiustusel tõepoolest selline
kiri – suhkrule on leitud asendaja. Kui
kitš on asendatud kitši derivaadiga, mis
ta siis on?

Paistab, et läbinisti korraliku dotsee-
riva Elkeni enesehävitusung leiab üsna
rafineeritud ja kaalutletud lahenduse
kodus pärast näitust. Staadionikontser-
tide ja festivalide aeg on teadagi ammu
läbi ja keskealisele kunstnikule ei kipu
keegi otsesõnu ütleva, kuidas tema
ühe või teise maaliga tegelikult lood
on. Tegelikkuses ajavad kõik omi asju
ja inimesega ei räägi keegi. Juba mõnda
aega viib Elken näituse lõppedes pildid
koju ja lõikab mõned neist jälle lõhki,
siis võtab õmblusmasina välja ja õmb-
leb kokku uue pinna, et see järgmiseks
näituseks taas üle maalida.

TÕNU TRUBETSKY

Anarhismi ajalugu

Järelikult meie kaks, riik ja mina, oleme vaenlased. Mina, egoist, ei oma südames selle 'inimühiskonna' heakäekäiku, ma ei ohverda selle heaks midagi, ma ainult kasutan seda; aga et olla suuteline kasutama seda täielikult, ma muudan ta meelsamini enda omanduseks ja oma loominguks – id est ma hävitan ta, ja moodustan sinna asemele egoistide liidu.

Max Stirner, 1845

Anarhismi rajasid kolm meest – sakslane, prantslane ja venelane – filosoof, poliitik ja mässaja.

25. 10. 1806 sündis Johann Kaspar Schmidt, tulevane saksa filosoof, ja individualistliku anarhismi rajaja Max Stirner.

15. 01. 1809 sündis Besançonis õllekeetja pojana tulevane anarhismi rajaja Pierre Joseph Proudhon, kes mõtles välja sõna "anarhia". Mihhail Bakunin, tulevane anarhismi ideoloog, kes muutis anarhismi poliitiliseks vooluks, nägi il-mavalgust

30. 05. 1814 Tveri kubermangus. Tema vanemad põlvnesid vanast väikeaadlisuguvõsast. Suur perekond – Bakuninil oli neli õde ja viis nooremat venda – kasvas oma liikmeid üksmeele ja leplikkuse vaimus. Kirjandus, muusika ja maalikunst kuulusid juba varasest noorusest perekondlikku huviringi.

1828 saadeti 14-aastane Bakunin õp-pima Sankt Peterburgi suurtükiväe junkrukooli. Seal puutus ta kokku kom-

metega, mis erinesid kõigest, mis oli teda varem ümbritsenud. "Ja äkki õppisin ma tundma kogu musta, räpast ja nurjatut elukülge," meenutas ta hiljem.

1833. aasta jaanuaris sai Bakuninist lipnik ning ta saadeti väeossa, mis paiknes Grodno kubermangus. Seal ta luges palju ja unistas sellest, et "elada oma vendadele, juhatada neile teed tõe juurde, et saada looduselt teada tema saladusi, avastada need inimkonnale, et oma ideede jõuga mõjustada mateeriat ja harjumusi..." Sõjaväeteenistuseks ta kutsumust ei tundnud.

1835 läkski Bakunin isa teadmata er-ru.

Proudhonil õnnestus

1836. aastaks kokku hoida väike kapital, mis võimaldas hakata väikeetrukikoja kaasomanikuks kodulinnas Besançonis.

Bakunin asus 1836. aastal elama Moskvasse ja kirjutas isale, et ta ei vaja mingit abi, kuna mõtleb teenida elatist matemaatikatundide andmisega. Suurel määral tingis selle otsustava sammu tut-

vumine Nikolai Stankevitši ringiga, mille liikmed huvitusid saksa filosoofiast. Seal tutvus Bakunin tulevaste demokraatide Vissarion Belinski, Aleksandr Herzeni ja Nikolai Ogarjoviga. Bakunin oli kõik need aastad Georg Wilhelm Friedrich Hegeli filosoofia järgijaid. "Kes tol ajal ei elanud," meenutas ta hiljem, "see ei mõista kunagi, millise astmeni ulatus tema filosoofilise süsteemi võlujõud 30-ndatel ja 40-ndatel aastatel. Arvati, et lõpuks ometi on igavesti otsitav absoluut üles leitud ja mõistetud, et seda võib osta jae- ja hulgiviisi Berliinis."

1837 sai Proudhon valmis oma esimese kirjatöö "Üldise grammatika kogemused", milles käsitles filosoofia-küsimusi.

1839? asus Proudhon elama Pariisi, et võtta tõsiselt käsile kirjandus ja teaduslik töö. Pidev rahapuudus õpetas teda olema kasin ja lihtne. "Ta kandis villast kootud kuube ja klobisevaid puukottasid," on kirjeldanud saksa ajaloolane Franz Mehring. Niisuguses olukorras küpses Proudhonil mõte luua teos, mis paljastaks omandisuhteid.

1840 ilmus raamat "Quest-ce que la propriété?" ("Mis on omandus?"). See tõi autorile tohutu kuulsuse radikaalselt meelestatud haritlaste hulgas. "Mõne kuuga valminud raamat tõi käibele Louis Philippe'i valitsemisaja kõige tähtsama fraasi "omand on vargus". On päris loomulik, et see raamat põhjustas suuromanike vihapurske.

Bakunin on öelnud, et vabanes "Hegeli filosoofia kapslist" pärast seda, kui ta 1840. aastal välismaale sõitis. Saabunud Berliini, et süvendatult õppida fi-

losoofiat, leidis ta end Euroopat vallanud poliitiliste kirgede ja vapustuste keerises. Bakuninit huvitasid nii Lyoni siiditöölise ja Sileesia kangrute mäss kui ka tšartism Inglismaal. Samal ajal jätkas tulevane anarhist teadus- ja kirjandustegevust. Tema esimesed tööd, mis olid valminud veel hegellikus vaimus, kutsusid Herzenis esile meelega, ent

1842 ajakirjas *Deutsche Jahrbücher* ilmunud artikkel "Reaktsioon Saksamaal. Prantslase kirjeldus" tähendas pööret Bakunini vaadetes. Selles kirjutises avaldas Bakunin esimest korda juhtmõtte, mida ta ei muutnud elu lõpuni: "Usaldagem igavest vaimu, mis ainult sellepärast purustab ja hävitab, et ta on igasuguse elu ammendamatu ja igavesti loov allikas." Kirjutis reaktsioonist Saksamaal leidis ulatuslikku vastukaja ja väga heatahtlikke hinnanguid. Herzen, kes esialgu veel ei teadnud autori nime, kirjutas oma päevikusse: "Kunstilisest küljest võetuna oivaline artikkel. Ja kas see polegi ehk esimene prantslane (keda mina tean), kes on mõistnud Hegelit ja saksa mõtteviisi. See on kõlav, avalik ja pidulik üleskutse [sellele] (...) kes on täis elujõudu, kes on tugev omandamaks sümpaatiat praegu ja kogu maailmas edaspidi (...)" 1843 asus Proudhon äriagentina tööle ühes Lyoni transpordifirmas. Samal aastal avaldas ta raamatu "Korra loomisest inimkonnas".

Bakuninisse hakkas Saksimaa valitsus pärast "Reaktsiooni Saksamaal" suhtuma äärmiselt kahtlustavalt. 1843. aastal oli ta sunnitud asuma Šveitsi, kus alustas mässulist selgitustööd reaktsiooniliste Saksa võimude kohta. Seal

huvitus tema tegevusest Vene saatkond ning

1844. aasta algul lahkus Bakunin sa-laja Šveitsist, suundudes esialgu Brüsse-lisse, hiljem aga edasi Pariisi, kus ta tutvus Pierre Joseph Proudhoniga. Ba-kunin väljendas avalikult toetust Poola rahvuslikule vabadusvõitlusele (Napo-leon I poolt rajatud Varssavi suurhert-sogiriigi hõivas Venemaa 1813, Kra-kovi vabariik allutati Vene okupatsioo-nivõimule 1831. aastal) ning astus välja Vene monarhia ja pärisorjuse vastu. Ba-kunini sidemed "kõikide peamiste ini-mestega, kes sepitsevad kurja, et muuta asjade seisu riikides", nagu kandis ette Tema Keiserliku Kõrguse Isikliku Kant-selei kolmas osakond, tõmbasid endale tsaarivalitsuse tähelepanu. Keisri näpu-näitel võtsid Peterburi õuekohus ja kri-minaalkohtupalat Bakuninilt kõik õigused varale ning mõistsid ta tagaselja Siberisse sunnitööle. Bakuninist sai üks esimesi poliitilisi vene emigrante ja Pa-riisis süvenes ta proudho-nistide tegevusse. Teda haaras kaasa terav poliitiline võitlus väikekodanlaste ning Louis-Philippe'i reaktsoonilise valitsuse vahel. Proudhoni mõju Bakunini põ-himõtete arengus oli väga suur ja hiljem nimetas Bakunin teda mitmel korral oma õpetajaks.

Proudhon sai 1844. aastal Pariisis tuttavaks Karl Marxiga, kellega harras-tati pikki, sageli kogu öö kestvaid vaid-lusi.

Max Stirner (tegutses Berliinis õpeta-jana ja äri alal, oli liitunud noorhege-liaanidega ja kuulus vabamõtlejate koondisse Freie), arendas G. W. Fr. He-gelist, J. G. Fichtest, L. Feuerbachist ja P. J. Proudhonist mõjutatuna

1845 oma peateoses "Der Einzige und sein Eigentum" ("Ainus ja tema omandus") välja anarhismi süsteemi, mille järgi realselt eksisteerib ainult üksikisik Mina (tunnetusteoreetiline solipsism), kuna kõik muu omab väärtust niivõrd, kuivõrd ta on Mina kui ainsa teenistuses. Stirner ülistab egoisti, isiksust, kes on võitluses eneseteostuse eest vaba ajaloolistest ja ühiskondlikest sidemetest ja käitub oma huvide koha-selt (eetiline egoism). Stirner astub tera-valt välja kommunismi vastu. Ta eitab religiooni (eriti ristiusku, mis orjastab isiksust), samuti riiki, õigust, moraali, seadust, ühiskonda ja rahvust kui *ainsa* vabadust tõkestavaid kahjulikke illu-sioone-fetišeid ja kuulutab need viiras-tusteks (nihilism). Sellega puhastab ta individuaalse teadvuse segavast kestast. Stirner käsitab ajalugu ideede tulemina ja mõistab, et ühiskondlikke suhteid saab muuta ainult valitsevaid tõekspi-damisi ületades. Kui praegune ühis-kond on egoistide mässu tagajärjel kokku varisenud, tekib selle asemele egoistide liit vabatahtlike kokkulepete alusel (anarhia). Eraomandus tuleb Stir-neri arvates säilitada, sest eraomandu-ses avaldub Mina omapära. Stirner on anarhismi väljapaistvamaid esindajaid.

Samal aastal ilmus trükkis Proudhoni "Majanduslike vasturääkivuste süsteem ehk viletsuse filosoofia". Seal esitas Proudhon oma avastustele tuginedes põhjalike ühiskondlike ümberkorral-duste plaani, mille tulemusel muude-taks väärtusetuks ja hävitataks kuld- ja hõbemündid, tekiks piiramatu turusta-mine, kaoksid maksud, tolliametid, saaks teoks omanduse ümberkujunda-mine ning algaks riigi kaotamine.

Proudhon propageeris vastastikust teenuste osutamist ühiskonnas, mille tulemusena kaoks inimeste ekspluaateerimine. Käsitledes Proudhoni majandusteooria olemust, on Vladimir Iljitš Lenin (või mõni tema teisik) kirjutanud: "Mitte hävitada kapitalismi ja selle alust – kaubatootmist, vaid puhastada see alus kuritarvitustest, paistest jms; mitte hävitada vahetust ja vahetusväärtust, vaid, vastupidi, seda "konstitueerida", teha see üldiseks, absoluutseks, "õiglaseks", vabaks kõikumistest, kriisidest, kuritarvitustest – niisugune on Proudhoni idee." Proudhon oli avastanud "ühiskonna kolmanda vormi, ühtsuse ja omandi sünteesi", ühiskondliku arengu kolmanda tee, mis pole kapitalistlik ega kommunistlik. Proudhon mõistis, et kehvus tekib ebaõiglasest vahetusest mitteekvivalentisel alusel. Too eba võrdsus ja ebaõiglus vahetustegevuses ongi vaesuse tegelik põhjus. Proudhoni järgi peaks vahetus toimuma õiglaselt, st ilma raha ja kasumiteta, siis kaoks pauperism, luksus, rõhumine, pahed, kuritegevus ning nälg. Proudhoni arvates on ühiskondlike ümberkujunduste põhiteeks mitte revolutsioon, vaid vahetuse ümberkorraldamine.

1847. aasta sügisel pidas Bakunin Pariisis Poola 1830.–1831. aasta mässu mälestuseks korraldatud koosolekul kõne. Ta oli hiilgav sünnipärane kõnemees. "Valjud sõnad, hüüatused, kõuekärgetused, lõvimõirged, välgusähvatused, tormiraev, midagi stiihilist, hämmastama panevat..." Nii on kirjutanud Bakunini kohta Juri Steklov oma neljakõitelises raamatus: M. A. Bakunin "Tema elu, õpetus ja tegevus"

(1927). Selle kõne pärast saadeti Bakunin Vene valitsuse palvel Prantsusmaalt välja. Bakunin sõitis Brüsselisse.

02. 11. 1847 sündis tulevane prantsuse sotsioloog, anarhosündikalismi rajaja Georges Sorel, elukutselt insener.

1847. aasta lõpul hakkas Proudhon oma vaadete levitamiseks välja andma ajalehte *La Tribune du Peuple*. Proudhon kirjutas sinna artikleid, propageeris tasuta krediidi süsteemi loomise ideed. Pisut enne

1848. aasta Veebruarirevolutsiooni kinnitas Proudhon, kes pidas end ilma liigse tagasihoidlikkuseta ühiskonna aluste purustajaks: "Ma olen ainus inimene, kellega rahvas võib arvestada ja keda reaktionäärid pelgavad." Samast aastast pärineb tema kuulus süüdistus:

"Olla VALITSETUD tähendab olla igas operatsioonis, igas tehingus noteeritud, registreeritud, värvatud, maksustatud, tembeldatud, mõõdetud, nummerdatud, ärahinnatud, litsentsitud, autoriseeritud, hoiatatud, ärakeelatud, reformeeritud, korrigeeritud, karistatud. See tähendab, riikliku kasulikkuse ettekäändel, ja üldiste huvide nimel olla sunnitud kaastööle, väljaõpetatud, lunastatud, ekspluaateeritud, monopoliseeritud, šantažeeritud, nurga surutud, petatud, röövitud; siis, tühisemagi vastupanu korral, kaebuse esimesest sõnast, olla represseeritud, trahvitud, põlatud, tagakiusatud, jälitatud, teotatud, pekstud, relvituks tehtud, lammastatud, vangistatud, kohutu alla antud, süüdimõistetud, mahalastud, väljasaadetud, ohverdatud, müüdüd, reedetud; ning, kõige krooniks, pilgatud, naeruvääristatud, solvatud, häbistatud. See on valitsemine;

see on tema seaduslikkus; see on tema moraal."

22. 02. 1848 puhkes Pariisis Veebruarirevolutsioon, mis haaras õige pea kõik Lääne-Euroopa maad. F. Guizot' valitsuse reaktioonilises poliitikas petunud pariislased võtsid relvad, et astuda Pariisi tänavatel (üle 1500 barrikaadi) võitlusse oma valitsejatega. 34-aastane anarhist Bakunin sõostis sündmuste keerisesse: ta tegutses mässulises Pariisis, võttes seal vahetult osa revolutsioonist, mille tulemusena

24. 02. Louis-Philippe (juulimonarhia) kukutati ja

25. 02. kehtestati Teine vabariik ja moodustati Ajutine Valitsus. Mässajatele tehti mõõndusi:

28. 02. moodustati Luxembourg'i komisjon (pidas istungeid Luxembourg'i palees), asutati rahvuslikud töökojad (*Ateliers nationaux*), meestele anti üldine valimisõigus.

18. 03. võttis Bakunin osa Berliini Märtsirevolutsioonist, mille survele Preisi kuningas Friedrich Wilhelm IV moodustas liberaalide valitsuse.

12. 06. võttis Bakunin osa Praha mässust, kus Praha väikekodanlased, üliõpilased ja töölised Austria Habsburgide vastu üles tõusid. Kuid Austria sõjavägi, keda juhtis kindral A. von Windischgrätz, hakkas linna pommitama,

17. 06. mässajad alistusid.

Juunis seadis Proudhon Rahvuskogu täiendavatel valimistel üles oma kandidatuuri. Ta avaldas Revolutsioonilise Programmi, milles pöördus Seine'i departemangu valijate poole ja tegi teatavaks oma süsteemi olemuse.

Ajutise Valitsuse poolt petetud ja Lu-

xembourg'i palee tühipaljast jutust petunud pariislased, keda oli mässule ajendanud rahvuslike töökodade osaline sulgemine, võtsid

22. 06. relvad, et rünnata oma valitsejaid.

23. 06. puhkes Juunimäss. Kogu linn kattus barrikaadidega, mille kohal lehvivad kolmevärvilised lipud. Pärast mässu mahasurumist

26. 06. põgenes Bakunin Breslausse, kus lootis korraldada uut mässu.

Proudhon ei jäänud vaikides pealt vaatama, kuidas kindral L. E. Cavaignac inimesi maha lasi. Tema hääl, pea-aegu ainus, kõlas 1848. aasta juunis Rahvuskogus Pariisi mässajate kaitseks. Rahvuskogus peetud kõnes mõistis ta hukka arveteõiendamise mässajate kallal, iseloomustades seda kui vägivalda ja omavoli ilmingut. Tema kõnet katkestasid korduvalt raevukisa ning vahelehiüded: "60 aastat tagasi kandis üks selline Marat' nime!", "Viige ta looma-aeda!" Paljud Rahvuskogu istungil viibinuid ei suutnud varjata oma vaenulikkust rahvasaadik Proudhoni vastu. "Totrate artiklite autor", "omandusekukutaja", "koletu inimene", tembeldasid teda delegaadid. Hiljem on Proudhon rahulolevalt meenutanud: "Minu vastu peeti kõnesid, mind naerdi välja kõnepuldil, lauludes, afiššidel, biograafiates ja karikatuurides, mind sõimati, solvati ja manati... Kogu selle aja peeti mind varguse teoretikuks, prostitutsiooni ülistajaks, Jumala enda vaenlaseks, Antikristuseks, olevuseks, kellel puudub nimi." Proudhoni kõnel oli veel see positiivne tagajärg, et Adolphe Thiers tõestas oma kõnes, mille ta pidas Proudhoni ettepanekute vastu ja mis avaldati

eri brošüürina kogu Euroopale, milline laste-katekismus oli Prantsuse valitsuse vaimseks tugisambaks. Riigitegelasena püüdis Proudhon allutada iga oma esinemist, iga oma sammu võitlusele kõige õnnetumate, kõige enam rõhutatud kihtide elutingimuste parandamise eest kapitalistlikus ühiskonnas. Tal oli täielik õigus öelda: "Kes on vaene, see on mulle sugulane." Proudhoni väljaastumine mässajate kaitseks tõi talle kuuluse. Tema ajaleht sai populaarseks.

1849. aasta märtsis arreteeriti Proudhon presidendi vastu suunatud teravate artiklite pärast ning talle mõisteti kolmeaastane vabadusekaotus ning rahaträhv 3 000 franki. Ajaleht suleti, ehkki tema sõbrad suutsid Aleksandr Herzeni antud 24 000-frangise kautsjoniga asutada uue ajalehe *La Voix du Peuple* (Rahva Hää).

Nagu juba teame, kavatses Bakunin organiseerida mässu Breslaus. Dresdeni mäss

03. 05. 1849 muutis aga anarhisti plaane. Bakuninist sai üks mässu juhte. Ta asus korraldama linna kaitset Preisi vägede vastu. Lõpuks ometi kulusid endisele lipnikule ära tema teadmised sõjaasjandusest. Muide, see ei takistanud tal laskumast poliitilisse avantüürismi. Bakunin tegi kaitse eesmärgil ettepaneku paigutada linnamüüridele kõige kallimad ja paremad kunstiteosed Dresdeni galeriist. Preisilased olevat "liiga haritud inimesed", et tulistada niisuguseid kunstiväärtusi. Pärast mässu lüüasaamist

09. 05. tegi Bakunin koos kahe seltisimehega, kellest üks oli helilooja Richard Wagner, katset leida varju ühes piirilinnas. Wagneril õnnestus põgene-

da, Bakunin aga võeti kinni ja anti Preisi võimudele välja. Esialgu hoiti teda Saksimaal vanglas. Wagner põgenes Ferenc Liszti abiga Šveitsi, elas põhiliselt Zürichis, hiljem juhatas oma teoste ettekandeid Londonis, Brüsselis, Pariisis, Viinis.

Proudhon jätkas kirjatööd ka vanglamüüride vahel. Samal, 1849. aastal ilmus tema raamat "Revolutionääri pihtimus", milles ta on öelnud: "Kõige eest, mida ma tean, võlgnen tänu meeletehetele." Ning mõni aeg hiljem valmis Proudhoni peateos "19. sajandi revolutsiooni üldidee" (inglise keeles 1923), kus ta kirjutab: "...revolutsioon seisneb poliitiliste riikide hävitamises, igasuguse valitsuse kaotamises üldse. (...) Pole tarvis seadusi, mida võetakse vastu enamuse toetusel või üksmeelselt. Iga kodanik, iga kommuun ja korporatsioon kehtestab enda jaoks omad eraldi seadused." Proudhon mõistis, et vastuolude peamiseks allikaks on riik ning esitas riigi rahulikul teel likvideerimise projekti ja koostas ka anarhia eelnõu.

1850. aasta jaanuaris mõisteti Bakuninile Saksimaal surmanuhtlus, mis asendati eluaegse vanglakaristusega. Austria valitsuse nõudmisel andis Saksimaa Bakunini välja. Austrias mõisteti tema üle kohut Praha mässust osavõtu eest ning taas mõisteti ta surma – seekord poomise läbi. Ent ka seekord anti Bakuninile armu. Tema karistuseks jäi tähtajatu kinnipidamine üksikkongis. Austria vanglates hoiti Bakuninit seina külge aheldatuna ja teda peeti Austria valitsuse jaoks nõnda ohtlikuks, et tal ei eemaldatud ei käe- ega jalaraudu.

1851 eelistati Bakunin välja anda liitlasele Nikolai I-le (hüüdnimega Euroo-

pa Sandarm). Nõnda sattus Bakunin pärast 11-aastast eemalolekut taas Vene- maale. Nikolai I oli rahul. Lõpuks ometi oli see erruläinud lipnik ja vabamõtleja tal käes. Sankt-Peterburgis suleti ta esmalt Peeter-Pauli kindluse Aleksei raveliini. Peeter-Pauli kindlusest pöördus Bakunin "kõigearmulisema valitseja" Nikolai I poole silmakirjaliku patuka- hetsuskirjaga. Ent Nikolai ei kiirustanud pehmemdama riikliku kurjategija saatust. Hiljem paigutati Bakunin ümber Schlüsselburgi kindlusse.

1852 kirjutas Proudhon raamatu "Sotsiaalne revolutsioon 2. detsembri riigipöörde valguses", milles ta räägib sellest, et Charles Louis Napoleon Bonaparte'i riigipööre 2. detsembril 1851 kujutab endast "täielikku sotsialismi" ja et Prantsusmaa on asunud seda teostama. Prantsusmaa koosneb tema arvates kolmest klassist: 1) kodanlus, 2) väikekodanlus ja 3) töölisklass. Ajaloo ja eriti revolutsiooni eesmärk on selles, et lahustada need äärmused – esimene ja kolmas klass – teises klassis, kuldses keskmises.

Pärast Nikolai I surma

02. 03. 1855 pöördus Bakunin uue palvekirjaga järgmise keisri, Aleksander II poole.

1857 nõustus Aleksander II asendama vanglakaristuse Siberisse asumisele saatmisega.

1858. aastal mõisteti Proudhonile antiklerikaalse, juba keelatud ja konfiskeeritud teose "Õiglusest revolutsioonist ja kirikus" eest vanglakaristus, kuid tal õnnestus emigreeruda Belgiasse ning vältida teistkordset ümberkasvatus- protsessi.

1860 ta amnesteeriti. Samal aastal

avaldati tema raamat "Maksuteooria" ja 1861 "Sõda ja rahu".

Bakuninil õnnestus pärast nelja Sibe- ri-aastat põgeneda ja ühtlasi käia ümbermaailmareisil. Kuu aega elas Baku- nin USA-s ja sõitis siis Inglismaale. Saa- bunud 1861. aastal Londonisse, seltsis ta Herzeni *Kolokoliga*, ehkki ei jaganud paljusid Herzeni vaatekohti. Samal aastal amnesteeriti Richard Wagner.

1862 naasis Proudhon Prantsusmaa- le.

1864. aasta lõpus astus Bakunin Rah- vusvahelisse Tööliste Assotsiatsiooni (International Working Men's Associa- tion) ehk lühendatult Internatsionaali.

1865 ilmus Proudhoni teos "Töötava- vate kihtide poliitilistest võimetest". "Ma sündisin ja kasvasin üles töölisraha- va keskel," kirjutas ta. "Temaga jagasin ma oma rõõmu ja muret; temale elasin oma mõistuse ja südamega. Minu elu eesmärk oli töötada nende heaks, keda mulle meeldib nimetada oma vanda- deks ja seltsimeesteks. Ja see eesmärk saavutatakse, ma saan õnnelikuks, kui mul õnnestub külvata rahva hulka õpe- tuse seemet, mida ma pean kõlbelise maailma seaduseks."

1867 lülitus Bakunin väikekodanliku Rahu ja Vabaduse Liiga tegevusse. Ta pidas plaani liita Liiga Internatsionaali- ga, et viimane toetaks väikekodanlasi nende võitluses demokraatlike vaba- duste eest. See kavatsus luhtus ja Baku- nin lahkus Internatsionaalist.

1868. aastal asutas Bakunin Genfis anarhistliku organisatsiooni, mis varjas ennast nime taha Sotsialistliku Demok- raatia Allianss ehk lühendatult Allianss. See organisatsioon pidi, säilitades oma struktuuri ja programmi, astuma Inter-

natsionaali liikmeks. Karl Marxi juhitud Internatsionaali Peanõukogu nõudis Alliansi astumist Internatsionaali sektsiooni õigustes. Bakunin võttis need tingimused vastu. See oli katse võidelda marxismi vastu seestpoolt, alutada endale Internatsionaal, suunata töölisliikumine anarhismi rööbastele. "Need inimesed," kirjutas saksa kommunist Friedrich Engels, "professionaalsed sektandid (...) nõuavad Peanõukogu taandamist lihtsa informatsioonistatistika büroo tasemeni." Võitluses anarhismi vastu kirjutasid Marx ja Engels kahekesi terve kuhja iseene-
sest mõttetuid, aga ajaloolisest aspektist huvipakkuvaid teoseid, nagu näiteks "Sotsialistliku Demokraatia Allianss ja Rahvusvaheline Tööliste Assotsiatsioon", "Näilised lõhed Internatsionaalis", "Bakuninlased töös", "Poliitiline indiferentism", "Autoriteedist". Erilist huvi pakuvad Marxi kriitilised märkused Bakunini raamatule "Riiklus ja anarhia".

1869 Itaalias asutatud Internatsionaali sektsioonid allusid anarhismi mõjule. Hispaanias kujunes

1870. aastail töölisliikumises kaks suunda: anarhistlik ja sotsialistlik (vastavalt Bakunini ja Marxi pooldajad). Anarhismi levimist soodustas väikekodanlaste ja deklasseerunute rohkus.

19. 09. 1870 piirasid sakslased Pariisi ümber. Üleüldine viletsus ja pärast 4. septembri revolutsiooni valitseva nn. Rahvusliku Kaitse Valitsuse kapitulantlik poliitika põhjustas Pariisis

31. 10. 1870 stiihilise mässu – nõuti kommuuni rajamist 1789. aasta eeskujul.

27. 12. hakkasid sakslased Pariisi

pommitama. Siseminister L. Gambetta juhtimisel moodustati Prantsusmaa vabadel aladel uusi väeosi, kuid need ei suutnud kujunenud olukorda muuta.

28. 01. 1871 sõlmis A. Thiers'i valitsus vaherahu. Kui valitsus katsus

18. 03. 1871 Pariisis võtta Rahvuskaardi võitlejatele relvad, sundis Rahvuskaart valitsuse põgenema. Valitsus asus Versailles'sse.

26. 03. valiti ja

28. 03. kinnitati Pariisi Kommuun (86 liiget, hiljem osa lahkus,

16. 04. valiti 20 uut liiget). Pariisi Kommuunis oli paljude poliitiliste rühmituste esindajaid: proudhoniiste (umbes 30), uusjakobiine, blankiste, nende hulgas ajakirjanikke, arste, õpetajaid ja advokaate. Moodustati 10 komisjoni (sh täidesaatev, sõja-, toitlus-, töö- ja vahetus- ning korrakaitsekomisjon), kaotati alaline armee, peremeheta jäänud töökojad anti neis töötavate inimeste juhtida, tühistati üürivõlad, keelati üürnikke välja tõsta, pandimajadest tagastati esmatarbeesemed, kehtestati palgamiinimum ning ilmalik ja tasuta algharidus. Ajakitsikuse tõttu jäi Pariisi Kommuuni mõju teistes linnades (Lyonis, Saint-Etienne'is, Le Creusot's, Toulouse'is, Marseille's) suhteliselt väikeseks.

02. 04. alustasid ülekaalukad valitsusväed pealetungi Pariisile ja

21. 05. tungisid linna. Üks viimaseid heitlusi oli

27. 05. Père-Lachaise'i kalmistul.

28. 05. lõppes tänavavõitlus (Verine nädal),

29. 05. alistus Vincennes'i fort. Võitluses langes ja sellele järgnenud terrori ajal hukati umbes 40 000 inimest, um-

bes 45 000 kommunaari saadeti kolooniatesse asumisele. Bakunini esinemised Kommuuni kaitseks (nagu näiteks Sonvillier' auditooriumides) töid talle juurde arvukalt poolehoidjaid. Tollal avaldas ta oma kaks tähtsat teost: "Kirjad prantslasele käesoleva kriisi kohta" ning "Nuudiga valitsev Saksa impeerium ja sotsiaalne revolutsioon". Nendes esitas ta oma vaateid olukorrast Euroopas. Bakunini järgi oli Pariisi Kommuun katse kehtestada anarhia.

Internatsionaali Londoni konverentsil

17.–23. 09. ning V (Haagi) kongressil

1872 mõistis Peanõukogu anarhismi hukka. Haagi kongressil heideti Bakunin "fraktsioonilise tegevuse" pärast Internatsionaalist välja. Siitpeale arenes anarhism võitluses sotsialistliku liikumisega. Internatsionaalist väljaheidetud anarhistlikud ja reformistlikud organisatsioonid kutsusid

1873 kokku oma kongressi, mis kuulutas kõik senised juhtivad organid likvideerituks ja nimetas end Internatsionaali tegevuse jätkajaks. Samal aastal ilmus Venemaal Bakunini peateos "Riiklus ja anarhia". Seda raamatut võib õigustatult nimetada anarhistide piiblikuks. See sisaldab Bakunini vaadete lõpuleviidud käsitlemise ühiskondliku elu, rahvuste ja riigi päritolu, samuti revolutsiooni kohta. "Kui on olemas riik, siis on tingimata olemas ka ülemvõim, järelikult ka orjus. Riik ilma orjusest, kas avalikus või maskeeritud vormis, on mõeldamatu." Ta ei näinud erilist vahet monarhia ja vabariigi vahel: inimesel ei ole sellest kergem, "kui malakas, millega teda lööma hakatakse, kannab rah-

vamalaka nime".

1886 amnesteeriti Pariisi kommuunaarid.

04. 05. 1886 pommitasid anarhistid Chicagos Haymarket Square'il politseinikke. Seitse politseinikku sai surma ja kuuskümmend haavata.

29. 10. 1889 sündis Ukraina talupojaperekonnas tulevane anarhist Nestor Mahno.

1892. ja 1894. aasta vahel leidis Prantsusmaal üksinda tegutsevaid anarhiste, kes olid tekitanud hirmu õhkkonna, eriti Pariisis. Esimene nendest oli legendaarne Ravachol, kes paigutas pommid kahe kohtuniku majadesse – kättemaksuks 1891. aasta maidemonstratsioonist osavõtnud inimeste süüdimõistmise eest. Teine anarhist, Meunier, pani pomme kasarmutesse ja hiljem restorani, kus Ravachol oli reedetud politseile, tappes selle omaniku. Emile Henry laskis õhku kaevanduskompanii kontori, mis seejärel kolis kohaliku politseijaoskonda. Natuke aega hiljem otsustas noor kingsepp, keda kutsuti Leauthier'ks, anda nuga esimesele riigitegelasele, kes talle vastu tuleb. Selleks osutus Prantsusmaal asuv Serbia minister, kes elas vigastuse üle. USA-s üritas 1892. aastal Alexander Berkman, kellest hiljem sai üks kuulsamaid anarhiste, tappa Henry Fricki, rikast töösturit, kes oli korraldanud lokaudi Homesteadis Pennsylvanias.

24. 06. 1894 tappis üks itaalia anarhist Prantsusmaa presidendi M. F. S. Carnot'.

1897 tapsid anarhistid Hispaaniapeaministri Cánovas del Castillo.

1898 korraldas üks itaalia anarhist atentaadi Austria keisrinnale Elizabe-

thile.

1900 tappis anarhist Bresci Itaalia kuninga Umberto I.

14. 09. 1901 tappis Buffalos üks anarhist USA presidendi W. MacKinley.

Prantsuse anarhosündikalist Gustave Herve, eitades nn õiglaste sõdade olemasolu, kutsus oma ajalehes *la Guerre sociale* (asutatud

1906) ja II Internatsionaali Stuttgardi kongressil

1907 vastama igale sõjale streigi ja mässuga.

1908 ilmusid Georges Soreli teosed "Réflexions sur la violence" ja "Les illusions du progrès". Sorel lõi vastukaaluks enamikus sotsialistlikes parteides tugevnevale reformismile anarhosündikalismi teooria. See eitab poliitilise võitluse vajadust ning peab töölisklassi kõrgeimaks organisatsioonivormiks ametiühinguid (pr. *syndicat*). Voolu peaesmärk on ametiühingute organiseeritud ühiskondlik pööre, mis kaotab riigi ja poliitilise võimu ning rajab anarhia. Poliitilisele võitlusele vastandab anarhosündikalism otsese tegevuse taktika (sabotaaž, boikott, majanduslik streik) ja kõrgeima võitlusvormina majandusliku üldstreigi, mille abil ametiühingud võivad hävitada kapitalismi. Anarhosündikalism mõjutas tugevasti Prantsusmaa töölisliikumist ja tungis ka sotsialistlikesse parteidesse.

1909 mõisteti Nestor Mahno tsaarivalitsuse vastu peetud relvastatud võitluse pärast 10 aastaks vangi (Butõrka vanglasse Moskvas).

07. 11. 1913 sündis tulevane prantsuse kirjanik ja filosoof Albert Camus, vaateilt anarhist ja eksistentsialist.

Ukraina talupojad olid juba 1905. aastal saanud mõned kogukondliku isekorraldamise kogemused, nii et Mahno oli suhteliselt hästi ette valmistatud. Mahno ise oli pigem tegudeinimene kui intellektuaal, ent sellegipoolest tõeline anarhist. Pärast amnestiaga vabanemist võttis ta osa talurahvamässudest Ukrainas

1917. aasta suvel, kuid tema peamine võimalus tuli järgmise aasta kevadel, kui Brest-Litovski liiduleping

09. 02. 1918 andis maa üle sakslastele ja austerlastele. Mahno moodustas relvastatud salga, et vastu panna mõisnikele, välismaistele sissetungijatele ja nende nukuvalitseja hetman Skoropadski vägedele. Kasutades klassikalist sissitaktikat – kiire liikumine, äkkrünakud ja -tagasitõmbumised, ühtesulamine talurahvaga nurkaajamise korral, kurnas Mahno väesalk oma vastased ära ja kasvas ajapikku tugevaks armeeks.

1918. aasta aprillis ründas Tšekaa Moskvas anarhistlikke keskusi. 600 anarhisti vangistati ja paljud tapeti (vebruarist 1918–1919 oli Tšekaal õigus süüdlasi kohtuta karistada). Ettekäändeks oli anarhistide juhitamatus. Tõeline põhjus oli aga Musta Kaardiväe formeerimine, mis oli asutatud Tšekaa brutaalsete provokatsioonidega võitlemiseks.

Sakslased ja austerlased taandusid Ukrainast ja hetman kukutati

14. 12. 1918 võimult. Siis pööras Mahno oma väeüksused – 20 000 meest – petljuralaste (Ukraina Direktooriumi vägede) vastu, kes võtsid oma võimu alla suurema osa maast pärast hetmani Saksamaale põgenemist. Pä-

rast otsustavat kokkupõrget detsembri keskel võttis "Mahnovštšina" oma kontrolli alla suure maa-ala Lõuna-Ukrainas. Mahnolased julgustasid talupoegi moodustama kogukondi ja hulk niisuguseid kogumeid tööpoolest ka tekkis, peamiselt ümber Mahno "pealinna" Guljai-Polje. Kuulutati välja vabatahtlik ja egalitaarne mobilisatsioon.

1919. aasta kevadel algas Mahno vägede (nüüd umbes 25 000 meest) võitlus vaheldumisi Denikini kasakate vastu kõrvuti bolševikega ja siis jälle Punaarmee vastu, kes ründas Mahno vägesid niipea, kui tundis ennast küllalt tugevana. Mahno keeldus püsivaist kokkulepeist nii ühtede kui teistega, püüdes nõnda säilitada oma vägede kontrolli all oleva Ukraina sõltumatust. Mõlemad pooled kuulutasid ta lindpriiks. Mahno sõjalipu ühel poolel olevat olnud kiri: "Peksame valgeid, kuni nad punastavad" ja teisel pool: "Peksame punaseid, kuni nad kahvatuvad".

1919. aasta lõpus kuulus Mahno väeüksustesse umbes 35 000 meest.

1919 ilmus Soreli teos "Materiaux d'une theorie du proletariat".

1920. aasta oktoobris ja novembris võtsid Mahno väed osa kindral Wrangeli Vene armee väljatõrjumisest Krimmist. Mahno sai selle eest ühe esimesi Punalipu ordeneid.

28. 02. 1921 algas Kroonlinna garnisoni ja Balti laevastiku meeskondade (anarhistide, menševike ja esseeride) bolševismivastase väljaastumisega Kroonlinna mäss, milles osales 27 000 sõjaväelast. Ülestõusnuid abistasid toiduainetega Eesti ja Soome.

02. 03. 1921 kuulutas Töö- ja Kaitse-õukogu ülestõusu juhid ebasoovita-

vaiks isikuiks. Ülestõusnuile esitati alistumist nõudev ultimaatum, kuid nad ei reageerinud sellele.

08. 03. saadeti nende vastu 7. armee M. Tuhhatševski juhtimisel. Katse Kroonlinna vallutada ebaõnnestus. Siis saadeti ülestõusnute vastu veel VK(b)P X kongressi 279 delegaati (sealhulgas K. Vorošilov ja J. Fabriciuss) ja kommunistide ning kommunistlike noorte mobilisatsiooniga kogutud väeüksused.

16. 03. pommitati linna õhust ja tulistati kaugelaskerahureist.

17. 03. tungisid bolševike üksused linna. Mäss suruti veriselt maha, juhtidel läks korda Soome põgeneda.

1921. aasta suveks olid Mahno väed lõplikult verest tühjaks jooksnud ja viimane osa Ukrainast kaotas oma iseseisvuse. Mahno ise põgenes Rumeeniasse.

1921 ilmus Soreli teos "Plaidoyer pour Lenine".

22. 08. 1922 tabas anarhisti kuul Poola presidenti Gabriel Narutowiczit, kättemaksuks Vilniuse inkorporeerimise eest.

Mahno vägede riismed jätkasid partisiiooperatsioone Poltaava piirkonnas veel

1924 ja võib-olla hiljemgi. Nestor Mahno ja Piotr Aršinov asutasid koos teiste Vene ja Ukraina anarhistidega Pariisis kaks korda kuus ilmuva ajalehe *Dielo Trouda*, mis kujutas endast kõrgekvaliteedilist teoreetilist väljaannet.

1926 ühines grupiga Ida Mett (bolševismi paljastuse "Kroonlinna Kommun" autor), kes oli äsja põgenenud Venemaalt.

26. 05. 1926 tapeti Pariisis kättemaksuks Ukrainas korraldatud juudidoprommide eest Ukraina Rahvavabariigi

president Sõmon Vassõljovõtš Petljura.

II maailmasõja ajal tegutsesid Ukrainas anarhistlikud partisanid, sealhulgas noorteorganisatsioon *Nabat*, mille rajas V. I. Us.

1942 ilmus Albert Camus' romaan "Võõras" (eesti keeles 1966) ja essee "Sisyphose müüt" (e. k. 1972). Camus osales ka vastupanuliikumises (résistance). Tema teoste põhimotiivideks on elu ja igasuguse tegevuse absurdus ning inimese üksiolek. Ent Camus kutsub vastuhakule inimese sisemise vabaduse ja väarikuse nimel.

1943. aasta novembris alustas "Nabat" relvastatud mässu, luues Dnepri läänekaldale sillapea, mida tal õnnestus hoida, kuni see 2. Ukraina rinde korpuste poolt armeeriti. Kui Nõukogude väed hõivasid Ukraina, Us vahistati ja talle mõisteti 20 aastat vanglakaristust.

1944–45 oli Camus ajalehe *Combat* peatoimetaja.

Anarhiste oli samuti sõja lõpul Nõukogude okupatsioonivägede hulgas Euroopas. Punaarmees Ida-Saksamaal ja Austrias tegutses anarhistlik salaorganisatsioon "Zavietti Kronstadta" ("Kroonlinna Pärimused"). Koosseisult täiesti sõjaväeline, sisaldas ta endisi mahnoviste ja Kroonlinna veterane. Samuti väljendasid Bulgaarias mõned sõdurid usku Bakunini ideedesse, ent nad ei olnud aktiivsed.

1948, neli aastat pärast arreteerimist, lasti Us vabaks.

Rühm väliseestlasi moodustasid anarhosündikalistide grupeeringu. Oma peamisteks ideelisteks õpetajateks pidas see grupeering Proudroni, Bakunini, Kropotkini jt. Väliseesti anarhosündikalistide programmilised

nõudmised olid kokku võetud nende deklaratsioonis, milles kõneldakse praeguse ühiskondliku korra ümberkujundamise vajalikkusest "vabadusmeelses suunas". Selles ei tunnistata kapitalistliku ühiskonna jagunemist eksploatööri jaoks ja eksploateeritavaks ja ollakse igasuguse diktatuuri, eriti aga proletariaadi diktatuuri vastu. Anarhosündikalistid ei tunnista riiklikke piire ja haldusühikuid ning riiki oma haldusorganitega peetakse sündikalismi suurimaks vaenlaseks.

Väliseesti anarhosündikalistide bulletin "Radikaaldemokraat" alustas ilmutamist

1950. aastate algul. Selle toimetajaiks olid H. Kiisk, V. Linnuste, I. Rebane jt. Toimetajad vahetusid, kuid bulletini sisu jäi endiseks. Hiljem hakati välja andma bulletini "Vaba Eesti", mis nimetati "vabadusmeelsete ideede foorumiks" ning deklareeriti, et ta polevat ühegi sotsiaalse partei, liikumise ega ideoloogia häälekandja.

1951 ilmus Camus' essee "Mässav inimene".

Peale Stalini surma

05. 03. 1953 Us ja "Nabat" rehabiliteeriti.

31. 01. 1956 sündis minitakso-/veoautojuhi ja baaridaami perekonnas John Joseph Lydon, tulevane punki-isa ja anarhist Johnny Rotten.

1956 ilmus Camus' romaan "Langevine".

10. 05. 1957 sündis Ida-Londonis tulevane punkar ja anarhist Sid Vicious.

1957 ilmus Camus' novellikogu "Pagulus ja kuningriik".

Välis-Eesti anarhosündikalistide te-

gevuses oli märkimisväärne see, et nad astusid välja militarismi ja sõja vastu, soovitasid teistele väliseestlastele omavahelisteks üritusteks kulutatud raha annetada vabadusvõitlejatele Aafrikas ning toetasid seal iseseisvate riikide loomist. Ühtlasi lugesid nad ise ja soovitasid ka teistel lugeda Eesti NSV-s ilmunud kirjandust. Lääneriikide peamisteks nõrkusteks pidasid nad seda, et neil ei olnud kommunistlikule ideoloogiale vastu seada emotsionaalselt niisama sugestiivset ideoloogiat ("Vaba Eesti" nr 3, 1958).

21. 08. 1966 sündis Moskvas tulevane kirjanik, rocker ja anarhist **Anti Patihique**.

1976. aasta novembris ilmunud singliga "Anarchy in the UK" rajas inglise punk-rock-bänd "Sex Pistols" (Johnny Rotten, Sid Vicious, Steve Jones, Glen Matlock, Paul Cook, Malcolm McLaren) anarhistliku noorsooliikumise punk, mis väljendab ennast muusika, kirjanduse, kujutava kunsti jne kaudu. Punkümbõlkeiks said haaknõel, žiletitera, rābaldunud vanamoelised rōivad jne. "Rock on samasugune reageering arenenud industriaal-kapitalismile, nagu blues oli orjusele ja ekspluateerimisele," kinnitasid ajaleheusutluses.

04. 01. 1977 "Sex Pistolsi" liikmed, kui neid paluti õigustada bāndi ilmselt ründavat palet ja lavapoose. Ja et muu hulgas väljendavad nad pettumus- ja solvumistunnet suureneva viletsuse ja reaktsiooniliste hoiakute tugevnemise tingimustes. Punkile on iseloomulik

protest isikukultuse, võõrandumise, jäljendamise, paigaltammumise ja kodanliku mõttelaadi vastu, pūūd suhelda noortega (vanemaid vālistamata) viisil, mis arvestab tegelikku elu haiges kapitalistlikus riigis. "Selle žanri vastuvõetamatu külg on see, et ta ei suuda pakkuda muud alternatiivi kui anarhiat," kirjutas kommunistide ajaleht *Morning Star*. Teine singel, riigihūmni nime kandev "God Save the Queen", ilmus

1977. aasta mais, just kuninganna Elizabeth II valitsemise 25. juubeliks ning sisaldas juubilari ja valitsuse aadressil niisuguseid väljendeid, et sai otsekohe esitamiskeelu ringhāalingus ja TV-s. Sellest hoolimata tōusis "God Save the Queen" edetabeli tippu. Ajakirjanduses avaldatud tabelites oli selle kohal tūhi koht.

02. 02. 1979 mūrgitas New Yorgis uimastikaupmees William Gordney (vōimalik, et eriteenistuste ūlesandel) Sid Viciouse.

15. 10. 1993 heiskasid anarhistid Tallinnas kino "Sōprus" fassaadile mustad lipud.

10. 05. 1995 asutati Maavalla Anarhistlik Liit (M. A. L.).

01. 07. 1996 korraldasid anarhistid (M. A. L.) Tallinnas mālestus-meeleavalduse Bakunini 120. surma-aastapēeva puhul, mis lõppes punk-kontserdiga Von Krahli Teatris. Vāliseesti anarhist Jūri Estam sōnastas ūrituse juhtmōtte ajalehele *Post* antud usutluses: "Mida vāhem riiki, seda parem".

MIHHAIL BAKUNIN

Revolutsiooni katekismus¹

1. *Eitada tegeliku, mittemaise, isikulise jumala olemasolu ja sellega seoses mis tahes ilmutuslikkust ja mis tahes jumalikku sekkumist maailma ja inimkonna asjadesse. Hävitada jumala teenimine ja tema kultus*

2. *Asendades jumalakultuse inimese austamise ja armastamisega, me kuulume, et:*

inimmõistus on ainus tõe kriteerium;

inimlik südametunnistus on õigluse alus;

individuaalne ja kollektiivne vabadus on ainsad korraloojad inimkonnas.

3. *Vabadus on kõigi täiskasvanud meeste ja naiste absoluutne õigus mitte otsida kelleltki oma tegemistele luba, välja arvatud omaenese südametunnistuse otsused ja omaenese mõistus, tugineda oma tegemistes ainult iseenda tahtele ja järelikult ka vastutada kõigepealt just nende ees, järgmiseks ühiskonna ees, kuhu kuulutakse, kuid ainult niivõrd, kuivõrd nad [mõistus ja tahe – M.K] annavad oma vaba nõusoleku millelegi sellisele alluda.*

4. *Pole tõsi, et ühe kodaniku vabadus on piiratud kõigi teiste vabadusega. Inimene on tõeliselt vaba ainult sel määral, mil määral tema, kõigi teiste vaba*

südametunnistuse poolt tunnustatud ja temas kui peeglis peegelduv ja temast tulenev vabadus leiab teiste vabaduses toetuse ja lõpmatuse. Inimene on tõeliselt vaba vaid võrdselt vabade inimeste seas, ja kuna ta on vaba vaid oma inimlikus kvaliteedis, siis on kasvõi üheainsa inimese orjus maailmas inimlikkuse printsiibi rikkumine, kõikide vabaduse eitamine.

5. *Igaühe vabadus võib seega tõeks saada ainult siis, kui kõik on võrdsed. Vabaduse teostajaks juriidilises ja faktilises võrdsuses on õigus.*

6. *On ainult üks ja ainuke dogma, üks ja ainuke seadus, üks ja ainuke moraalne alus inimeste jaoks - vabadus. Ligimese vabaduse austamine on kohustus; tema armastamine ja tema teenimine on voores.*

7. *Igasuguse autoriteediprintsiibi ja riikliku hädavajaduse tingimusteta välistamine.*

Inimühiskond, mis oma tekkimise ajal oli loomulik fakt, mis oli vabaduse eelkäija ja inimõtte ärataja ja millest hiljem sai religioosne fakt, mis oli organiseeritud jumaliku ja inimliku autoriteedi printsiibil, peab nüüd saama uue kuju vabaduse baasil, mis nüüdsest peab saama tema poliitilise ja majan-

¹ M. A. Bakunin. Izbrannye filosofskie sočinenija i pis'ma. Moskva, Mõsl', 1987, lk 274–279.

dusliku organisatsiooni ainsaks kujundavaks printsiibiks. *Kord ühiskonnas peab olema tasakaalustaja kõikide kohalike, kollektiivsete ja individuaalsete vabaduste jaoks, mis on saavutanud võimalikult kõrge arenguastme.*

8. Järelikult, ühiskondliku elu poliitiline ja majanduslik organisatsioon ei tohi enam, nagu see siiani on olnud, toimida ülalt alla ja keskusest perifeeriasse, ühtsuse ja paratamatu tsentralisatsiooni printsiibi kohaselt, vaid *alt üles, perifeeriast keskusse*, vaba assotsiatsiooni ja föderatsiooni printsiibil.(...)

11. Selle katekismuse põhiideede kokkuvõte.

a) Jumala eitamine.

b) Inimsoo austamine peab asendama jumalakultuse. Inimmõistus tunnistatakse ainsaks tõe kriteeriumiks, inimese südametunnistus – õigluse aluseks, individuaalne ja kollektiivne vabadus – korra allikaks ja ainsaks aluseks inimkonnas.

c) Indiviidi vabadus saab teoks ainult kõikide võrdsuse korral. Vabaduse võrdne teostamine on õiglus.

d) Autoriteedi ja riikliku sunni tingimusteta välistamine. *Vabadus peab olema kogu sotsiaalse organisatsiooni ainus ehitav alge, nii poliitiline kui ka majanduslik. Ühiskondlik kord peab olema kõigi kohalike, kollektiivsete ja individuaalsete vabaduste terviklik tulemus. Järelikult, kogu poliitiline ja majanduslik kord tervikuna ei pea, nii nagu praegu, suunduma ülalt alla, keskusest perifeeriasse, ühtsuse printsiibil, vaid peab suunduma alt üles, perifeeriast tsentrisse, vaba ühenduse ja föderatsiooni printsiibil.*

e) *Poliitiline organisatsioon. Igasuguse ametlikult kaitstud ja riigi poolt finantseeritud kiriku kaotamine. Absoluutne südametunnistuse ja kultuse vabadus piiramatu vabadusega igapäevaseks ehitada pühakodasid oma jumalale ja maksta oma vaimulikele. Religiiossete assotsiatsioonide absoluutne vabadus, kuid samas pole neil assotsiatsioonidel mingeid kodanikega poliitilisi õigusi ja nad ei või tegelda lastekasvatusega. Tsentraliseeriva ja hoolekandliku riigi kaotamine ja pankrotiseerimine. Kõigi indiviidide absoluutne vabadus, ainult nende isikute poliitiliste õiguste tunnistamine, kes elavad iseoma tööst, tingimusel, et nad austavad teiste vabadust. Üleüldine hääleõigus, piiramatu trüki-, propaganda, sõna- ja koosolekute vabadus (nii eraisikute kui ka ühiskondlike koosolekute jaoks). Absoluutne ühingute vabadus, kusjuures juriidiliselt tunnustatakse siiski vaid neid, mis oma eesmärkide ja sisemise organisatsiooni poolest ei ole ühiskonna põhialustega vastuolus. Kogukondade absoluutne vabadus koos oma valitsuse õigustega ja isegi õigusega anda välja oma seadusi, kui need vastavad provintsis kehtiva korra põhiprintsiipidele, kui selline kogukond soovib astuda föderatsiooni koosseisu ja kasutada garantiisid, mida provintsi talle pakub. Provintsi peab endast vaid kogukondade föderatsiooni kujutama. Provintsi autonoomia natsiooni suhtes koos omavalitsuslike ja seadusandlike õigustega, kui need vastavad natsiooni põhiprintsiipidele, kui provintsi soovib kuuluda föderatsiooni ja kasutada garantiisid, mida natsioon pakub. Natsioon peab kujutama vaid provintside föderatsioo-*

ni, kes soovivad temasse vabatahtlikult kuuluda; ta peab austama kõigi provintside autonoomiat, kuid samal ajal on tal õigus nõuda, et föderatsiooni kuuluva ja natsiooni garantiisid kasutada sooviva provintsi kord ja separaatne seadusandlus vastaksid olulistes punktides natsiooni korrale ja seadusandlusele, et asjades, mis puudutavad provintsi ja natsiooni vastastikuseid suhteid ja ühiseid huvisid, iga provints täidaks dekreete, mis on vastu võetud natsiooni parlamendi poolt ja mida talle antakse teada rahvavalitsuse kaudu, ja et kõik provintsid alluksid rahvakohutu otsustele, õigusliku klausliga teha apellatsioonikaebus rahvusvahelisele kohtule, kui selline luuakse. Kui provints ei allu ühel neist kolmest juhtumist, kuulutatakse ta väljaspool seadust ja rahvalikku solidaarsust olevaks ja juhul, kui ta tungib kallale mõnele föderatiivsele provintsile, sisendab rahvarmee temasse vajalikku mõistlikkust.

Nõndanimetatud ajaloolise õiguse, vallutusõiguse ja igasuguse sellise poliitika tühistamine, mis on suunatud riigi õgvendamisele, laiendamisele, kuulsusele ja välisele võimsusele. Rahva heaolu ja vabadus on solidaarsed ja igaüks peab otsima vabadusest endale jõudu. Rahva sõltumatus on rahva võõrandamatu õigus, nii nagu üksikisiku sõltumatus on tema samasugune õigus; ta peab olema selle faktiga pühitsetud, mitte aga ajaloolise õiguse alusel. Sellest, et mingi maa oli mingi teise maaga ühendatud mitme sajandi jooksul, kasvõi vabatahtlikult, ei järeldu, et ta peab ka edaspidi seda ühendust taluma, kui ta seda ei soovi; kuna eelmistel sugupõlvedel pole mingit õigust otsustada prae-

guste ja tulevaste sugupõlvete vabaduse üle. Niisiis, igal rahval, provintsil ja kogukonnal on tingimusteta õigus enesemääramiseks, teistega liitu astumiseks, eelnevate ja praeguste liitude katkestamiseks ja uutesse astumiseks, ilma et mingil teisel poolel oleks õigus teda selles segada. Igasugune vägivaldne tegevus selles valdkonnas peab saama kogu rahvaföderatsiooni üksmeelse vastuseisu osaliseks, kuna mis tahes kallalekippumine mõne maa vabadusele on kõikide rahvaste solvamine, ähvardamine ja neile kaudne kallalekippumine. Ja lõpuks, internatsionaalne föderatsioon ja vabade rahvaste revolutsiooniline solidaarsus on vastu seni veel orjastatud maade reaktsioonilisele koalitsioonile.

f) *Sotsiaalne organisatsioon.* Poliitiline võrdsus on mõeldamatu ilma majandusliku võrdsuseta. Majanduslik võrdsus ja sotsiaalne õiglus pole mõeldavad seni, kuni ühiskonnas pole kehtestatud lähtepunktide täielikku võrdsust kõikide inimolendite jaoks, kes astuvad ellu – võrdsust, mis sisaldab endas võrdseid vahendeid ülalpidamiseks, kasvatamiseks ja õpetamiseks, aga hiljem ka nende mitmekesiste annete ja jõu rakendamiseks, mida loodus on pannud iga-se üksikindiviidi. Pärimisõiguse kaotamine. Ainult ühiskondliku kasvatusfond võib pärida, sest temal lasub kohustus ülal pidada, jälgida, kasvatada ja õpetada lapsi alates nende sünnist kuni täisealiseks saamiseni. Kuna ainult tööst sünnib toodang, peab igaüks töötama, et elada, vastasel juhul hakatakse talle vaatama kui vargale. Intelligentne ja vaba töö, kõikide inimlike väärtuste ja kõikide poliitiliste õiguste alus, ja

omaette töötamine sulavad iga päevaga üha enam koostöös kokku. Maakoor ja maapõu, kõikide omandus, saavad kuuluma vaid neile, kes neid töötlevad. *Mehe ja naise võrdsus kõikides poliitilistes ja sotsiaalsetes õigustes. Legaalse, kodanikuõigusel ja varandusel baseeruva abielu kaotamine. Vabaabielu. Lapsed ei kuulu ei vanematele ega ühis konnale. Ülim järelevalve laste üle, nende õpetamine ja kasvatamine kuulub ühiskonnale.* Kool asendab kirikut. Tema ülesanne – luua vaba inimene. Vanglate süsteemi ja timuka hävitamine. Austus vanakeste vastu, kes pole töövõimelised, haigete vastu, hoolitsus nende eest.

12. *Revolutsiooniline poliitika.* Meie põhiline veendumus seisneb selles, et kuna kõikide rahvaste vabadus on solidaarne, siis peavad ka üksikud revolutsioonid üksikutes maades olema solidaarsed; et nüüdsest pole Euroopas ja kogu tsiviliseeritud maailmas enam revolutsioone, vaid on ainult üks *üleüldine revolutsioon*, nii nagu eksisteerib ainult ühtne Euroopa ja ülemaailmne reaktsioon; et, järelikult, kõik erihuvid, kogu rahvuslik enesearmastus, pretensioonid, väiklane kadedus ja vaen peavad nüüd lahustuma ühes *üldises revolutsioonilises huvis*, mis kindlustab vabaduse ja sõltumatuse igale rahvale kõigi rahvaste solidaarsuse kaudu; et edaspidi maailmareaktsiooni püha liit ja kuningate, vaimulikkonna, aadlike ja kodanliku feodalismi vandenõu, mis rõhub suurtele eelarvetele, tegevarmeele, laialdasele bürokraatialle, mis valdab kõiki neid koletislikke vahendeid, mille talle annab kaasaegne tsentraliseerimine koos tema harjumuste, nii-öelda ruttiinsete võtetega ja õigusega konspi-

reerida ja põhjendada kogu oma tegevust seaduse abil, et kõik see on koletislik, hirmuäratav, hukutav tõsiasi ja et selleks, et temaga võidelda, selleks, et talle sama võimsad tõsiasjad vastu panna, selleks, et võita ja hävitada see vandenõu, on vaja vähemalt samasugust revolutsioonilist liitu ja tsiviliseeritud maailma kõikide rahvaste tegutsemist.

Selle ülemaailmse reaktsiooni vastu ei saa olla edukas ühe eraldi rahva isoleeritud revolutsioon; see oleks hullumeelsus, järelikult viga selle rahva enda suhtes ja reetmine ning kuritegu teiste rahvaste suhtes. Nüüdsest peab iga rahva ülestõus lähtuma mitte tema huvide vaatekohast, vaid kogu maailma huvide vaatekohast. Et aga üks rahvas võiks üles tõusta sel viisil kogu maailma nimel, peaks tal olema ka ülemaailmne programm, küllalt lai, sügav ja tõeline – ühesõnaga, küllalt üldnimilik programm, mis sel moel hõlmaks kõikide huviseid ja erutaks kõikide Euroopa rahvaste kirgi, rahvusest hoolimata – *selline programm võib aga olla vaid demokraatliku ja sotsiaalse revolutsiooni programm.*

a) *Demokraatliku ja sotsiaalse revolutsiooni eesmärk* võib olla formuleeritud kahe sõnaga: *poliitiliselt* on see poliitilise õiguse, vallutusõiguse ja diplomaatilise õiguse kaotamine. See on isikute ja assotsiatsioonide täielik vabastamine jumaliku ja inimliku autoriteedi ikkest, sunduslike liitude ja kogukondade ning provintside ühenduste täielik purustamine, ka nende provintside, mis kuuluvad riigi poolt vallutatud maade koosseisu. See on lõpuks täielik, lõplik tsentraalse, hooldava, autoritaarse riigi kaotamine koos

kõigi tema sõjaliste, bürokraatlike, valitsusse puutuvate, administratiivsete, kohtusse puutuvate ja kodanikke puutuvate seadustega. Ühesõnaga – see on vabaduse tagasiandmine kõigile – isikutele, kollektiividele, assotsiatsioonidele, kogukondadele, provintsidele, oblastitele, rahvastele – ja ja selle vabaduse vastastikune garantii föderatsioonina näol.

Sotsiaalsest vaatekohast on see poliit-

tilise võrdsuse tugevnemine majandusliku võrdsuse näol. Kõigi inimeste elutee alguses on võrdne lähtepunkt, mitte looduse poolt antu, vaid sotsiaalne võrdsus igaihe jaoks, st elatusvahendite, kasvatus ja õpetuse võrdsus ühest või teisest soost lapse jaoks kuni tema täiskasvanuks saamiseni.(...)

Vene keelest tõlkinud Marika Mikli

PEETER TOROP

Kollektivistlikust anarhismist

Kuigi anarhismi juuri võib leida väga iidsetest aegadest, toimub selle kontseptualiseerumine alles 19. sajandil. Mihhail Bakuninil (1814–1876) on anarhismi kujunemisloos kindlasti eriline koht, sest tema on alati olnud rahvusvaheline mees. Kuuludes välja-paistvate vene poliitiliste emigrantide plejaadi koos Aleksandr Herzeni ja Nikolai Ogarjoviga osales ta ajakirja *Kolo-kol* väljaandmisel ja kirjutas teoreetilisi töid. Samas oli ta praktilise tegevuse järele janunev revolutsionäär ning sellisena teadvustas oma tegevustandrina kogu Euroopat.

Põguski pilk tema eluloole toob silme ette erakordse revolutsioonipraktiku. Hariduselt suurtükiväeohvitser, loobus ta sõjaväeteenistusest ja kiindus

filosoofiasse. Elades 1835. aastast Moskvas, kuulus ta seal Stankevitši ringi, millel oli vene filosoofilise mõtte arengus väga oluline osa. Juba hegella-sena sõitis ta 1840. aastal Saksamaale, kus kuulus Berliini Ülikoolis filosoofia-loenguid (ka Schellingit). Samas jõudis ta vasakpoolse hegelluse kaudu revolutsioonilise demokraatia ridadesse, huvitades poliitikast nii aktiivselt, et pärast artikli "Reaktsioon Saksamaal" (*Reaktion in Deutschland*) ilmumist 1842 tekkis politseil tema vastu sedavõrd aktiivne huvi, et tal tuli sõita Šveitsi. Zürichis kirjutas ta juba järgmisel aastal artikli "Kommunism" (*Kommunismus*), milles nägi vabastusrevolutsioone rahvamasside loominguna.

Konflikti astus ta ka Venemaaga. Te-

ma keeldumine kodumaale naasta sun-
dis Senatit ta 1844. aastal kõigist õi-
gustest ilma jätma. Samal aastal sõitis ta
Pariisi, kus tutvus Pierre Joseph Prou-
dhoniga, samuti Karl Marxi ja Friedrich
Engelsiga. 1848. aasta revolutsiooni-
sündmuste ajaks oli Bakuninil valmis
utoopiline projekt slaavi rahvaste föder-
ratsiooni kujunemisest revolutsiooni-
protsessis. Leipzigi ilmus tema bro-
šüür vene patrioodi üleskutsena slaavi
rahvastele (*Aufruf an die Slaven. Von
einem russischen Patrioten Michael Ba-
kunin*). Venemaa ja Austria pidanuks
riikidena taanduma selle föderatsiooni
ees. Aktiivse revolutsioonipraktikuna
võttis ta osa Praha ülestõusust ja oli
1849. aasta Dresdeni ülestõusu juhte.
Selle tegevuse eest mõistis ta surma al-
gul Saksimaa ja seejärel ka Austria ko-
hus. Surmanuhtlus asendati küll elu-
aegse vanglakaristusega, kuid 1851 anti
ta välja Venemaale ning uueks vanglaks
sai Petropavlovski kindlus. Tsaar Niko-
lai I ettepanekul kirjutas ta "Pihtimuse",
milles "pihiisa" pidi küll pettuma, sest
Bakunin ei pakkunud seal huvitavat in-
formatsiooni vene poliitilise emigrat-
siooni kohta, vaid õigustas revolutsio-
onilisi sündmusi. Alles 1857. aastal
pääses ta vanglast asumisele Siberisse,
algul Tomskisse, seejärel Irkutskisse. Et
Ida-Siberi kindralkuberner N. Murav-
jov oli Bakunini kauge sugulane, sai ta
peagi liikumisvabaduse, mis lubas pä-
rast armuandmisalpalve tagasilükkamist
organiseerida põgenemise Jaapani ja
USA kaudu Inglismaale. 1861. aastal oli
ta juba Londonis Herzeni ja Ogarjovi
juures.

1863. ja 1864. aasta mässud Poolas
andsid Bakuninile veel lootust, et slaavi

rahvaste föderatsioon ei jää utopiaks,
kuid tulemuseks oli pettumus. 1864.
aastal proovis ta Itaalias luua sidemeid
Giuseppe Garibaldiga, kuid oli sunni-
tud siiski jääma teoreetikuks. Itaalias
organiseeris ta anarhistliku liidu "Vend-
lus", astus samal 1864. aastal I Internat-
sionaali ja ühines mõni aasta hiljem ka
rahvusvahelise Rahu ja Vabaduse Liiga-
ga. 1868. aastal organiseeris ta Genfis
anarhistliku organisatsiooni Sotsialistli-
ku Demokraatia Liit, mille kaudu püü-
dis saada enamat võimu ka I Internat-
sionaalis. Võitlus marksistidega viis
Bakunini ja bakuninlaste väljaheitmise-
ni I Internatsionaalist 1872. aasta Haagi
kongressil. Üheks põhjuseks oli seejuu-
res ka 1870. aasta Lyoni ülestõus, mille
läbikukkumises oli Bakuninil küllalt
suur osa. Lyon oli ka koht, kus Bakunini
dekreediga kuulutati riik kui selline lik-
videeritaks. Neid anarhistlikke aspekte
Bakunini tegevuses kritiseeris teravalt
Marx. Tulemuseks oli omakorda Baku-
nini skeptiline suhtumine Pariisi Kom-
muuni 1871. aastal.

Ja veel üks oluline episood jääb nen-
desse aastatesse. 1869. aasta aprillis saa-
bus Genfi Sergei Netšajev, noor re-
volutsionäär Venemaalt. Olles samuti
anarhistlikel positsioonidel, suhtles ta
aktiivselt Bakuniniga ning jättis endast
mulje kui mehest, kes on võimeline re-
volutsiooniliselt meelestatud noori Ve-
nemaal ühendama. Netšajev lõi or-
ganisatsiooni "Narodnaja rasprava"
(Rahva Kättemaks), mille komiteed väi-
tis end esindavat ja mis pidi koosnema
kospireeritud viisikutest. Neid viisi-
kuid ei olnud küll palju ja komitee moo-
dustas Netšajev ainuisikuliselt, kuid
kaasatundjaid oli siiski piisavalt. Kui

Netšajevi juhtimisel 1869. aasta 21. novembril tapeti üks organisatsiooni liige, üliõpilane Ivanov, oli kinnipeetuid üle 150. Netšajevil õnnestus põgeneda ja ilmuda taas Bakunini juurde, kes talle "spiooni" tapmist pahaks ei pannud. Küll aga pani ta pahaks neid tohutuid valesid, mis seoses Venemaalt saabunud informatsiooniga ilmnesis. Netšajev lähtus kõiges printsibiist "eesmärk pühendab abinõu" ja rajas oma oreoli täielikult valedele, mille abil veenis Venemaa jaoks proklamatsioone kirjutama ka Bakuninit. Seega purunes kurvalt veel üks Bakunini lootus teha midagi ära Venemaal. Samas aga näitas see juhtum, et ebaeetilise netšajevluse ja Bakunini anarhismi vahel on otsene seos.

Et selles seoses veenduda, sobib võrrelda kaht katekismust, Bakunini "Revolutsiooni katekismust" (1865) ja Netšajevi "Revolutsionääri katekismust" (1869). Võib igati mõista neid kauaseid vaidlusi selle üle, kas ka Bakunin lõi viimase teksti kirjutamises kaasa või kas ta oleks sellise teksti heaks kiitnud. Praegu tundub asjatundjate seas valitsevat siiski seisukoht, et need kaks teksti ja kaks kirjutajat ei ole teineteist kumbagipidi otseselt mõjutanud. See tähendab, et seos nende vahel peegeldab bakuninluse ja netšajevluse vahelisi üldisemaid seoseid ning samas ka anarhismi sisemist ambivalentsust.

Probleemid algavad juba põhibinaarusest ANARHISM–ETATISM. Anarhismi kujunemisloos pannakse Bakunin tavaliselt kõrvuti temast kaheksa aastat vanema Max Stirneriga (Johann Kaspar Schmidtiga) ja temast viis aastat vanema Pierre Joseph Proudhoniga.

Nende seotuses peegeldubki anarhismi–etatismi binaaruse ambivalentsus. Stirnerit seostatakse individualistliku, Bakuninit kollektivistliku anarhismiga. Kuid see piir ei ole kaugeltki selge. Stirneri raamat "Der Einzige und sein Eigentum" (1845) vabastab indiviidi kõigest ühiskonna institutsioonidest – riigist, usust, moraalist, perekonnast. Inimese mina on seega tõe kriteerium. Kuid samas on olemas vastuolu inimese kordumatuse ning üld inimlike ideaalide ja sotsiaalsete atribuutide vahel. Indiviid peab otsima isiklikku vabadust, sest igasugune sotsiaalne vabadus realiseerub teiste konkreetsete indiviidide huvid kaudu. Bakunin püüab "Revolutsiooni katekismuses" selle vastuolu ületada võrdsuse mõiste kaudu: "Igaühe vabadus võib seega tõeks saada ainult siis, kui kõik on võrdsed". Kuid võrdsuse tunnistamine sunnib tunnista ka korra vajadust ning tulemuseks on riigi kui ülalt alla toimiva süsteemi asendamine assotsiatsiooni- ja föderatsiooni-prinssiibi kui alt üles toimiva süsteemiga. Muidugi on võimalik mõlema kriitika kõrgemalt positsioonilt, nagu seda on teinud Friedrich Nietzsche, nimetades anarhisti hääbuvate ühiskonnakihtide ruuporiks, kelle tegevusajendiks on vaid isiklik kultuuritus. Kurtmises vabaduse ja võrdsuse puudumise üle näeb Nietzsche enesehaletsust, selles omakorda kätemaksumi, viimases aga ka naudinguiha. Anarhism osutub kõrvuti seisvaks kristlusega: anarhist otsib hädade põhjusi teistes, kristlane endas; anarhist süüdistab ühiskonda, kristlane maailma.

Selles suunas, kuigi teise paatosega,

jätkab Nikolai Berdjajev, kes on leidnud anarhismist ka religiooset tõde. Traktaadis "Inimese orjusest ja vabadusest" on ta kirjutanud: "Anarhismi religioosne tõde seisneb selles, et võim inimese üle on seotud patu ja kurjusega, et täiuslik seisund on võimu puudumine, s.o anarhia. Jumalariik on võimu puudumine ja vabadsus, talle ei saa omistada mingeid võimutsemise kategooriaid, Jumalariik on anarhia. (...) Aga võim inimese üle on kurjus ja isegi igasuguse kurjuse allikas". Võib öelda, et Stirneri "ainus", Nietzsche ja Berdjajevi üliinimene ning Lev Tolstoi kangelaslik anarhism on ühe ja sama jõe erinevad harud.

Seda aitab mõista seos Proudhoniga, kellelt pärineb ka mõiste "anarhism". Proudhoni anarhism lähtus samuti indiviidist, üksikust väiketootjast, kes peaks saama ühineda teiste omasugustega "progressiivseks assotsiatsiooniks" vastastikuse abi ja ekvivalentse vahetuse põhimõtete alusel. Kapitalistliku suurtootmise kriitika kaudu jõudis ta riigi eitamiseni ja väikeste alade vabatahtliku föderalismini. Proudhoni 1840. aastal ilmunud raamat "Mis on omand?" kaitseb pisiomandit, mis poleks seotud ekspluateerimisega. Ta uskus ühiskonnana rahuliku muutmise võimalusse majandusreformide abil (protsendita krediit, rahalise arvelduseta kaubavaheetus). Tulevikku nägi Proudhon väiketootjate ühiskonnas nagu tema eeskujul hiljem Tolstoigi. Proudhon suhtus suure sümpaatiaga Herzenisse ja Bakuninisse, tundis mõlemat ja oli nendega ka kirjavahetuses. 1855. aastal kirjutas ta Herzenile kirja, mis väljendab tema üha kriitilisemat suhtumist kommunismi: "Meie olukord on kohutavalt raske!

Teie tegelete esialgu veel valitsustega, mina seevastu vaatan valitsetavaid. Kas ei peaks ründama vabastajate despotismi, selle asemel et rünnata rõhujate oma? Kas olete näinud midagi türanniale lähedasemat kui rahvatribuunid? Kas te ei ole kunagi mõttele tulnud, et märtrite sallimatus on niisama vastik kui nende piinajate raev? Despotismist on sellepärast nii raske jagu saada, et ta tugineb oma antagonistide (ma peaksin ütleva: oma võistlejate) sisetundele, nii et kirjanik, kes tõesti vabadust armastab ja revolutsiooni sõber on, pahatihti ei tea, millele pihta anda, – kas rõhujate eerile või rõhutute ebaaususele". Otsekui parafraaseerides Proudhoni, kirjutas Berdjajev juba nimetatud traktaadis Tolstoist, et selle peamine viga on vähehes huvis vägivalda ja sunduse ohvrite vastu. Formuleeris ju Tolstoi kõik oma sotsiaalsed tõekspidamised riigi ja tema institutsioonide anarhilise eitamise kaudu, teisalt oli Tolstoi lahendanud selle dilemma vägivalduse abil, nähes igasuguses vägivalda abil peetavas võitluses mõlema võitleva leeri demoraliseerumist.

Ma tahan ülaltooduga öelda, et Stirneri-Proudhoni-Bakunini erinevused ja sarnasused ongi anarhismi erijoon, et erinevaid anarhisme kõrvutades on raske toetuda üldistele kontseptsioonidele – kergem on võrrelda tunnuseid ja mõisteid, mille kaudu muutuvad nähtavamaks üksikud kontseptsioonid ja tekivad seosed eri kontseptsioonide vahel. "Revolutsiooni katekismus" sisaldab neid võtmemõisteid piisavalt. Olles salaühingu "Internatsionaalne vendlus" programmiks, haakub see pisut varasema käsikirjaga "Inimkonna vabastamise

rahvusvaheline salaühing". Bakunini hilisematest töödest väärivad anarhis- miga seoses nimetamist "Revolutsioo- niküsimused. Föderalism, sotsialism ja antiteologism" (1867), "Meie pro- gramm" (1868), "Riiklus ja anarhia" (1873).

Vabadusepüüdele on Bakuninil evo- lutsionistlik seletus: "Instinktiivselt ja vältimatult on inimene sotsiaalne ole- vus ja sünnib ühiskonda sarnaselt sipel- gale, mesilasele, koprale. Inimesele nagu ka tema vähematele vendadele, st nagu kõigile metsloomadele, on omane loomuliku solidaarsuse seadus, mis sunnib ka kõige primitiivsemaid hõime kokku hoidma, üksteist aitama ja valit- sema loomulike seaduste abil." Looma- riigist eraldus inimene tänu solidaar- susinstinktist arenenud mõistusele, mis omakorda on aluseks õiglustunde tek- kimisele. Mõistusepärast ühiskonda luues loob inimene oma vabadust. Luues vabadust ühiskonna kaudu, loob inimene vabadust ühtsuse kaudu. See aga omakorda tähendab looduseadus- te tunnistamist: "Inimese vabadus seis- neb vaid selles, et ta kuuletub loomu- likele seadustele..." Realiseerub vaba- dus võrdsuses – indiviidide, klasside, rahvuste võrdsuses. VABADUS- VÕRDSUS-SOLIDAARSUS on ole- muslikud loomulikule ühiskonnale, kuid tegelikkuses on ühiskonna elu liig- selt allutatud jumala, aga mitte inimese austamisele, võimule, aga mitte vaba- dusele, privileegidele, aga mitte võrd- susele, ekspluateerimisele, aga mitte vendlusele. RIIK ja RELIGIOON on seega loomuliku ühiskonna põhivaen- lased, mis tuleb hävitada. Aga selline hävitamine on looming, sest loob eel-

dused solidaarse ühiskonna tekkeks. REVOLUTSIOON on inimesele loo- muomane, sest Bakunini meelest eri- neb inimene loomast mõtlemisvõime ja mässamisvõime poolest. Inimese aren- gus näeb ta vastavalt kolme printsiipi:

1) seotus loomariigiga, mis leiab väl- jundi majanduses;

2) mõtlemisvõime, mis leiab väljundi teaduses;

3) mässamisvõime, mis leiab väljundi vabaduses.

Ühiskonna muutmine peab Bakunini arvates algama rahva majanduslikust ja poliitilisest vabadusest, seega mässust. Mäss annab vabaduse ja mõistuse, vii- mase väljund TEADUS ei saa mässule eelneda, sest mässus on instinkt, loo- dus, mässu tulemuse määravad ära tea- duslikule analüüsile allumatud ja ju- hitamatud protsessid: "Ühest küljest on teadus vajalik ühiskonna ratsionaalseks organiseerimiseks, teisest küljest, suut- mata huvituda reaalsest ja elavast, ei tohi ta sekkuda ühiskonna reaalsesse ja praktilisse organiseerimisse". Teaduse väärtustamine on Bakunini arvates või- malik teaduse korporatiivsuse likvidee- rimise teel. Seega on Bakunini mõtetel teadusest seoseid Paul Feyerabendi epistemoloogilise anarhismiga. Teadus peab olema vähemalt haridusena kõigi- le kättesaadav. Kuid revolutsiooni tin- gimustes peab teaduslik ratsionalism ja skeptitsism taanduma TAHTA ja USU ees.

Et Venemaal ühiskonda muuta, tu- leb ületada neli takistust: patriarhaal- sus, isiku neeldumine kogukonnas, usk tsaari, õigeusk. Kui kogukonnast välja- poole jäävat on suhteliselt kerge hävi- tada, siis vajalikke seesmisi muudatusi

suudab rahva enda esindajatest vaid röövel läbi viia, st vaid röövel suudab olla piisavalt ebakonventsionaalne. Nii tähendab Bakunini anarhism inimloomuse ja looduse tunnetamist ning revolutsionääri ülesanne on aimata rahva sisemisi kujunemisprotsesse, et heasoovlik sekkumine ühiskonna ellu, riigi ja jumala kukutamine ei tooks kaasa mõttetut vägivalda rahvale ega revolutsionääridele või mässajatele.

Ühiskonna hetkeseisu analüüs, pöördeliste sündmuste käigu etteaimamine ja ajaloo käigu jõukohane suunamine pidi olema kollektivistliku anarhisti tegevusvaldkond. Selles analüütilises praktikas oli aga ka Bakunini mõtlemisvõime mässamisvõimest sõltuv.

Lisaks Bakunini ja tema pooldajate teoreetilistele vaatekohtadele peab tema õpetuse osaks lugema ka ta praktilise käitumise. Herzen kirjutas 1869. aastal neli kirja "Vanale seltsimehele", s.o Bakuninile. Hirmust arutu purustamise ja vägivalda ees kutsus ta Bakuninit üles tegelema enam apostelliku jutlustamisega nii omadele kui vaenlastele. Kutsus üles tunnistama teaduse kasulikkust ka enne mässamist: "Teadusliku teaduseta poleks ka rakendusteadust".

Seda hirmu ideede rakendamise ees aitab põhjendada ka Bakunini kui tüübi kirjeldus Herzeni memuaarides. Enne 1863. aasta Poola ülestõusu oli Bakunin väga elevel: "Bakunin oli otsekui nooremaks läinud: ta oli oma sõiduvees. Ta armastas ülestõusu kära, klubide äravust, tänavaid ja barrikaade, aga ta armastas ka ettevalmistavat agitatsiooni, pingelist ja keskendatud konspiratiivset tööd: nõupidamisi, magamata öid, läbirääkimisi, kokkuleppeid, šifreeritud tekste, salatinti ja salamärke. Igaüks teab ju, et koduse teatrietenduse proovid või kuusepuu ehtimine on peo enda parim ja meeldivaim eelmäng. (...) Pike-malt vaagimata kõiki asjaolusid, pühendas Bakunin kogu tähelepanu ühele kaugele eesmärgile, ta pidas raseduse teist kuud üheksandaks kuuks. Ta ei kiskunud inimesi kaasa argumentidega, vaid lootustega."

Bakunini anarhism on kollektivistlik, kuid teooria rakendumisel lisandus loodus, Bakunini enda energiline ja kirglik loomus, mis kirjutatule teise värvingu andis, endale vastu töötas ja nii paljudele kaasaegsetele küsimuse jättis – kas ei sündinud "Revolutsionääri katekismus" mitte "Revolutsiooni katekismusest"?

PJOTR KROPOTKIN

ANARHISMI KÕLBELISED ALUSED

Inimmõtte¹ ajalugu meenutab pendli kõikumist. Ainult et iga niisugune võnge kestab sajandeid. Vahel mõte tukub ja tardub, siis ärkab pärast pikka und jälle üles. Siis heidab ta endalt ahelad, millesse ta olid mässinud sellest huvitatud – valitsejad, seadusemehed, vaimulikud. Mõte rebib kammitsad puruks. Ta allutab karmile kriitikale kõik, mida talle on õpetatud, paljastab eelarvamused, nii religioossed, juriidilised kui ka ühiskondlikud, millest ümbritsetuna ta oli seniajani virelenud. Ta avab uurimisele uued teed, rikastab meie teadmisi ootamatute avastustega, loob uusi teadusi.

Kuid vaba inimõtte igipõlised vaenlased – valitseja, seadusemees, preester – toibuvad kaotusest peagi. Tasapisi hakkavad nad koondama oma laialipillutud jõude; nad uuendavad oma religioone ja seadustekogusid, kohandades neid kaasaja vajadustega. Kasutades ära seda iseloomude ja mõtte orjalikkust, mida nad ise on kasvatanud, kasutades ära ühiskonna ajutist desorganiseeritust, ühtede vajadust puhata, teiste rikastumishimu ja kolmandate petetud lootusi – eriti petetud

lootusi – asuvad nad tasapisi oma endise töö kallale, haarates enda kätte eelkõige laste ja noorsoo kasvatamise.

Lapse mõistus on nõrk, seda on nii kerge endale hirmu abil allutada: nii nad teevadki. Nad hirmutavad last ja räägivad siis talle põrgust: manavad tema silme ette kõik patuse piinad hauataguses elus, kogu halastamatu jumaluse kättemaksu. Aga samas räägivad nad talle õigel hetkel revolutsiooni õudustest, kasutades ära mingit juhuslikku metsikust, et sisendada lapsele hirmu revolutsiooni ees ja teha temast tulevane "korra kaitsja". Vaimulik harjutab teda seaduse mõttega, et teda paremini allutada "jumala seadusele", seadusemees aga räägib jumala seadusest, et teda paremini allutada kriminaalseadusele. Aegapidi omandab järgmise põlvkonna mõte religioosse varjundi, orjameelsuse ja võimutsemise varjundi – võimutsemine ja orjameelsus käivad alati käsikäes – ja inimestes kujuneb harjumus alluda, mis on meile väga tuttav ka meie kaasaegsete seas.

Niisugustel mõtte tardumuse ja tukkumise perioodidel ei saa rääkida kõlbuse küsimustest üldiselt. Kõlbuse

1 See ülevaade on algselt kirjutatud 1890. aastal prantsuse keeles pealkirja all "Morale Anarchiste" meie Pariisi ajalehele *La Révolte* ning anti seejärel välja brošüürina. Esitatavat tõlget, mis on väga hoolikalt tehtud ja kontrollitud, tuleb pidada selle ülevaate venekeelseks tekstiks.

koha on endale haaranud religioosne rutiin ja "seaduslikkuse" teesklemine. Kriitikasse ei laskuta, elatakse peamiselt harjumuste jõul, järgitakse pärimust ja ollakse eelkõige ükskõiksed. Mitte keegi ei võitle käibemoraali eest ega vastu. Igauks püüab, nii hästi kui see tal õnnestub, kohandada oma käitumise pealispinda väliselt tunnustatud kõlbluse alustega. Ühiskonna kõlbeline tase langeb üha madalamale. Ühiskond langeb kõlbluse tasemele, mis iseloomustas roomlasi nende impeeriumi lagunemise ajal või prantsuse "kõrgemat" seltskonda enne revolutsiooni ning praegust manduvat kodanlust.

Kõik, mis on inimeses head, suurt ja üllast, nüristub tasapisi, läheb rooste, nagu roostetab nuga, mida ei kasutata. Valest saab voorus; alatusest kohustus. Koguda varandust, elada oma lõbuks, raisata oma mõistust, oma vaimutulukest ja oma jõudu muutub jõukate klasside elu eesmärgiks ja seejärel ka vaeste rahvahulkade eesmärgiks, kelle ideaaliks on näida keskklassi inimestena...

Kuid aegapidi muutub valitsevate klasside – ametnike, kohtunike, vaimulike ja üldse rikaste inimeste – lodevus ja mandumine nii nõrdimapanevaks, et ühiskonnas algab pendli uus liikumine, liikumine teisele poole. Noorsugu vabaneb vanadest kammitsatest, heidab oma eelarvamused üle parda, taas elustub kriitika. Mõte ärkab – alguses vähestel, kuid ajapikku haarab see üha suuremat inimesteringi. Algab liikumine, ilmnevad revolutsioonilised meelolud.

Siis kerkib alati üles kõlbluse küsimus. "Mispärast peaksin ma järgima seda variserlikku kõlblust?" küsib endalt

mõistus, mis on vabanenud religiooni sisendatud hirmust. "Mispärast peab igasugune kõlblus olema kohustuslik?"

Siis püüavad inimesed endale selgeks teha kõlblustunde, mida nad inimestes igal sammul näevad ja mis seniajani pole seletust leidnud – pole leidnud sellepärast, et seda peetakse ikka veel inimloomuse iseärasuseks, samal ajal kui selle seletamiseks on vaja tagasi pöörduda looduse: loomade, taimede, kaljude... juurde.

Kõige hämmastavam on see, et mida rohkem inimesed õnnestavad käibemoraali (või, õigemini öelda, kõlbluse asemele astunud silmakirjalikkuse) aluseid, seda kõrgemale tõuseb ühiskonna kõlbeline tase: just neil aastatel, kui kõige rohkem kritiseeritakse ja eitatakse kõlblustunnet, teeb see kõige suuremaid edusamme: kasvab, muutub ülevamaks ja peenemaks.

See ilmnes väga hästi 18. sajandil. Juba 1723. aastal ajas Mandeville – anonüümselt avaldatud "Valmi mesilastest" autor – õigeusklikule Inglismaale hirmu peale oma valmi ja selle tõlgendamisega, milles ta ründas halastamatult kogu ühiskonna silmakirjalikkust, mida tunti nimetuse "ühiskonna kõlblus" all. Ta näitas, et niinimetatud ühiskonna moraalitavad ei ole midagi muud kui silmakirjalikult kantav mask ja kiired, mida tahetakse käibekõlbluse abil "alistada" ja mis võtavad seetõttu ainult teise, halvema suuna. Nagu Fourier, kes kirjutas peaaegu sada aastat hiljem, nõudis ka Mandeville kirgede vaba avaldamist, sest muidu muutuvad nad pahedeks; makstes lõivu tolleaegsetele vähestele teadmistele zooloogia vallas, st jättes tähele panemata loomade kõlb-

luse, seletas ta inimkonna kõlbluse mõisteid eranditult osava kasvatusega: lapsed kasvatavad nende vanemad ja kogu ühiskonda valitsevad klassid.

Meenutagem ka kõlblusmõistete võimast ja julget kriitikat, mida tegid 18. sajandi keskel ja lõpus šoti filosoofid ja prantsuse entsüklopedistid, ning tuletagem meelde, kui kõrgelt hindasid nad oma tööd kõlblust üldse. Meenutame ka neid, keda nimetati "anarhistideks" 1793. aastal, Suure Prantsuse revolutsiooni ajal, ja küsime, kelle moraaltunne saavutas kõrgema tasandi: kas seadusemeestel, kas vana korra kaitsjatel, kes rääkisid allumisest Kõrgeima Olendi tahte, või siis ateistidel, kes eitasid kõlbluse kohustuslikkust ja kõrgeima sanktsiooni tähendust ning läksid sellest hoolimata samal ajal surma inimkonna võrdsuse ja vabaduse nimel?

"Mis sunnib inimest olema kõlbeline?" See on küsimus, mida on püstitanud 12. sajandi ratsionalistid, 16. sajandi filosoofid, 18. sajandi filosoofid ja revolutsionäärid. Hiljem kerkis see küsimus ka inglise utilitaristide ette (Bentham ja Mill), niisuguste saksa materialistide ette nagu Büchner, 60ndate aastate vene nihilistide ette, anarhistliku eetika (teadus ühiskonna kõlblusest) noore rajaja Guyau ette, kes õnnetuks suri nii noorelt. Sellesama küsimuse esitavad endale nüüd ka anarhistid.

Tõepoolest – mis?

Kuuekümnendatel aastatel tundis vene noorsugu selle küsimuse vastu kirglikku huvi. "Ma muutun ebakõlbeliseks," ütles noor nihilist oma sõbrale, mõnikord koguni kinnitades teda vaevavaid mõtteid mingi teoga. "Ma muu-

tun ebakõlbeliseks. Mis võib mind selle eest kaitsta?"

"Kas piibel? Aga piibel ei ole midagi muud kui babüloonia ja juudi pärimuste kogumik, mis on kokku korjatud täpselt samamoodi, nagu korjati kunagi kokku Homeroose laulud või nagu praeegu kogutakse baskide laule ja mongolite muinasjutte! Kas ma tõesti pean langema Idamaade poolmetsikute rahvaste arusaamade tasemele?"

"Või pean ma olema kõlbeline sellepärast, et Kant räägib meile mingist "kateoorilisest imperatiivist" (põhilisest ettekirjutusest), mis tuleb minu enda hinge sügavustest ja kirjutab mulle ette olla kõlbeline? Aga miks peaksin ma sel juhul tunnistama kateoorilise imperatiivi suuremat võimu enda üle kui mingi teise imperatiivi võimu, mis võib-olla käsib mul mõnikord end purju juua? See on ju kõigest sõna, sama sugune sõna nagu Ettemääratus või Saatus, millega me varjame oma teadmatust."

"Või pean ma olema kõlbeline sellepärast, et nii soovib Bentham, kes kinnitab, et jões uppuvat inimest päästes ja ise uppudes olen ma õnnelikum kui kaldalt vaadates, kuidas ta upub?"

"Või siis lõppeks sellepärast, et mind on nii kasvatatud? Sellepärast, et mu ema õpetas mind olema kõlbeline? Kuid sel juhul pean ma järelikult põlvi nõtkutama pildi ees, mis kujutab Kristust või Jumalaema, austama keisrit, kummardama kohtuniku ees, samal ajal kui ma võib-olla tean, et ta on altkäemaksuvõtja? Ja kõike seda üksnes sellepärast, et minu ema, meie emad, toredad, kuid kokkuvõttes väga väheste teadmistega naised, õpetasid

meile hulga igasugust jama?"

"Need kõik on eelarvamused ja ma püüan neist igati vabaneda. Kui mulle on vastik olla ebakõlbeline, siis ma sunnin end seda olema, täpselt samuti nagu nooruspäevil ma sundisin end kartma pimedust, surnuaeda, viirastusi, surnuid, sest lapsehoidja sisendas mulle, et ma pean neid kartma. Ma teen seda, et purustada relv, mille on oma kasuks pööranud religioon; ma teen seda kas või ainult sellepärast, et protesteerida silmakirjalikkuse vastu, mis paneb meile peale kohustusi mingi sõna nimel, mida nad nimetavad kõlbluseks."

Nii arutles vene noorsugu ajal, kui ta heitis kõrvale "vana maailma" eelarvamusi ja rullis lahti nihilismi lippu (st tegelikult anarhistliku filosoofia lippu) ning ütles: "Ära kummarda mitte mingisuguseid autoriteete, kui lugupeetavad nad ka ei oleks; ära võta hea usu peale omaks ühtegi väidet, kui seda ei kinnita mõistus."

Kas on vaja lisada, et heitnud kõrvale oma vanematelt saadud kõlbluse õppetunnid ja hüljanud eranditult kõik eetikasüsteemid, töötas seesama nihilistlik noorsugu oma keskkonnas välja kõlbustavade, kõlbelise käitumise tuuma, mis oli palju kõlbelisem kui kogu nende vanemate eluviis, mis oli välja töötatud evangeeliumist lähtudes, või Kanti "kategoriline imperatiiv" või inglise utilitaristide "õigesti mõistetud isiklik kasu".

Agas enne, kui vastata küsimusele: "Miks peaksin ma kõlbeline olema?", vaatleme inimeste käitumise motiivi.

II

Kui meie esivanemad püüdsid endale selgeks teha, mis ajendab inimest üht- või teistmoodi tegutsema, lahendasid nad selle küsimuse väga lihtsalt. Seni ajani võib leida katoliiklikke pildikesi, millel kujutatakse nende antud seletust. Mööda põldu kõnnib inimene ja seda isegi aimamata kannab oma vasakul õlal saatanat ja paremal õlal inglit. Saatan tõukab teda kurja poole, ingel aga püüab kurja eest hoida; kui ingel saab võidu ja inimene muutub vooruslikuks, siis tõstavad kolm uut inglit ta õhku ja kannavad pilvedesse. Kõik on kõige paremal kombel ära seletatud.

Meie vanad lapsehoidjad, kes nendes asjades on väga teadlikud, ütlevad teile koguni, et mitte kunagi ei tohi last voodisse panna, tegemata enne lahti tema öösärgi kraenööpi. On vaja, et "lohuke" kaela alumises osas oleks vaba; siis leiab seal endale koha kaitseingel. Vastasel korral hakkab saatan last unes vaevama.

Kõik need lihtsad ja naiivsed uskumused muidugi kaovad aegamööda. Agas kui vanad sõnad kaovad, siis sisu jääb alles.

Üht-teist õppinud inimesed ei usu enam saatanat; et aga rõhuval enamikul juhtudel nende loodusemõistmine ei ole põrmugi ratsionaalsem meie lapsehoidjate arusaamadest, peidavad nad saatanat ja inglise skolastilise sõnamulina alla, mida nad peavad filosoofiaks. Saatan asemel öeldakse praegu: "Liha, pahad kired." Ingel on nüüd asendatud sõnadega "südametunnistus", "hing" – "Looja mõtte peegeldus" või siis "Suure Ehitaja mõtte peegeldus", nagu ütlevad vabamüürlased. Agas inimese tegusid

kujutatakse nagu ka vanasti ikka ainult kahe vaenuliku alge, hea ja kurja võitluse tagajärjena, kuigi tegemist on kahe vaenuliku olendiga. Inimest peetakse vooruslikuks või mitte sõltuvalt sellest, kumb kahest algest – hing, südametunnistus või liha ja kired – on temas ülekaalus.

Kerge on mõista meie vanaisade kohkumust, kui 18. sajandi inglise filosoofid ja nende järel prantsuse entsüklopedistid kinnitasid, et inglitel ja saatanatel pole inimeste tegudega midagi pistmist; et inimese kõigil tegudel, headel ja halbadel, kasulikel ja kahjulikel, on üks ajend: isikliku soovi rahuldamine.

Usklikud inimesed, eriti aga variseride lõputu hord, tõstsid tookord valjuhäälselt kisa, süüdistades filosoofe kõlblusetuses. Neid solvati igati, neid pandi kirikuvande alla. Ja kui hiljem, 19. sajandil avaldasid neidsamu mõtteid Bentham, Mill, seejärel Tšernõševski ja paljud teised ning hakkasid tõestama, et egoism, st isikliku soovi rahuldamine, on kõigi meie tegude tõeline liikumapanev jõud, siis kõlasid religioosse ja variseride leeri needused uue jõuga. Neid kirjanikke hakati nimetama võhikuteks ja riivatuteks ning nende raamatud vaikiti maha.

Kuid kas nende väited olid tõesti nii väärad?

Näiteks inimene, kes võtab näljastelt lastelt ära viimase leivatüki. Kõik tunnustavad ju üksmeelselt, et ta on paadunud egoist, et tema liikumapanevaks jõuks on ainult enesearmastus.

Nüüd teine inimene, keda kõik peavad vooruslikuks. Ta jagab oma viimast leivatükki näljastega, ta võtab endal rii-

ded seljast, et anda sellele, kes külmetab. Ning moralistid, kasutades sedasama religiooni keelt, kinnitavad ühel häälel, et selles inimeses on ligimesearmastus saavutanud eneseohverduse taseme, et tema liikumapanevaks jõuks on hoopis teistsugune kirk kui egoistil.

Kui aga natuke järele mõtelda, siis pole raske märgata, et kuigi nende mõlema teo tagajärjed on inimkonna jaoks täiesti erinevad, on mõlema liikumapanev jõud üks ja seesama. Nii esimesel kui ka teisel juhul püüab inimene rahuldada oma isiklike soove – järelikult taotleb ta naudingut.

Kui inimene, kes annab oma särgi ära teisele, ei leiaks sellest isiklikku rahuldust, ei teeks ta seda. Kui ta, otse vastupidi, leiaks rahuldust sellest, et võtta lastelt ära leib, siis ta ka talitaks nii. Kuid tal oleks ebameeldiv, raske nii toimida; otse vastupidi, talle meeldib enda oma jagada ja ta annab oma leiva teisele.

Kui me ei tahaks mõistete segiajamise vältimiseks hoiduda kasutamast uues tähenduses sõnu, millel on juba oma kindel mõte, siis me võiksimme öelda, et nii üks kui ka teine inimene tegutseb oma egoismi (enesearmastuse) mõjul. Just nii ütlevadki mõned kirjanikud, et tugevamini rõhutada oma mõtet, et esitada seda teravamal kujul ja tekitada hämmeldust ning ühtlasi heita kõrvale legend, mis kinnitab, et mõlemal juhul on ajendid täiesti erinevad. Tegelikult on ajend üks ja seesama: leida rahuldust või vältida rasket, ebamugavat tunnet, mis sisuliselt on üks ja seesama.

Võtkem näiteks paadunud lurjus Thiers, kes laskis Kommuuni laialiajamisel kolmkümmend viis tuhat pariis-

last läbi peksta, või mõrvari, kes tappis kogu perekonna, et saaks ise juua ja liiderdada. Nad talitavad nii, sest antud hetkel oli Thiers'i kuulsuseiha ja mõrvari rahahimu tugevamad kõikidest muudest soovidest: halastuse, koguni kaastunde oli neis sel hetkel tapnud teine soov, teine iha. Nad tegutsevad peaaegu nagu masinad, et rahuldada oma loomuse vajadusi.

Või siis jätkem kõrvale inimesed, keda juhivad tugevad kired, ja vaadake väikest inimest, kes petab oma sõpru, valetab ja keerutab igal sammul selleks, et saada raha joomiseks, kiitlemishimu tõttu või lihtsalt armastusest valetamise vastu. Võtkem kodanlane, kes riisub oma töolistelt krossi krossi järel, et osta kleit oma naisele või armukesele. Võtkem milline tahes närune sul. Kõik nad annavad ju kõigest järele oma kalduvustele; kõik nad püüavad vajadusi rahuldada või vältida seda, mis oleks nende jaoks piinav. Võrrelda niisuguseid väikesed sulisid nendega, kes annavad oma elu rõhutute vabastamise eest ja tõusevad tapalavale nii, nagu seda teeb vene naisrevolutsionäär – neid võrrelda on lihtsalt häbi. Niivõrd erinev on nende elu tähtsus inimkonna jaoks, ühed on nii veetlevad ja teised nii eemaletõukavad.

Aga muuseas, kui te küsiksite end ohvriks toonud naisrevolutsionäärilt kas või hetk enne hukkamist, siis ütleks ta teile, et ei vahetaks oma elu, mis sarnanes koera omaga, keda tsaari penid taga ajavad, ja koguni ka oma surma väikese suli elu vastu, kes elab oma tööliste riisumisest. Ta leidis oma elus, võitluses võimu omavate koletiste vastu kõige suuremat rahuldust. Kõik muu,

mis sellest võitlusest väljapoole jäi, kõik "väikekodanliku õnne" väikesed rõõmud ja väikesed mured on tema arvates nii tühised, nii igavad ja nii haledad! "Te ei ela," ütleks ta teile, "te virelete, aga mina elasin!"

Ilmselt räägime me siinkohal inimese läbimõeldud, teadlikest tegudest; alateadlikest, peaaegu automaatsetest tegudest ja toimingutest, mis moodustavad inimese elust nii tohutu suure osa, räägime me hiljem. Niisiis, oma teadlikes, läbimõeldud tegudes otsib inimene alati seda, mis pakub talle rahuldust.

Üks joob end iga päev täis, sest otsib veinist närvierutust, mida ta oma kurnatud närvisüsteemist ei leia. Teine ei joo end täis, keeldub veinist, kuigi oskab seda nautida, et säilitada mõtteerksust ja täit jõudu, mida ta pühendab selleks, et nautida midagi muud, mida ta eelistab veinile. Kuid kas ta niimoodi talitades ei toimi täpselt samuti nagu inimene, kes armastab süüa ja keeldub rikkalikus lõunalauas ühest toidust selleks, et süüa kõht täis teist toitu, oma lemmiktoitu?

Mida inimene ka ei teeks, alati püüab ta kas rahuldada oma soove või vältida midagi ebameeldivat.

Kui niisugune naine nagu Louise Michel annab oma viimase leivatüki esimesele ettejuhtuvale inimesele ja võtab seljast oma viimase ürbi, et teine naine sellesse mässida, ise aga väriseb külmast laeva tekil, mis viib teda sunnitööle Uus-Kaledoonia saarele, siis toimib ta nii sellepärast, et näljase inimese või külma käes väriseva naise nägemine on talle palju rängem kannatus kui ise külmast väriseda või nälgida. Ta väldib ebameeldivat tunnet, mille jõudu suu-

davad mõista ainult need, kes seda ise on tundnud.

Kui austraallane, kellest jutustab Darwin, kuhtub mõttest, et ta ei ole veel kätte maksnud oma sugulase surma eest, kui ta jääb iga päevaga kõhne-maks, sest teda painab mõte oma argusest, ning pöördub normaalsesse ellu tagasi alles pärast seda, kui ta on sugukondliku kättemaksu kohuse täide viinud, siis sooritab see austraallane sa-geli kangelasteo, et vabaneda teda vae-vavatest südametunnistuspiinadest ja saada tagasi sisemine rahu, mis ongi kõrgeim nauding.

Kui ahvikari näeb, et üks nendest on langenud jahimehe kuuli läbi, ja läheb summas koos jahimehe telgi juurde nõudma neile laiba väljaandmist hooli-mata hirmust, mida neis tekitab tema püss, kui kogu karja kõige vanem isane võtab julguse kokku ja läheb päris telgi lähedale, alguses ähvardab jahimeest, siis palub teda ja lõpuks saavutab oma ulgumisega selle, et laip talle kätte antakse, ja kari viib tapetud kaaslaste ära, pannes oma hädakisaga õhu värisema (fakt, mida on rääkinud loodusteadlane Forbes), – siis sel juhul alluvad ahvid kaastundele, mis võtab võimust kõigi isikliku julgeoleku kaalutluste üle. Kaastunne ja vastastikune ühtekuuluvustunne suruvad kõik muu alla: elu ise kaotab nende jaoks mõtte, kuni nad pole veendunud, et ei saa oma kaaslast enam ellu äratada. See mõjub vaestele loomadele nii masendavalt, et nad seavad end silmanähtavalt ohtu, et ainult sellest tundest vabaneda.

Kui sipelgad tormavad tuhandete kaupa tulle, mille on oma lõbuks süüdanud see õel loom inimene, ja sajad

neist hukkuvad tules, päästes oma vastseid, järgivad nad jällegi neis sügavalt juurdunud vajadust: päästa oma järglased. Nad riskivad kõigega, et säilitada vastsed, keda nad on kasvatanud – sa-geli palju hoolsamalt, kui kodanlasest ema oma lapsi kasvatab.

Ja lõpuks, kui mikroskoopiline infusoor ujub minema liiga palava kiire eest ja otsib mõõdukalt sooje kiiri, kui taim pöörab oma õie päikese poole ja tõmbab ööseks õielehed kokku – siis järgivad kõik need olendid vajadust vältida ebameeldivat ja nautida meeldivat – täpselt samuti nagu sipelgas, nagu ahv, nagu austraallane, nagu kristlik märter, nagu revolutsioonimärter.

Otsida vajaduste rahuldamisest, vältida seda, mis on piinav – selline on elu üleüldine fakt (teised ütlevad elu "seadus"). Selles peitub elu olemus ise.

Seda rahuldustunnet otsimata muutuks elu võimatuks. Organism laguneks, eksisteerimine lõpeks.

Nüüsiis, milline ka ei oleks inimese käitumine, millist teguviisi ta ka ei valiks, *talitab ta oma loomuse vajadusi järgides alati nii ja mitte teisiti*. Kõige vastikum tegu nagu ka kõige ilusam tegu ja nagu ka kõige neutraalsem tegu on antud hetkel ühtemoodi vajaduse tagajärg. Inimene talitab nii või teisiti, sest ta leiab sellest rahuldust või siis väldib (või arvab, et väldib) sel kombel ebameeldivat tunnet.

See on tõsikindel fakt. See on selle olemus, mida nimetatakse egoismi teooriaks.

Ja mis siis? Kas sellele üldistusele jõudmine aitas meid kuigivõrd edasi?

Jah, muidugi aitas. Me oleme kätte võitnud ühe tõe ja puruks lõõnud ühe

väärarvamuse, mis on kõigi teiste väärarvamuste aluseks. Kogu materialistlik filosoofia, kuivõrd see puudutab inimest, sisaldub selles järelduses.

Kuid kas sellest tuleneb, et inimese teod on neutraalsed, nagu seda püüdsid kiiruga järeldada väga paljud? Vaadagem nüüd seda järeldust.

III

Me nägime, et kõigil inimese läbimõeldud ja teadlikel tegudel – alateadlikest harjumustest räägime hiljem – on üks päritolu. Teod, mida nimetatakse voo- ruslikeks, ja need, mida me nimetame pahelisteks, eneseohverduse üllad aktid ja väikesed kelmused, veetlevad teod ja eemaletõukavad teod – kõigi nende allikas on üks. Kõike tehakse selleks, et rahuldada vajadusi, mis sõltuvad isiksuse loomusest. Kõigi tegude eesmärgiks on saavutada vajaduste rahuldamine, st nauding, või siis on nad kooskõlas sooviga vältida kannatusi.

Me nägime seda eelmises peatükis, mis kujutas endast tohutu hulga faktide kokkusurutud ülevaadet; neid fakte oleks võinud öeldu kinnituseks esitada loendamatul arvul.

On arusaadav, et niisugune seletus ajab vihale need, kes on veel läbi imbnud religioosetest mõtetest. See seletus ei jäta kohta üleloomulikele jõududele: see välistab mõtte surematust hingest. Tõepoolest, kui inimene alati järgib oma loomuse vajadusi, kui ta nii-öelda ei ole mitte midagi muud kui "teadlik automaat", kas on siis veel kohta surematule hingele? Mis on saanud surematusest – sellest nende viimsest lohotu-

sest, kes on pidanud palju kannatama ja saanud tunda vähe rõõme ning kes seepärast usuvad, et neile tasutakse teises, hauataguses maailmas?

Me saame aru, et inimesed, kes on kasvanud eelarvamuste kütkes ega usalda teadust – see on neid nii sageli petnud –, keda juhivad pigem tunded kui mõistus, tõrjuvad niisuguse seletuse tagasi. See võtaks neilt ära viimse lootuse.

Kuid mida öelda revolutsionääride kohta, kes alates 18. sajandist kuni tänase päevani kohe esimesel tutvumisel inimese tegude loomuliku seletusega (egoismiteooriaga, kui soovite) kiirustavad sellest tegema samasuguse järelduse nagu noor nihilist, kellest me rääkisime alguses, st ütlevad: "Maha igasugune kõlblus!"

Mida öelda nende kohta, kes, veendununa selles, et kuidas inimene ka ei toimiks, toimib ta oma loomuse vajadusi järgides igal juhul nii ja mitte teisiti, tõttavad sellest järeldama, et *kõik teod on neutraalsed*, et ei ole olemas *ei headust ega kurjust*; et kas päästa uppuv inimene või uputada inimene, et tema kell endale saada, on kaks võrdväärset tegu; et märter, kes sureb tapalaval pärast seda, kui oli oma elus teinud tööd inimkonna vabastamise eest, ja väike suli on teineteist väärt – sest mõlemad püüdsid rahuldada oma vajadusi, mõlemad otsisid õnne!

Kui needsamad inimesed ütleksid veel, et maailmas ei ole ei meeldivaid ega vastikuid lõhnu, et roosi aroom ja *assa foetida* hais on neutraalsed, sest nii üks kui ka teine on kõigest aineosakeste võnkumine; et ei ole ei head ega halba maitset, sest nii hiniini kibedus kui ka guajaavi magusus ei ole jällegi mitte

midagi muud kui osakeste võnkumine, et maailmas ei ole ei füüsilist ilu ega inetust, ei arukust ega rumalust, sest ilu ja inetus, arukus ja rumalus on samuti organismi rakkudes toimivate keemiliste ja füüsikaliste võnkumiste tulemus. Kui nad ka ütleksid kõike seda, siis võiks öelda, et nad ajavad küll jama, kuid vähemalt arutlevad hullumeelse formaalse loogika järgi.

Age ei, seda nad ei väida. Nad tunnistavad, et nii nemad kui ka teised inimesed eristavad head ja halba maitset, meeldivat ja vastikut lõhna, nad teevad vahet arukusel ja rumalusel, ilul ja inetusel... Mida peab sellest järeldama?

Meie vastus on lihtne. Asi on selles, et Mandeville, kes kirjutas 1723. aastal oma "Valmi mesilastest", 60ndate aastate vene nihilist ja tänapäeva prantsuse anarhist arutlevad nii sellepärast, et nad on endale sellest aru andmata uppunud oma kristliku kasvatuse eksiarmustesse. Kui suurteks ateistideks, materialistideks või anarhistideks nad end ka ei peaks, aga kõlbluse küsimuses arutlevad nad jätkuvalt täpselt nii, nagu seda tegid ristiusu kirikuisad või budismi rajajad.

Need heatahtlikud vanamehed rääkisid nii: "Tegu on siis hea, kui see kujutab endast hinge võitu liha üle; tegu on halb, kui liha on võitnud hinge; ja tegu on *neutraalne*, kui ta ei ole ei seda ega teist. *Ainult selle tunnuse järgi me saame otsustada, kas tegu on hea või halb.*" Aga meie noored seltsimehed kordavad kristlike ja budistlike kirikuisade kannul: "Ainult selle tunnuse järgi me saame otsustada, kas tegu on hea või halb. Kui seda ei ole, siis ei ole ei head

ega halba."

Kirikuisad ütlesid: "Vaadake kariloomi: neil ei ole surematut hinge. Nende teod on lihtsalt kooskõlas nende loomuse vajadustega, sellepärast ei saa loomadel olla ei halbu ega häid tegusid. Kõik nende teod on neutraalsed. Just sellepärast ei lähe loomad ei põrgusse ega ka taevasse, neil pole ei karistust ega ka tasu."

Meie noored seltsimehed kordavad püha Augustinuse ja püha Šakjamuni järel: "Inimene on samuti loom, ka tema teod vastavad ainuüksi tema loomuse vajadustele. *Seepärast* ei saa olla ei häid ega halbu tegusid. Nad kõik on neutraalsed."

Igal pool ja alati see neetud karistuse ja tasu idee, mida mõistus keeldub tunnistamast. Kõikjal see religioosse kasvatuse absurdne pärand, millest tuleneb, et tegu on ainult siis hea, kui selle aluseks on sisendus kõrgemalt poolt, ja neutraalne, kui selles puudub üleloomulik sisendus. Taas leiame isegi neil, kes kõige rohkem naeravad saatana ja ingli üle, vasakul õlal saatana ja paremal õlal ingli.

"Te olete saatana ja ingli minema kihutanud ega suuda meile enam öelda, mis on hea ja mis on halb, sest teist mõõdupuud, millega tegusid vaagida, mul ei ole."

Selles arutluses elavad ikka veel vanad uskumused koos saatana ja ingliga, hoolimata mõttekäigu välisest materialistlikust värvingust. Kõige hullem on see, et elusa ja tervena on kohal ka kohtunik, kes jagab ühtedele piitsahoope ja teistele tasu, ning koguni anarhia põhimõtted ei suuda välja juurida tasu ja karistuse mõistet.

Kuid me oleme lõplikult ja igaveseks loobunud nii vaimulikust kui ka kohtunikust. Meil pole neid üldse vaja. Seejärest arutleme nii: "Kui *assa foetida* levitab vastikut haisu, kui madu nõelab inimesi ja valetaja petab neid, siis kõik kolm järgivad ühtemoodi looduse paratamatust. See on õige. Kuid ka mina järgin samasugust looduse paratamatust, kui ma vihkan seda, mis levitab vastikut haisu, vihkan madu, kes tapab inimesi oma mürgiga, ja vihkan neid inimesi, kes mõnikord teevad palju suuremat kahju kui maod. Ma hakkam teaduse vastavalt sellele tundele, apelleerimata saatana poole, kellega ma, muuseas, ei ole tuttav, või kohtuniku poole, keda ma vihkan veel rohkem kui madu. Ja meie kõik, kes me mõtleme samamoodi, ka meie oleme allutatud oma loomuse vajadustele. Me veel näeme, kellele kuulub mõistus ja järelikult ka jõud."

Kohe vaatleme seda küsimust ja siis näeme, et kui püha Augustinus ei leidnud teist alust vahetegemiseks hea ja kurja vahel kui sisendus kõrgemalt poolt, siis loomadel on selleks oma alus, mis on niisuguse vahe tegemiseks võrreldamatult tegusam.

Loomad üldse, alustades putukatest ja lõpetades inimesega, teavad väga hästi, mis on hea ja mis on halb, pöörumata selle teadasaamiseks evangeeliumi ja filosoofia poole. Põhjus, miks nad seda teavad, on jällegi loomulikes vajadustes: tingimustes, mis on tarvilikud rassi säilimiseks ja mis omakorda toovad igale üksikisendile võimalikult palju õnne.

IV

Et teha vahet, mis on hea ja mis on halb, on Moosese seadust tunnistavad, budistlikud, kristlikud ja moslemi teoloogid alati viidanud jumalikule sisendusele kõrgemalt poolt. Nad nägid, et inimene, olgu tsiviliseeritud või metslane, õpetlane või kirjaoskamatu, liiderdaja või hea ja aus, teab alati, millal ta käitub hästi ja millal ta käitub halvasti – eriti kui ta käitub halvasti. Kuid leidmata seletust sellele inimloomuse üldteadaolevale faktile, pidasid nad seda kõrgemalt poolt sisendatud tunde, teadvuse omaduseks.

Nende järel ütlesid filosoofid-metafüüsikud sedasama kaasasündinud südametunnistuse, müstilise imperatiivi kohta, mis muuseas mitte midagi ei seletanud ja oli ainult ühtede sõnade asendamine teiste sõnadega.

Ei teoloogid ega metafüüsikud suutnud osutada sellele lihtsale ja häämsatavale faktile, et kõik loomad, kes elavad kolooniatena, oskavad teha vahet hea ja kurja vahel täpselt samuti nagu inimene. Kõige tähtsam on sealjuures see, et nende arusaamine heast ja kurjast on täiesti samasugune nagu inimesel. Iga loomadeklassi kõige arenenumatel esindajatel, st kõrgematel putukatel, kõrgematel kaladel, lindudel ja imetajatel, on need ettekujutused kogu niisamased.

Mõned 18. sajandi mõtlejad on juba möödaminnes märkinud seda ühtelangelmist, kuid see on ununenud ja meie osaks on nüüd näidata selle tähenduse kogu suurust.

Huber ja Forel, võrretnud sipelgaurijad, on arvukate vaatluste ja katsetega

tõestanud, et kui sipelgas, kes on oma kõhu korralikult meega täitnud, kohatab teisi, näljaseid sipelgaid, siis viimased paluvad otsekohe saaki nendega jagada. Ning need väikesed ja targad putukad peavad oma kohuseks, et täisöönud sipelgas oksendab mett välja ja annab näljastele kaaslastele võimaluse süüa.

Küsige sipelgatelt, kas oleks *hea* niisugusel juhul keelduda oma pesa sipelgaid abistamast? Nad vastavad teile faktidega, mille mõte on täiesti selge – keeldumine oleks väga halb. Niisuguse egoistist sipelgaga talitaksid teised tema pesa sipelgad hullemini kui teise liiki kuuluva vaenlasega. Kui niisugune keeldumine leiaks aset kahte eri liiki kuuluvate sipelgate omavahelise võitluse ajal, siis loobuksid kaaslased kohe võitlusest, et rünnata oma egoisti. See fakt on tõestatud katsetega, mis ei jäta mingit võimalust kahelda.

Või siis küsige varblastelt, kes elavad teie aias, kas teeks hästi see neist, kes nägi, et puistati leivapuru, ega teatanud sellest meeldivast sündmusest teistele. Kui varblased oleksid võimelised teie küsimusest aru saama, vastaksid nad arvatavasti, et niisugust asja ei saa kunagi juhtuda. Või küsige neilt, kas teeks hästi niisugune noor varblane, kes oma vaeva vähendamiseks tassiks ära mõned õlekõrred pesast, mille on ehitatud teine varblane. Sellele vastavad varblased, kes vargapoisile kallale tungivad ja ähvardavad ta surnuks nokkida, väga selgesti, et see on väga halb.

Küsige koopaoravatelt, kas on hea keelata teistele sama koloonia koopaoravatele ligipääsu oma maa-alusesse toidulattu. Jällegi annavad nad vastuse,

et see on väga halb, hakates ihnsat kaaslast igaviisi kiusama.

Lõpuks küsige primitiivselt inimeselt, näiteks tšuktšilt, kas on hea minna teise tšuktši tühja majja ja võtta sealt endale toitu? Ja teile vastatakse, et kui tšuktši suudab ise endale toitu hankida, siis talitaks ta seda teiselt võttes väga halvasti. Aga kui ta on väga väsinud ja suures hädas, siis peab ta võtma toitu sealt, kust ta aga seda leiab. Kuid niisugusel juhul talitaks ta hästi, kui ta jätaks maha oma mütsi või rihmajupi, millesse on sõlm tehtud, et kui peremees tuleb tagasi, siis ta näeb, et tema majas ei käinud mõni vaenlane ega hulgas. See säästaks teda mõttest, et naabruse on sügenenud keegi halb inimene.

Selliseid fakte võiks esitada tuhandeid. Võiks kirjutada pakse raamatuid, et näidata, kui võrd lähedased on hea ja kurja mõisted inimestel ja loomadel.

Ei sipelgas, lind ega tšuktši ole lugenud ei Kanti, ei kirikuisasid ega Moosese seadusi. Aga ometi mõistavad nad head ja kurja ühtemoodi. Kuidas see on võimalik? Kui te natuke selle küsimuse üle järele mõtlete, siis saate kohe aru, et *heaks* nimetavad sipelgad, koopaoravad, ristiusu jutlustajad ja uskmatud kõlbluse õpetajad seda, mis on *kasulik* liigi säilitamiseks; ja *kurjaks* seda, mis on liigile *kahjulik*. Mitte üksikindiviidile, nagu rääkisid Bentham ja Mill (utilitaristid), vaid tingimata *kogu rassile, kogu perekonnale*.

Üks või teine religioon, üks või teine salapärase ettekujutus südametunnistusest ei ole üldse seotud selle hea ja kurja mõistmisega. See on looduse poolt dikteeritud vajadus, mis on *omane kõigile loomaliikidele*, kes tahavad

olelusvõitluses säilida. Ja kui religioonide rajajad, filosoofid ja moralistid räägivad jumalikest või metafüüsilistest "olemustest", siis nad ainult kordavad seda, mida tegelikult praktiseerib iga sipelgas, iga lind oma sipelgate või lindude koloonias.

"Kas see on ühiskonnale kasulik? Järelikult on see *hea*. See on ühiskonnale kahjulik? Järelikult on see *halb*."

See mõiste võib alamatel loomadel olla väga kitsapiiriline, kõrgematel loomadel on see avaram, kuid sisu jääb samaks.

Sipelgate puhul ulatub see harva kaugemale sipelgapesast. Tõsi, võib kohata föderatsioone, mis koosnevad mõnest sajast ja tuhandest sipelgapesast, kuid see on erand. Tavaliselt on sipelgaühiskondade kõik ühiskondlikud tavad, kõik "korralikkuse" reeglid kohustuslikud ainult antud sipelgapesa liikmetele. Tuleb jagada oma meevarusid, kuid ainult oma sipelgapesa liikmetega. Kaks sipelgapesa ei liitu üheks ühtseks perekonnaks, kui selleks ei sunni mingi eriline olukord, näiteks ühine häda. Täpselt samuti tungivad Luxembourg'i aia (Pariis) varblased julmalt kallale igale võõrale varblasele, kes on tulnud näiteks Monget' skvääriilt, kui too peaks julgema tulla "nende" aeda. Ühte suguseltsi kuuluv tsuktši suhtub teise suguseltsi kuuluvasse tsuktšisse nagu võõraste: tavad, mis kehtivad oma suguseltsis, tema kohta ei käi. Nii näiteks lubatakse võõral müüa oma tooteid (müüa tähendab nende mõistes alati

suuremal või vähemal määral ostjat alt vedada: kas üks või teine jääb alati kaotajaks pooleks); sealjuures aga oma suguseltsi piires ei peeta mingit müümist lubatavaks: omadele tuleb lihtsalt *anda*, pidamata mingit arvet või arvestust. Ja lõpuks, tõeliselt haritud inimene mõistab esimesel pilgul nähtamatut sidet, mis on tema ja kõige mahajäänuma metslase vahel, ning ta laiendab oma arusaama solidaarsusest kogu inimkonnale ja osaliselt isegi loomadele.

Sel kombel mõiste avardub, kuid sisu jääb samaks.

Teiselt poolt muutub hea ja kurja mõiste sõltuvalt mõistuse arenemisest ja teadmiste kogunemisest. See mõiste ei ole muutumatu.

Ürgaja metslane võis näljaperioodidel arvata, et on väga *hea*, st sugukonnale kasulik süüa ära oma vanamehed, kui nad on muutunud oma kaaslastele koormaks. Ka võis ta pidada heaks, st kasulikuks oma sugukonnale "välja tõugata", st jätta lihtsalt suurema osa vastsündinuid, säilitades igas peres kõigest kaks või kolm last, keda ema toitmis kuni kolmeaastaseks saamiseni ja kelle eest ta üldse väga hellalt hoolitses.¹

Praegu me seda muidugi enam ei tee. Meie arusaamad on muutunud. Kuid ka meie elatusvahendid on teistsugused kui kiviaja metslastel. Tsiiviliseeritud inimene ei ole enam metslaste väikese suguharu olukorras, kes pidi valima kahe kurja vahel: ka süüa vanameeste laibad ära, kui nad end oma suguharule ohvriks tõid ja ühise kasu nimel surid,

1 Amuuri ja Kamštarka piiskop Innokenti küllastas tsuktše igal aastal, varustades neid püssirohu ja tinaga jahipidamise jaoks. "Sellest ajast peale, kui ma seda teen," ütles mulle see suurepärase inimene Amuuril, "on neil laste tapmine täielikult kadunud."

või siis nälvida kogu sugukonnaga ning jõuda peagi olukorrani, kui ei suudeta ära toita ei vanamehi ega lapsi.

On vaja kanduda mõttes tollesse aega, mida meil on tegelikult isegi raske ette kujutada, mõistmaks, et tolleaegsetes tingimustes arutles poolmetsik inimene arvatavasti õigesti.

Arutlused võivad muutuda. Arusaam sellest, mis on kasulik ja mis on kahjulik, muutub ajas, kuid sisu jääb samaks. Kui tahaksime ühe lausega kokku võtta kogu loomariigi filosoofia, siis näeksimme, et ühes asjas on sipelgad, linnad, koopaoravad ja inimesed ühel meelel.

Kristlikud õpetajad ütlevad meile: "Ära tee teisele seda, mida sa ei taha, et tehtaks sulle." Ja lisavad: "Muidu satud põrgusse."

Aga see kõlblus, mis selgub tutvumisest kogu loomariigiga, ei ole eelnevast madalam, pigem isegi kõrgem. See ütleb lihtsalt: "Talita teistega nii, nagu sa tahaksid, et samades tingimustes talitaks sinuga."

Ja kiirustab lisama:

"Märgime ära, et see on kõigest *nõuanne*, kuid see nõuanne on väga pikaajalise kogemuse vili, mis rajaneb väga paljudel loomade ühiselul; ning väga paljudel ühiskonnana elavatel loomad, kaasa arvatud inimesel, on muutunud selline käitumine juba *harjumuseks*. Muuseas, ilma selleta ei oleks ükski ühiskond suutnud ellu jääda, ükski loomaliik ei oleks suutnud toime tulla loodusest tingitud eluraskustega, mille vastu ta peab võitlema." Kuid kas on õige, et just see alge selgub omavahel suhtlevate loomade ja inimühiskondade jälgimisest? On see raketandav? Ja mil moel muutub see alge

harjumuseks ning areneb pidevalt edasi? Seda küsimust asumegi nüüd vaatlema.

V

Hea ja kurja mõiste eksisteerib niisiis inimkonnas. Kui madalal mõistuse arenguastmel inimene ka ei oleks, kui varjutatud tema mõtted igasugustest eelarvamustest ja isikliku kasu kaalutlustest ka ei oleks, ikkagi peab ta heaks *sed*, mis on kasulik ühiskonnale, milles ta elab, ja kurjaks *sed*, mis on sellele ühiskonnale kahjulik.

Kuid kust on pärit see inimkonna arusaam, mis mõnikord on alles nii hägune, et seda on raske eristada lihtsast tundest? On ju miljoneid inimolendeid, kes pole kunagi mõelnud kogu inimkonna peale. Igaiüks neist teab peamiselt oma suguvõsa, väga harvadel juhtudel ehk oma rahvust, kuidas suudab ta siis pidada heaks seda, mis on kasulik kogu inimkonnale? Küsitakse koguni, kuidas võib ta jõuda mõtteni ühtsusest kas või ainult oma hõimuga, kui tal on nii kitsalt egoistlikud instinktid?

See probleem on kõigi aegade mõtlejaid väga huvitanud. See huvitab neid seniajani väga, ei lähe aastatki mööda, et selles küsimuses ei ilmuks mitut tööd. Meie püüame omakorda esitada oma vaated selles küsimuses. Siiski märgime möödamindes, et kui fakti tõlgendamine muutub, siis fakt ise jääb muutumatuks; kui meie tõlgendus osutub ehk ebaõigeks või ebapiisavaks, siis fakt, et inimesel on kõlblustunne koos kõige sellest tulenevaga, on vääramatu.

Me võime anda väärast seletust planeetide tekkimisele, mis tiirlevad ümber Päikesele, kuid planeedid tiirlevad sellegipoolest ja üks neist kannab meid maailmaruumis oma turjal. Samuti on lugu ka kõlblustundega. Me oleme juba meenutanud religioosset seletust. "Kui inimene oskab teha vahet hea ja kurja vahel," ütlevad usklikud inimesed, "siis on Jumal talle seda sisendanud. Kasulikud või kahjulikud on niisugused ja niisugused teod – siin pole midagi arutada: inimene peab alluma oma looja tahtele." Me ei peatu sellel seletusel, sest see on ürginimese hirmu ja teadmatuse vili.

Teised (näiteks Hobbes) seletasid inimese kõlblustunnet seaduste mõjuga. "Seadused," ütlesid nad, "arendasid inimeses õigluse ja ebaõigluse, hea ja kurja tunnet." Meie lugejad võivad niisugust seletust ise õigesti hinnata. Nad teavad, et seadus ei loonud inimese ühiskondlikke kalduvusi, vaid kasutas neid ära, et anda neile lisaks kõlblusreeglitele, mida inimesed tunnistasid, niisugused ettekirjutused, mis oleksid kasulikud ainult valitsevale vähemusele ja mida inimesed seepärast ei tahtnud tunnistada. Seadus pigem moonutas õiglustunnet, kui arendas seda. Nii et see seletus ei pea paika.

Me ei peatu ka utilitaarse filosoofia esindajate seletusel, kes tuletasid inimese kõlblustunde kaalutlustest, kas see või teine tegu on kasulik talle endale. Nad väidavad, et inimene talitab kõlbluslikult isikliku kasu pärast, ega märka

igähe ühtsustunnet kogu inimkonnaga; milline selle päritolu ka ei oleks, ometigi on niisugune tunne olemas. Nende seletuses on järelikult osake tõest, kuid mitte kogu tõde. Seepärast läheme edasi.

Taas kord leiame 18. sajandi mõtlejatel kõlblustunde esimese, kuigi veel mittetäieliku seletuse.

Väga heas raamatus, mille kõikide religioonide vaimulikkond on maha vaikinud ja mis seetõttu on vähe tuntud isegi mittereligioossetele mõtlejatele¹, osutas Adam Smith kõlblustunde tõelisele päritolule. Ta ei hakanud seda otsima religioossetest või müstilistest sisendustest, ta nägi seda kõige tavalisemas vastastikusel sümpaatiatundes.

Meie silme all pekstakse last. Te teate, et laps kannatab, ja teie kujutlusvõime sunnib teid ennast peaaegu et tundma valu; või ütlevad teile seda tema kannatav nägu, tema pisarad. Kui te ei ole argpüks, tungite peksjale kallale ja päästate lapse tema käest.

See näide seletab juba peaaegu kõiki kõlbluslike tundeid. Mida arenenum on teie kujutlusvõime, seda selgemini kujutate endale ette, mida tunneb kannatav olend, ning seda tugevam, seda rafineeritum on teie kõlblustunne. Mida enam te olete suutelnud end nägema teise asemel ja tunnetama talle tehtud kurja, talle osaks saanud solvamist või ebaõiglust, seda tugevam on teie soov teha midagi, et takistada kurjust, solvamist, ebaõiglust. Ning mida rohkem arendavad igasugused elujuhtumid või

1 A. S m i t h, Kõlbluslike tunde teooria, ehk katse uurida algeid, millest inimesed tavaliselt juhivad, otsustades esialgu oma ligimeste ja seejärel iseenda käitumise ja iseloomu üle. London, 1759.

siis teid ümbritsevad inimesed või siis teie enda mõttejõud ja teie kujutlusvõime teis harjumust tegutseda suunas, kuhu poole teid juhivad teie mõtted ja kujutlusvõime, seda enam tugevneb teie kõlblustunne, seda enam muutub see harjumuseks.

Need olid mõtted, mida arendas Adam Smith, kinnitades neid arvukate näidetega. Ta oli noor, kui ta kirjutas selle raamatu, mis seisab palju kõrgemal tema vanuigi kirjutatud teosest "Rahvaste rikkus". Vabana religioosetest eelarvamustest otsis ta kõlbluse seletust inimese füüsilise loomuse füüsilises omaduses, seejärel aga vaikisid religiooni ilmalikud ja vaimulikud kaitsjad poolteise sajandi vältel seda raamatut maha ja teevad seda seniajani.

Adam Smithi ainsaks veaks oli see, et ta ei märganud loomadel sedasama juba harjumuseks muutunud sümpaatiatunnet.

Mida ka ei räägiks Darwini populariseerijad, kes näevad ainult tema olemisvõitlust, mille ta laenas Malthuselt ja mida ta arendas edasi "Liikide tekkimises", ega märka seda, mida ta kirjutas oma hilisemas teoses "Inimese põlvnemisest", vastastikuse abistamise tunne on kõigi ühiskondlikult elavate loomade silmatorkavaks iseloomustavaks jooneks. Kull tapab varblase, hunt sööb koopaoravaid; kuid kullid ja hundid abistavad üksteist jahipidamisel ning varblased ja koopaoravad oskavad sama hästi üksteist aidata, kaitstes end kiskjate eest, nii et ohvriks langevad ainult rumalad loomad. Mis tahes loomaühiskonnas on vastastikune abistamine looduse seadus (üleüldine fakt), mis on võrreldamatult tähtsam kui ole-

lusvõitlus, mille võlusid ülistavad meie kodanlikud kirjanikud selleks, et meid kergemini lollitada.

Kui me uurime loomariiki ja vaatleme lähemalt olemisvõitlust, mida peab iga elusolend talle vaenulike füüsiliste tingimuste ja oma vaenlaste vastu, siis märkame, et mida rohkem on antud loomaühiskonnas arenenud vastastikuse abistamise alge ja mida rohkem on see muutunud harjumuseks, seda suuremad on selle ühiskonna võimalused ellu jääda ning võita võitluses füüsiliste ebameeldivuste ja oma vaenlaste vastu. Mida täiuslikumalt tunneb iga ühiskonnaliige oma sõltuvust kõigist teistest, seda paremini arenevad kõigis välja kaks omadust, mis moodustavad võidu ja progressi pandi: iga üksikindiviidi mehisus ja vaba initsiatiiv. Ja vastupidi, kui mingis loomaliigis või selle liigi väikeses rühmas kaob vastastikuse abistamise tunne (seda juhtub mõnikord eriti suure häda perioodil või siis erakordse toidukülluse puhul), seda nõrgemaks muutuvad kaks progressi kõige tähtsamat liikumapanevat jõudu – mehisus ja isiklik initsiatiiv; kui need aga täielikult kaovad, siis tabab ühiskonda mandumine ja ta hukub, suutmata vastu seista oma vaenlastele. Ilma vastastikuse usalduseta ei saa olla ka võitlust, ilma mehisuseta, ilma isikliku algatuseta ja ilma vastastikuse abistamiseta (solidaarsuseta) ei saa olla ka võitu. Kaotus on vältimatu.

Kunagi pöördume me teisel selle küsimuse juurde veel tagasi ja siis võib suure hulga faktide najal näidata, et vastastikuse abistamise seadus on progressi seadus; et vastastikune abistamine, järelikult ka mehisus ja initsiatiiv,

mida see arendab, kindlustavad võidu sellele liigile, kes seda paremini praktikas kohaldab. Praegu on meie jaoks tähtis ainult osutada sellele faktile. Selle tähtsus meid huvitava probleemi seisukohalt on ilmne.

Nüüd kujutagem endale ette, et niisugune vastastikuse abistamise tunne on olemas ja seda praktiseeritakse juba miljoneid sajandeid, mis on möödunud ajast, kui maakeral tekkisid loomariigi esimesed alged. Kujutagem ette, et see tunne muutus aegapidi harjumuseks ja seda anti edasi oma järglastele, alates lihtsaimast mikroskoopilisest organismist kuni loomade hilisemate vormideni: putukatele, kahepaiksetele, lindudele, imetajatele ja inimesele. Siis saab kõlblustunde tekkimine meile arusaadavaks. See on looma eluks paratamatu, täpselt niisamuti nagu toit või hingamiselund.

Niisiis, minemata kaugemale (sest siis tuleks meil rääkida sellest, et järjest keerukamad loomad tekkisid algselt lihtsaimate organismide "kolooniast"), see ongi kõlblustunde tekkimine.

Olime sunnitud sellel peatuma väga lühidalt, et mahutada niisugune üli-tähtis küsimus ära mõnele leheküljele; kuid öeldust piisab, et näidata: kõlblustunde tekkimises ei ole midagi salapä-rast ega sentimentaalset. Kui ei oleks tihedat seost individualismi ja liigi vahel, siis ei oleks loomariik kunagi suutnud areneda ega jõuda välja täiuslikumate vormideni. Kõige arenemaks organismiks maa peal oleks jäänud üks neist sültja aine tükikestest, mis hõljuvad vees ja on ka mikroskoobis vaevu märgatavad. Kas isegi niisugune organism oleks olemas olnud, sest ka

rakkude kõige lihtsamad kogumid kujutavad endast juba kooslusi võitluseks väliste tingimuste vastu?

VI

Niisiis näeme, et kui vaadelda loomaühiskondi – mitte asjast huvitatud kodanlase seisukohalt, vaid kui lihtne mõtteerk vaatleja –, siis tuleb tunnista-da, et kõlbline alge "suhtu teistesse nii, nagu sa tahad, et nemad suhtuksid samas olukorras sinusse" avaldub kõikjal, kus on olemas ühiskond.

Kui lähemalt uurida loomariigi järkjärgulist arenemist (nagu seda tegid zooloog Kessler ja majandusteadlane Tšernõševski), siis märkame, et vastastikusel abistamisel oli loomariigi progressiivsele arenemisele palju suurem tähtsus kui kõikidel organismide kohanemistel, mis võisid ilmnedada üksikindiviidide-vahelise võitluse tulemusena.

Ei ole vähimatki kahtlust, et sedasama vastastikust abistamist kohtame veelgi suuremal määral inimühiskondades. Juba ahvide juures, kes on loomariigi arengu kõrgeim tüüp, näeme, et solidaarsus on väga ulatuslikult arenenud. Inimene aga teeb veel ühe sammu sellesamas suunas ja ainult tänu sellele on tal tema teel seisvatest looduslikest takistustest hoolimata korda läinud säilitada oma suhteliselt nõrk tõug ning arendada võimsalt oma mõistust. Kogu ni kõige eelajaloolisematel inimestel, kes on seniajani jäänud kiviaja tasemele, näeme nende väikestes kogukondades väga kõrgelt arenenud vastastikust abistamist, mida praktiseerivad kõik kogukonna liikmed.

Just sellepärast ei kao solidaarsustunne (vastastikune abistamine) ja selle alusel kujunenud harjumus inimkonnast kunagi, ka mitte ajaloo kõige süngematel perioodidel. Isegi siis, kui ajutiste tingimuste tõttu: allutatus, orjus, ekspluateerimine, hakkab see ühiskonnaelu tähtis alge manduma, elab ta ikkagi edasi enamuse mõtetes ja kutsub lõpuks esile protesti halbade, egoistlike institutsioonide vastu – kutsub esile revolutsiooni. See on ka arusaadav: ilma sellela ühiskond hukkuks.

Rõhuval enamusel loomadest ja inimestest jääb ja peab see vastastikuse abistamise tunne igavesti ellu jääma kui omandatud harjumus, kui alge, mis on mõistusele alati omane, kuigi inimene oma tegudega on seda sageli reetnud.

Meis kõneleb kogu loomariigi evolutsioon. See aga on väga pikk. See on kestnud juba sadu miljoneid aastaid.

Isegi kui tahaksime sellest tundest vabaneda, ei saaks me seda teha. Inimesel oleks kergem harjuda käima neljakäpukil kui vabaneda kõlblustundest, sest loomariigis on kõlblustunne varasem kui kahel jalal käimine. Meie kõlblustunne on looduse poolt antud võime, täpselt samasugune nagu kimpimine või haistmine.

Mis aga puutub seadusesse või religiooni, mis seda alget samuti propageerivad, siis teame, et nad lihtsalt kasutavad seda ära, et varjata oma kaupa – oma ettekirjutusi anastajate, eksploatatorite ja vaimulike kasuks. Kui seda solidaarsuse, õigluse põhimõtet, mida kõik tunnustavad, ei oleks olemas, ei oleks nad iialgi omandanud nii suurt võimu inimeste mõistuse üle. Nad kasutavad seda ära, nad varjavad end selle

taha täpselt samamoodi, nagu pani end kehtima riigivõim, kasutades ära inimestes eksisteerivat õiglustunnet ja esitades end nõrkade kaitsjana tugevate vastu.

Heites üle parda seaduse, religiooni ja võimu, asub inimkond jälle valdama oma kõlbelist alget ning seda kriitikale allutades puhastab selle võltsingutest, millega vaimulikkond, kohtunikud ja igasugused valitsejad on seda mürgitanud ja seniajani mürgitavad. Kuid eitada kõlbluse põhimõtet sellepärast, et Kirik ja Seadus on kasutanud seda oma eesmärkidel, oleks sama rumal nagu ka kuulutada, et inimene ei hakka enam kunagi end pesema, hakkab sööma keeritsussidest nakatatud sealiha ja hülgab kogukondliku maavalduse selle pärast, et koraan käsib end iga päev pesta, et hügieenik Mooses keelas juutidel sealiha söömise ja šariaat (moslemite tavaõiguste kogumik, koraani lisa) nõuab, et maa, mida pole kolm aastat haritud, antaks tagasi kogukonnale.

Peab nimetama, et põhimõte, mille järgi tuleb teistega käituda samamoodi, nagu me tahame, et käitutaks meiega, ei kujuta endast mitte midagi muud kui Võrdsuse alget, st anarhismi põhialget. Kas saab siis end pidada anarhistiks, kui seda põhimõtet ei rakendata praktikas?

Me ei taha, et meid juhitaks. Kuid kas me sellesamaga ei kuuluta, et me ei taha ka teisi juhtida? Me ei taha, et meid petetaks, me tahame, et meile räägitaks alati ainult tõtt; kuid kas me sellesamaga ei kuuluta, et me ei taha mitte kedagi petta, et me kohustume rääkima tõtt, kogu tõtt? Me ei taha, et meilt võetaks ära meie töö saadused; kuid kas me sellesamaga ei kuuluta, et

me hakkame lugu pidama võõra tööviljadest?

Tõepoolest, mispärast me peaksime hakkama nõudma, et meiega käitutaks teatud kindlal viisil, ise aga käituksime samal ajal teistega hoopis teisiti? Kas me peame siis ennast "valgeluulisteks", nagu ütlevad kirgiisid, ja võime sel alusel käituda teistega nii, nagu meile pähe tuleb? See mõte paneb meie lihtsa võrdsustunde nõrdima.

Võrdsus vastastikustes suhetes ja sellest tulenev solidaarsus – see on loomariigi kõige võimsam relv olelusvõitluses. Võrdsus on õiglus.

Kuulutades end anarhistideks, teeme sellega varakult teatavaks, et keeldume käitumast teistega nii, nagu me ei taha, et teised käituksid meiega; et me ei taha kauem taluda ebavõrdsust, mis lubab mõnedel meist kasutada ära oma jõudu, oma kavalust või arukust meie kõigi kahjuks. Võrdsus kõiges on õigluse sünonüüm. See ongi anarhia. Me eitame "valgeluulisust", mis peab end õigustatuks ära kasutama teiste lihtsameelsust. Meile ei ole seda vaja ja me suudame selle võrdsustada.

Hakates anarhistideks, ei kuuluta me sõda mitte ainult abstraktsele kolmainusele: seadusele, religioonile ja võimule. Me astume võitlusse kõigi nende vale, kavaluse, eksploateerimise, liiderlikkuse ja pahe poriste voogude – iga liiki ebavõrdsuse vastu, mida meie südamesse on kallanud religiooni ja seaduse juhtijad. Me kuulutame sõja nende teguviisile, nende mõtlemistavale. Valitsetav, petetav, eksploateeritav, prostituuat jms haavab eelkõige meie võrdsustunnet. Me tahame Võrdsuse nimel, et ei oleks enam prostitutsiooni

ega eksploateerimist, petetavaid ega valitsetavaid.

Võib-olla öeldakse meile – on ju seda ennegi räägitud: "Aga kui te arvate, et alati peab teistega käituma nii, nagu te tahate, et teiega käitutaks, siis mis õigusega te kasutate mis tahes puhul jõudu? Mis õigusega te keerate oma kahuritord barbarite või tsiviliseeritud rahvuse vastu, kes teie kodumaale tungivad? Mis õigusega te tapate mitte ainult türanni, vaid ka lihtsa mao?"

Mis õigusega? Kuid mida te tahate öelda selle uduse sõnaga "õigus", mis on laenatud seadusemeestelt?

Võib-olla te tahate küsida: kas ma arvan, et ma talitasin hästi, kui ma nii tegin? Kas minu teo kiidavad heaks need, kellest ma lugu pean? Kas te küsite seda või? Kui jah, siis on vastus väga lihtne.

Jah, muidugi jah! Sest me nõuame, et meid tapetaks maha nagu mürgmadusid, kui me tungime kallale võõrale maale, Mandžuuriale või suuludele, kes pole meile ealeski midagi kurja teinud. Me ütleme oma poegadele ja oma sõpradele: tapa mind, kui ma peaksin kunagi liituma vallutajate parteiga.

Muidugi jah! Sest kui me peaksime kunagi oma põhimõtteid reetes valdama pärandust (langegu see või taevast alla) eesmärgil kasutada seda teiste eksploateerimiseks, siis me tahame, et see võetaks meil käest.

Muidugi jah, sest tõeliselt siiras inimene nõuab juba aegsasti, et ta tapetaks, kui temast on saanud mürgmadu, et talle löödaks pistoda rindu, kui talle peaks kunagi kas või kõigest pähe tulema mõte asuda kukutatud türanni asemele.

Sajast inimesest, kellel on naine ja lapsed, leidub arvatavasti üheksaküm- mend, kes tundes läheneva hullumeel- suse märke (st kontrolli kaotamist oma tegude üle) katsuvad endale lõpu peale teha hirmust, et hullushoos võivad nad teha midagi kurja nendele, keda nad armastavad. Tõeliselt hea inimene ee- listab alati surra, kui ta tunneb, et muu- tub oma lähedastele ohtlikuks.

Ükskord hammustas väike marutõbi- ne koer Irkutskis kohalikku fotograafi ja üht asumisele saadetud poola arsti. Fotograaf põletas haava oma kehal väl- ja tulise rauaga, arst aga piirdus ham- mustatud koha kerge kõrvetamisega. Ta oli noor, ilus ja tulvil elutahet. Ta oli äsja vabanenud sunnitöölt, kuhu Vene valitsus oli ta saatnud ustavuse eest oma rahva üritusele. Tunnetades oma teadmiste ja oma erakordse mõis- tuse jõudu, ravis ta haigeid väga edu- kalt. Haiged jumaldasid teda.

Kuus nädalat hiljem märkas ta, et käsi, mida koer oli hammustanud, hak- kab paiste minema. Ta oli arst ja sai aru, mida see tähendab: algas haigus, mis lõpeb marutõvega. Ta jooksis oma sõb- ra juurde, kes oli samuti arst ja asumi- sele saadetu: "Ma palun sind, anna mulle kiiresti strühniini! Kas sa näed seda paistetust, kas sa saad aru, mida see tähendab? Tunni aja pärast, aga võib-olla veelgi varem algab marutõbi ja siis püüan ma hammustada sind ja oma sõpru – ära kaota aega! Anna strühniini: ma pean surema!"

Ta tundis, et on muutumas mürk- maoks: ta palus, et ta tapetak.

Tema sõber ei julgenud seda teha. Ta tahtis proovida, ehk on võimalik ravi- da. Koos ühe julge naisega hakkasid

nad haige eest hoolitsema... tund või kaks hiljem tormas arst neile kallale: suu vahus, püüdis ta neid hammustada; siis tuli ta jälle mõistusele, nõudis strühniini ja jälle tuli talle marutõve- hoog peale. Ta suri kohutavates piina- des.

Kui palju niisuguseid fakte võiksime esitada ainuüksi omaenda elukogemus- test. Hea, aus inimene eelistab pigem surra kui põhjustada õnnetusi teistele.

Just sellepärast ta mõistab, et käitub hästi ja teenib ära nende heakskiidu, kellest ta lugu peab, kui ta tapab mürk- mao või türanni.

Perovskaja ja tema sõbrad tapsid kei- ser Aleksander II. Ja kuigi inimkond tunneb vaistlikult vastikust verevalami- se vastu ning suhtus mõningase süm- paatiaga inimesse, kes pidas võima- likuks pärisorjade vabakslaskmist, an- dis inimkond õiguse revolutsionääride- le. Mispärast? Mitte sellepärast, et oleks pidanud seda kasulikuks: rõhuv enamik inimesi kahtles selle tapmise kasulikkuses, vaid sellepärast, et inim- kond tunnetas: mitte mingite miljonite eest siin maailmas ei oleks Perovskaja ja tema sõbrad nõustunud tapetud kei- ri asemel ise hakkama isevalitsejateks ja türannideks. Isegi need, kes ei tea selle tapmise kogu draamat, tunnetasid siis- ki, et seda ei ajendatud nooruslik uljus, see polnud paleepööre ega võimu ku- kutamine selleks, et seda enda kätte haarata. Neid juhtis viha türannia vas- tu, see viha oli jõudnud eneseohverda- mise ja surmapõlguseni.

"Nendel inimestel oli tõesti õigus võtta talt elu," selline oli üldine koh- tuotsus; täpselt samuti nagu Prantsus- maal räägiti Louise Michelist: "Temal

oli õigus mina pagaripoodi ja jagada rahvale leiba." Või siis "nemad võisid korraldada röövimise" terroristide kohta, kes ise leppisid leivakoorukesega, kui nad kaevasid käiku riigikassa alla Kišinjovis ja tegid eluga riskides kõik, et tunnimehe peale ei langeks mingit vastutust.

Inimkond tunnistab nende õigust kasutada jõudu, kes selle õiguse on ära teeninud. Selleks et vägivallaakt avaldaks inimõistusele sügavat muljet, on alati vaja see õigus oma mineviku hinnaga kätte võita. Muidu jääb mis tahes vägivallaakt, olgu see kasulik või mitte, lihtsalt vägivallaks, mis ei mõjuta inimõtte progressi. Inimkond näeb selles jõudude lihtsat ümberpaigutamist: ühe ekspluataatori või ühe valitseja kõrvaldamist selleks, et asendada ta teisega.

VII

Seni oleme kogu aeg rääkinud inimese teadlikust käitumisest, neist tegudest, mille kohta me endale aru anname. Kuid kõrvuti teadliku eluga käib meis alateadlik elu, mis on esimesest palju ulatuslikum ja millele varem pöörati vähe tähelepanu. Piisab, kui vaadata, kuidas me hommikul riietume, püüdes nõopi kinni panna, mis, nagu teame, eile õhtul eest ära tuli, või kuidas me sirutame käe võtmaks mingit asja, mille olime just enne seda mujale pannud – piisab, kui jälgida selliseid pisiasju, et mõista, millist osa etendab alateadlik elu meie eksistentsis.

Tohutu suur osa meie suhetest teiste inimestega on määratud alateadliku eluga. Rääkimise, naeratamise, kulmu-

de kortsutamise viis, see, kas me vaieldes ägestume või rahulikuks jääme – olles kõik selle kord omandanud, toimime alati nii, andmata endale aru, kas teeme seda harjumusest, mis on pärit meie esivanematelt – olgu inimestelt või loomadelt (tuletage meelde, kuivõrd sarnased on vihase inimese ja vihase looma ilmed) – või omandatud teadlikult või alateadlikult.

Seega muutub meie suhtlemine teistega harjumuseks. Inimene, kes on omandanud rohkem kõlbelisi harjumusi, seisab muidugi kõrgemal tollest kristlasest, kes ütleb enda kohta, et saatan tõukab teda alatasa kurja tegema ning ta päästab end kiusatusest ainult sellega, et peab kogu aeg meeles põrgupiinu ja paradiisielu rõõme.

Käituda teistega nii, nagu tahetakse, et käitutaks teiega, muutub inimesel ja kõigil ühiselt elavatel loomadel harjumuseks; tavaliselt inimene isegi ei küsi endalt, kuidas antud juhul käituda. Pikemalt mõtlemata talitab ta hästi või halvasti. Ainult erandjuhtudel, mingis keerukas olukorras või kui inimest valdab palav kirg, mis viib otsesse vastuollu tavaeluga, lööb ta kahtlema ja siis astuvad tema aju üksikud osad võitlusse (aju on väga keerukas elund, mille üksikud osad töötavad teatud määral iseisvalt).

Siis asetab inimene end oma kujutluses teise inimese osasse; ta küsib endalt, kas talle meeldiks, kui temaga niimoodi käitutaks, ja mida paremini ta samastab end tollega, kelle vääriskust või huvisid ta oleks äärepealt riivanud, seda kõlbelisem on tema otsus. Või siis sekkub asjasse sõber ja ütleb: "Pane end tema asemele, kas sa taluksid seda, et sinuga

käitutaks nii, nagu sina praegu tegid?" Sellest on tavaliselt küllalt.

Üleskutse võrdsuspõhimõtet järgida tehakse järelikult ainult kõhklushetkedel. Üheksakümne üheksal juhul sajast talitame kõlbeliselt lihtsalt harjumuse jõul.

Nagu näete, kõiges, mida me seni oleme öelnud, oleme püüdnud mitte midagi ette kirjutada. Me ainult esitasime seda, mis toimub loomariigis ja inimeste maailmas.

Endistel aegadel hirmutas kirik inimesi, et sundida neid olema kõlbelised, ning on teada, kui edukalt see tal on läinud: hirmutades laostas ta inimesi kõlbeliselt. Kohtunik ähvardas piinamise, piitsa ja võllaga – kõike nendesamade ühiselu põhimõtete nimel, mida ta vassis enda kasu silmas pidades – ja laostas kõlbeliselt ühiskonda. Seniajani tõusevad kõikvõimalikel võimu pooldajatel ihukarvad püsti üksi mõttest, et koos vaimulikega kaovad maailmast äkki ka kohtunikud.

Kuid meie ei karda põrmugi loobuda kohtunikust ja tema määratud karistustest. Koos prantsuse filosoofi M. Guyauga loobume koguni igasugusest kõrgemalt poolt kinnitatud kõlblusest ja selle tunnistamisest kohustuslikuks.

Me ei karda öelda: "Tee, mida tahad, tee, kuidas tahad" – sest me oleme kindlad, et tohutu hulk inimesi hakkab sedamööda, kuivõrd ta areneb ja vabaneb vana köidikutest, käituma nii, nagu on parem ühiskonnale; täpselt niisamuti, nagu me oleme juba ette veendunud, et laps hakkab kõndima kahel jalal ja mitte liikuma neljakäpukil, sest ta kuulub sellesse liiki, mida nimetatakse inimeseks.

Kõik, mis me teha võime, on anda nõu; kuid seejuures lisame: "See nõuanne on sinu jaoks väärtuslik ainult siis, kui sa ise oma kogemustest ja vaatlustest lähtudes veendud, et see on õige."

Kui näeme, et noor inimene käib kõssis ning surub niimoodi oma kopsud ja rinna kokku, siis soovitame tal julgesti tõsta pea ja mitte kopsu kokku pressida. Me soovitame tal hingata õhku sisse täie rinnaga, treenida kopsu, sest see on kõige parem tagatis tiisikuse vastu. Kuid samas ei unusta me õpetada talle ka füsioloogiat, et ta tunneks kopsude talitlust ja võiks ise aru saada, milline peab tema kehahoid olema.

See on kõik, mida me saame teha ka kõlbluse valdkonnas. Me saame vaid nõu anda, unustamata sealjuures lisada: "Järgi seda nõuannet, kui sa kiidad selle heaks."

Kuid jättes igäihele võimaluse käituda nii, kuidas ta paremaks peab, ning eitades ühiskonna õigust karistada ükskõik keda ühiskonnavastaste tegude eest, ei ütle me lahti oma võimest armastada seda, mida me peame heaks, ja oma armastuse väljendamisest, ning võimest vihata seda, mida me peame halvaks, ja oma viha väljendamisest. Armastuse ja vihkamise me säilitame, ning kuivõrd sellest piisab täielikult loomakooslustele oma keskkonnas kõlblustunde hoidmiseks ja arendamiseks, siis seda enam on see küllaldane inimsoole.

Me nõuame ainult ühte – kõrvaldada kõik see, mis praeguses ühiskonnas takistab nende kahe tunde vaba arenemist: kõrvaldada riik, kirik, ekspluaateerimine, kohtunik, vaimulik, valitsus,

ekspluataator.

Kui me nüüd kuuleme, et Londoni mõrtsukas Jack Ripper on mõne nädalaga tapnud kümme kõige vaesemasse ja viletsamasse klassi kuuluvat naist, kes kõlbeliselt ei jää alla paljudetele vooruslikele jõukasse kihti kuuluvatele naistele, valdab meid eelkõige tigidus. Kui me oleksime teda kohanud sel päeval, kui ta tappis õnnetu naise, kes lootis talt saada veerand naela, et maksta oma korteri eest, kust ta välja aeti, oleksime lasknud talle kuuli pähe, mõtlematagi sellele, et kuuli õigem koht oleks olnud selle korteriubriku omaniku peas.

Aga kui me tuletame meelde kõik nurjatused, mis tõukasid Jacki nende mõrvadele, kui me meenutame nõmedust, mis teda ümbritses, kõiki neid kujundeid, mida talle olid sisendanud rāpased raamatud, ja mõtteid, mis olid ammutatud totratest teostest – kui see kõik meile meelde tuleb, siis meie tunded kahestuvad. Ja sel päeval, kui me saame teada, et Jack on kohtuniku käes, kes ise on surma saatnud rohkem mehi, naisi ja lapsi kui kõik Jackid kokku; kui me saame teada, et ta on nende rahulike hullude käes, kes ei kõhkle saatmast süüütut sunnitööle, näitamaks kodanlasele, et nad teda kaitsevad – siis kaob kogu viha, mida me tundsimme Jacki vastu. See viha kandub üle teistele – alatule ja silmakirjalikule ühiskonnale, selle ametlikele esindajatele. Kõikide Jackide nurjatused haihtuvad selle sajanditepikkuse nurjatuste rea ees, mida on toime pandud seaduse nimel. Teda, seda ühiskonda, me vihkame tõesti.

Nüüd kahestuvad meie tunded alata-sa. Me tunneme, et me kõik oleme suuremal või vähemal määral, tahtlikult või

tahtmatult selle ühiskonna kaasosalised. Meil pole õigust vihata. Kas me koguni julgeme armastada? Ühiskonnas, mis rajaneb ekspluateerimisel ja al-lumisel, inimese loomus piseneb.

Kuid sedamööda, kuidas kaovad or-just ja allumine, muutume me aegapidi nendeks, kes me olema peame. Me tunnetame endas jõudu armastada ja vihata isegi nii keerukatel juhtudel nagu seda on äsjaesitatud lugu.

Oma igapäevases elus anname juba praegu oma sümpaatia- ja antipaatia-tundete teatava avaldumisvabaduse, me teeme seda alatasa. Meile kõigile meeldib kõlbeline tugevus ja me põlgame kõlbelist nõrkust, argust. Meie sõnad, meie pilgud, meie naeratused väljenda-vad lakkamatult meie rõõmu tegude üle, mis on inimsoole kasulikud – nende tegude üle, mida me nimetame headeks. Ja me väljendame lakkamatult vastikust, mida meis kutsuvad esile argus, pettus, väiklased intriigid, kõlbeli-se mehisuse vajakajäämine. Me ei suuda varjata oma vastumeelsust isegi siis, kui püüame meile kasvatusel teel külge poogitud "heade kommete", st silmakirjalik-kuse mõjul maskeerida oma tundeid võltsvõtetega, mis kaovad siis, kui meie vahel kujunevad võrdsusel rajanevad suhted.

Sellest üksi on juba küllalt, et hoida hea ja kurja mõistet teatud tasemel ja sisendada seda mõistet üksteisele. Seda enam on see küllaldane siis, kui ühis-kond vabaneb kohtunist ja pappidest ning selle tulemusena käsitletakse kõlb-luse põhimõtteid, mis kaotavad oma kohustusliku iseloomu, nagu lihtsaid ja loomulikke suhteid võrdsete inimeste vahel.

Selle aja kestel, mil kujunevad need igapäevased suhted, töötab ühiskond välja uue, õilsama ettekujutuse kõlblusest. Seda me asumeegi nüüd käsitlema.

VIII

Senimaani oleme kõigis oma arutlustes esitanud võrdsuse lihtsaid algeid. Me ise tõusime üles ja kutsusime teisi üles tõusma nende vastu, kes võtavad endale õiguse käituda inimestega nii, nagu nad hoopiski ei taha, et käitutaks nendega; nende vastu, kes ei taha enda suhtes lubada ei pettust, ekspluateerimist, toorust ega vägivalda, kuid peavad kõike seda lubatavaks teiste suhtes.

Vale, toorus jms ei ole vastikud seepärast, ütlesime meie, et seadustekogud neid hukka mõistavad: nende seadustekogude väärtust teame me kõik; nad on vastikud sellepärast, et vale, toorus, vägivald jm panevad nõrdima meie võrdsustunde, juhul muidugi, kui võrdsus pole meie jaoks tühi sõnakõlks. Eriti suurt pahameelt äratavad nad nendes, kes tõepoolest jäävad anarhistideks nii oma mõtteviisi kui ka elu poolest.

Juba ainuüksi see võrdsuse alge – nii lihtne, loomulik ja silmanähtav, kui seda ainult elus alati rakendatakse – looks väga kõrge kõlbluse, mis hõlmaks kõike, mida kõlbluse jutlustajad kunagi õpetanud on.

Võrdsuse põhimõte hõlmab kõiki moralistide õpetusi. Kuid ta sisaldab ka midagi suuremat. See midagi on isiksusest lugupidamine. Kuulutades meie anarhistlikku võrdsuse kõlblist põhimõtet, keeldume ühtlasi võtmast enda-

le õigust, millele on alati pretendeerinud kõlbluse jutustajad – õigust muserdada inimloomust mis tahes kõlblise ideaali nimel. Me ei tunnista kellegi õigust sellele; me ei taha niisugust õigust ka endale.

Me tunnistame isiksuse täielikku vabadust. Me tahame isiksuse täisverelist ja terviklikku elu, kõigi tema võimete arendamise vabadust. Me ei taha isiksusele midagi peale suruda ja pöördu me seega tagasi põhimõtte juurde, mida Fourier vastandas religiooni kõlblusele, kui ta ütles: "Andke inimestele täielik vabadus, ärge sandistage neid – religioon on neid niigi piisavalt sandistanud. Ärge kartke isegi nende kirgesid, vabas ühiskonnas on nad täiesti ohutud."

Kui te ainult ise ei loobu oma vabadusest, kui te ainult ise ei luba end orjastada teistel ning seate ühe või teise isiksuse tormilistele, ühiskonnavastastele kirgedele vastu oma sama tugevad kired. Siis pole teil vähimatki põhjust karta vabadust.

Me keeldume sandistamast isiksust ükskõik millise ideaali nimel, ainus, mis me endale lubame, on siiralt ja avameelselt väljendada oma sümpaatiat ja antipaatiat selle vastu, mida me peame heaks või halvaks. See inimene petab oma sõpru? Niisugune on tema tahtmine, niisugune on tema iseloom? Olgu pealegi! Kuid meie iseloom, meie tahe on põlata petist! Ja kui meie iseloom on selline, siis me oleme siirad. Me ei jookse talle vastu, et ta oma rinnale tõmmata, me ei suru sõbralikult tema kätt, nagu me seda seni olime teinud! Me seame tema aktiivsele kirele vastu enda oma, sama tegusa ja tugeva

kire: valetamise ja petmise vihkamise.

See on kõik, mida me saame teha ja peame tegema selleks, et arendada ja toetada ühiskonnas võrdsuse põhimõtet. See on ikka seesama võrdsuse põhimõte, rakendatuna ellu.

See kõik on muidugi täielikult teostatav alles siis, kui kaovad kõlvatuse peamised põhjused: kapitalism, religioon, õigusemõistmine, valitsus. Kuid teatud määrani on seda võimalik teha ka praegu. Ja seda juba tehakse.

Age sel juhul, kui inimesed tunneksid ainuüksi võrdsuse põhimõtet, kui igaüks juhikuks ainuüksi õiglase kaubanduse ja alati võrdse vahetuse põhimõttest, mõtleks kogu aeg, et mitte anda teistele rohkem, kui ise nendelt vastu saab, siis oleks see ühiskonna surm.

Meie suhetest kaoks siis võrdsuse põhimõte ise, sest selle säilitamiseks on vaja, et elus oleks alati midagi suuremat, kaunimat, tugevamat, kui seda on lihtne õiglus.

Ja see miski on tõepoolest olemas.

Kuni käesoleva ajani ei ole inimkond kunagi tundnud puudust õilsatest südametest, mis on tulvil hellust, mõistust või taht; need inimesed on pillanud oma tundeid, oma mõistust ja oma aktiivset jõudu inimkonna teenimisele, nõudmata selle eest midagi vastu.

Mõistuse, tundeerkuse ja tahte viljakus võib võtta kõikvõimalikke vorme. Ta võib olla kirglik tööotsija, kes loobub kõigist teistest elumõnudest ja pühenud täielikult selle otsimisele, mida ta hoolimata teda ümbritsevate harimatute inimeste kinnitustest peab tõeks ja õigluseks. Või on ta leiutaja, kes igapäevaelus hädavaevu ots otsaga välja tuleb, kes unustab söögi ja vaevu puudutab

toitu, mida truu abikaasa talle nagu lapsele ette toob, kui ta on süvenenud oma leiutisse, mis tema arvates peab maailma ümber pöörama. Või on ta tulihingeline revolutsionäär, kes ei pea kunsti, teaduse ja koguni perekonnarõõmude nautimist võimalikuks enne, kui need on kättesaadaavad kõigile, ja kes kogu viletsusest ja tagakiusamisest hoolimata teeb tööd maailma ümberkorraldamiseks. Lõpuks on ta nooruk, kes kuulates lugusid vaenlase kallaletungi õudustest ja mõistes sõna-sõnalt patriootlikke legende, mida talle kõrva sosistatakse, paneb end vabatahtlikuna kirja, sumab koos oma salgaga põlvini lumes ja nälgib ning lõpuks langeb vaenlase kuuli läbi.

Ta võib olla Pariisi tänavapoiss, kellel on liikuvam mõistus ja kes oskab paremini oma sümpaatiate ja antipaatiate selgusele jõuda; ta läheb koos oma noorema vennaga kaitsma Kommuuni barrikaade, jääb sinna ka siis, kui lendavad mürsud ja kuulid, ning sureb, sosistades: "Elagu Kommuun!" Ta on inimene, keda pahandab igasugune vale ja kes selle vastu välja astub; kes ajal, kui kõik küürutavad, tagajärgedele mõtlemata hävitab ekspluataatori, väikese türanni vabrikus või siis kogu riigi suure türanni. Need on lõpuks need loendamatud inimesed, kes sooritavad oma elus vähem silmatorkavaid ja seepärast vähem tuntud eneseohverdamise akte, mida peaaegu alati alahinnatakse, kuid mida me kohtame igal sammul, eriti naiste hulgas, kui me vaid võtame vaevaks jälgida seda, mis moodustab inimkonna elu aluse, mis aitab inimkonnal nii või teisiti hädaolukordadest välja rabeleda ja võidelda inimkonna kohal needusena

lasuva ekspluateerimise ja rõhumisega.

Need inimesed sepistavad – ühed poolhämarias ja tundmatutena, teised avaramal tegevusväljal – inimkonna tõelist progressi. Ja inimkond teab seda. Seepärast ümbritsebki ta nende elu lugupidamise ja poeesiaga. Koguni ilustab legendidega ja teeb neist oma muinasjuttude, laulude ja romaanide kangelased. Inimkonnale meeldib nende mehisus, headus, armastus, eneseohverdus, mida paljudel puudu jääb. Inimkond annab mälestuse neist edasi isadelt poegadele. Inimkond mäletab koguni neid, kes on tegutsenud kõigest perekonna ja sõprade kitsas ringis, ta peab nende mälestust kalliks perekondlikes pärimustes.

Need inimesed loovad tõelist kõlblust, st seda, mida ainsana peaks selleks nimetatama, sest kõik muu on lihtsalt võrdse vahetamine võrdse vastu, samal ajal kui ilma selle mehisuseta, ilma selle eneseohverdamiseta vajuks inimkond väiklaste kaalutluste rappa. Lõpuks valmistavad need inimesed ette tuleviku kõlblust, seda, mis muutub tavaliseks siis, kui meie lapsed loobuvad "arvestamast" ja kasvavad selle mõtte vaimus, et igasuguse energia, igasuguse mehisuse, igasuguse armastuse rakendamise parim koht on seal, kus vajadus selle jõu järele on kõige suurem.

Niisugust mehisust ja eneseohverdumist on olnud kõikidel aegadel. Seda võib näha kõikide loomade juures. Me näeme seda inimeste elus koguni ühiskonnaelu mandumise kõige rängematel ajastutel.

Ja alati on religioon püüdnud kuulutada need omadused oma väärtusteks ning ekspluateerida neid omakasu hu-

vides, tõestades, et ainult religioon on võimeline neid omadusi esile kutsuma; ja kui religioonid on seniajani püsinud, siis sellepärast, et peale harimatuse on nad alati, kõikidel aegadel apelleerinud sellelesamale eneseohverdamisele ja mehisusele. Nendele apalleerime ka meie, revolutsionäärid, ja iseäranis revolutsionäärid-sotsialistid.

Mis aga puutub selle eneseohverdamise võime seletamise, mis moodustab "kõlbluse" tõelise olemuse, siis on kõik religioosdes, utilitaristlikud ja muud moralistid langenud meie poolt juba osutatud eksituse ohvriks. Ainult noor prantsuse filosoof Guyau (kes sisuliselt, seda isegi aimamata, oli anarhist) on näidanud selle mehisuse ja eneseohverduse tõelist päritolu. See on väljaspool igasugust sidet müstilise jõuga või mis tahes merkantiilset arvestus, mille mõtlesid ebaõnnestunult välja inglise utilitaristid. Seal, kus Kanti, utilitaristide ja evolutsionistide (Spencer jt) filosoofia osutus paikapidamatuks, leidis anarhistlik filosoofia õige tee.

Guyau kirjutab, et nende inimloomuse avaldumisvormide aluseks on oma jõu teadvustamine. *See on elu, mis voolab üle ääre, püüdes end ilmutada.* "Kord möllab veri, kord jõudu üle jääb," kasutades Lermontovi sõnu. "Tundes sisimas, mida me *oleme võimelised* tegema," kirjutab Guyau, "teadvustame me endale, et me *peame* tegutsema."

Kõlbelise kohuse tunne, mida iga inimene on oma elus adunud ja mida on püütud seletada kõikvõimalike müstiliste põhjustega, muutub arusaadavaks. "Kohustus," ütleb Guyau, "ei ole midagi muud kui elujõu küllasus, mis püüab

üle minna tegevuseks, end ära anda. See on ühtlasi ka võimsuse tunne."

Mis tahes jõud avaldab kuhjudes survet tema ette seatud tõkkele. *Olla võimeline* tegutsema tähendab *olla kohustatud* tegutsema. Ja kogu see kõlbeline "kohustus", millest on nii palju kirjutatud ja räägitud, taandub igasugusest müstitsismist puhastatuna lihtsaks ja tõseks mõisteks: *elu võib säilitada vaid pillates*.

"Taim ei saa end takistada õitsemast. Nii mõnigi kord tähendab õitsemine talle surma. Mis sellest! Mahlad tõusevad ikkagi ülespoole!" Nii lõpetab noor prantsuse filosoof ja anarhist oma tore-da uurimuse.

Sama toimub ka inimesega, kui ta on tulvil jõudu ja energiat. Jõud akumuleerub temas. Ta pillab oma elu. *Ta annab, arvet pidamata*. Muidu ta ei elaski. Ja kui ta peab hukkuma, nagu hukkub õitsele puhkev lill, siis mis sellest! Mahlad tõusevad ülespoole, kui neid üldse on.

Ole tugev! Pilla kirgede ja mõistuse energiat, et jagada teistega oma arukust, oma armastust, oma aktiivset jõudu. Just see on kogu kõlblusõpetuse sisu, kui see on vabastatud idamaise asketismi teesklusest.

IX

Mida imetleb inimkond tõeliselt kõlbelises inimeses? Tema jõudu, eluküllasust, mis ajendab teda pakkuma oma mõistust, oma tundeid, oma tegevusiha, nõudmata midagi vastu.

Inimene, kelle tugevuseks on mõte, inimene, kes elab vaimset elu, püüab seda tingimata pillata. Mõtelda ja mitte

rääkida oma mõtetest teistele – selles poleks midagi meeldivat. Ainult mõtetest vaene inimene, kes on vaevaliselt sattunud tema jaoks uuele mõttele, varjab seda hoolikalt teiste eest, et aja jooksul panna sellele pitsere oma nimega. Aga inimene, kellel on tugev mõistus, ei hoia oma mõtteid endale, ta puistab neid heldelt igale poole. Ta kannatab, kui ta ei saa teistega oma mõtteid jagada, neid kõigisse nelja ilmakaarde puistada. See on tema elu mõte.

Sama käib ka tunnete kohta. "Meist endist jääb meile väheseks: meil on rohkem pisaraid, kui neid on vaja meie isiklike kannatuste jaoks, meil on tagavaraks rohkem rõõme, kui neid on vaja meie enda elu jaoks," ütles Guyau, resümeeerides niimoodi kogu kõlbluse küsimuse paari väga õige, otse elust võetud reaga. Üksildane olend kannatab, teda haarab rahutus, sest ta ei saa jagada teistega oma mõtteid, oma tundeid. Kui sa tunned suurt naudingut, siis tahad teistele teada anda, et sa oled olemas, et sa tunned, et sa armastad, et sa elad, et sa võitled, et sa sõdid.

Täpselt samuti tunneme vajadust ilmutada oma tahet, oma aktiivset jõudu. Tegutsemine, töötamine on muutunud inimeste rõhuva enamuse jaoks nii suureks tarviduseks, et kui absurdsed olud võtavad talt võimaluse teha midagi kasulikku, mõtleb ta välja tühised ja mõtetud tööd, kohustused, et pakkuda oma aktiivsele jõule mingitki tegevustandrit. Ta mõtleb välja, mis aga pähe tuleb: rajab mingi teooria, religiooni või "ühiskondliku kohustuse" – peaaegu on end veenda, et ta teeb midagi vajalikku. Kui niisugused härrad tantsivad, siis teevad nad seda heategevval otstar-

bel; kui kulutavad tohutuid summasid riietusele – siis selleks, et "säilitada aristokraatiale kohast kõrget taset"; kui nad ei tee mitte midagi, siis teevad nad seda põhimõtte pärast.

"Me tunneme alatasa vajadust aidata teisi, panna õlg alla koormale, mida nii suure vaevaga veab inimkond, või siis vähemalt sumiseda selle ümber," ütleb Guyau. See tarvidus kas või kuidagi aidata on nii suur, et me näeme seda kõigi ühiseluliste loomade juures, kui madalal arenguastmel nad ka ei oleks. Aga kogu see tegevuse tohtu kogusumma, mida nii tulutult kulutatakse iga päev poliitikas – mida muud see on, kui vajadus panna õlg alla koormale või siis vähemalt sumiseda selle ümber.

On vaieldamatu, et kui selle "tahte viljakusega", tegevusihaga kaasneb kõigest vaene tundlikkus ja nõrk loomisvõimetus, siis on tulemuseks kõigest mõni Napoleon I või Bismarck, st maniakid, kes tahtsid panna maailma liikuma tagurpidi. Teiselt poolt aga, kui mõistuse viljakusega ei käi kaasas kõrgelt arenenud tundlikkust, siis kannab see vaid viljatuid õisi – neid õpetlasi näiteks, kes ainult pidurdavad teaduse progressi. Ja lõpuks tundlikkus, mida ei juhi piisavalt avar mõistus, annab meile näiteks naise, kes on valmis kõik ohvriks tooma mõnele lurju-sele, keda ta meeletult armastab.

Selleks et olla tõeliselt viljakas, peab elu olema üheaegselt küllastatud mõistusest, tunnetest ja tahtest. Kuid niisugune viljakus kõigis suundades ongi elu – ainumas, mis seda nime väärrib. Ühe sellise eluhetke eest annavad need, kes seda tunda on saanud, ära aastaid taimena vegeteerimist. Aga kellel see elu-

küllasus puudub, see on enneaegu vananev olend, nõrk, kuivav ja õiteta taim.

"Jätame oma aja äraelanud kõdule selle elu, mida ei saa eluks nimetada!" hüüab noorus, tõeline noorus, kes on tulvil elujõudu ning püüab elada ja enda ümber elu külvata. Ja alati, kui ühiskond hakkab alla käima, purustab selle nooruse surve vanad vormid – majanduslikud, poliitilised ja kõlbelised, et teha ruumi uuele elule. Mis sellest, kui keegi võitluses langeb! Mahlad tõusevad ikkagi ülespoole! Tugevate inimeste jaoks tähendab elamine õitsemist, millised selle tagajärjed ka ei oleks. Kurtma nad ei hakka.

Kuid jättes kõrvale sangarlikud ajastud inimkonna elus ja piirdudes ainult igapäevaeluga, siis kas see on elu, kui sa elad pahuksis oma ideaalidega?

Meie päevil võib sageli kohata üleolevat suhtumist ideaalidesse. See on ka arusaadav. Ideaale on nii sageli segi aetud nende budistlike ja kristlike moonutustega; seda sõna on nii sageli kasutatud naivsete inimeste petmiseks, et niisugune reaktsioon on paratamatu ja koguni tervendav. Ka meie tahaksime asendada sõna "ideaal", mis on pori täis pritsitud, uue sõnaga, mis oleks uute vaadetega paremini kooskõlas.

Milline ka ei oleks sõna, fakt on see, et igal inimolendil on oma ideaal. Bismarckil oli oma ideaal, olgugi et äärmiselt fantastiline, sest ta tahtis inimeste juhtimisel läbi saada kõigest tule ja mõõgaga. Igal väikekodanlasel on oma ideaal, näiteks kas või niisugune, et tal oleks hõbedast vann nagu Gambettal ja kokk Trompetta ning hästi palju orje, kes silmagi pilgutamata maksaksid kin-

ni nii vanni, koka kui ka palju igasugust muud tühja-tähja.

Kuid peale nende härraste on ka teisi inimesi, inimesi, kes on mõistnud kõrgemaid ideaale. Looma kombel elamine neid ei rahulda. Orjalikkus, vale, aususe puudumine, intriigid ja inimsuhete eba võrdsus pahandavad neid. Kas niisugused inimesed võivad omakorda muutada orjalikeks, valetajateks, intrigaanideks, orjastajateks? Nad saavad tunnetega aru, kui ilus võiks olla elu, kui kõikide vahel kujuneksid paremad suhted. Nad tunnevad endas piisavalt jõudu, et vähemalt ise seada sisse paremad suhted nendega, keda nad oma teel kohtavad. Nad on mõistnud, tunnetanud seda, mida me nimetame ideaaliks.

Kust on see ideaal pärit? Kuidas see välja valitakse – kas järjepidevusega ühelt poolt ja elumuljete kogusummast lähtudes teiselt poolt? Vaevalt me küll teame, kuidas toimub ideaali väljatöötamine. Enim, mida me teha suudame, on ideaali nimel elanud inimese elulugu kirjutades tema elu tõepäraselt kirjeldada. Kuid ideaal on olemas. See muutub, see täiustub, see allub mitmesugustele välistele mõjutustele, kuid elab alati. Pooliti alateadlikult tunnetame me seda, mis annab meile kõige suurema elukülluse, olemasolu kõige suurema rõõmu.

Elu on ainult siis võimas, viljakas ja rikas tugevatest tunnetest, kui ta vastab sellele ideaali tunnetusele. Talitage sellele **vastupidiselt** ja te tunnete, et teie elu kahestub: see ei ole enam terviklik, see kaotab oma võimsuse. Reetke sageli oma ideaali ja te lõpetate sellega, et nõrgestate oma tahet, oma võimet te gutteda. Aegapidi hakkate te tundma,

et teis ei ole enam seda jõudu, otsuste langetamise vahetust, mida te endas varem tunnetasite. Te olete muserdatud inimene.

See kõik on arusaadav. Selles pole midagi salapärast, kui me vaatleme inimest teatud määral üksteisest sõltumata tegutsevate närvi- ja ajukeskuste kooslusena. Hakake pidevalt kõhklema teis võitlevate erinevate tunnete vahel ja peagi olete oma organismi tasakaalust välja viinud; teist saab haige, tahtejõuetu inimene. Elu intensiivsus alaneb ja kui palju kompromisse te ka välja ei mõtleks, ei saa teist enam seda terviklikku, tugevat, võimast inimest, kes te olite varem, kui teie teod olid kooskõlas teie aju ettekujutusega ideaalist.

X

Enne kui lõpetada oma ülevaade, tuleme meelde kahte terminit, altruismi ja egoismi, mida tänapäeva moralistid ühtelugu kasutavad.

Seni polnud me oma ülevaates neid sõnu isegi maininud. Seda sellepärast, et me ei näe seda erinevust, mida püüavad moralistid neid kahte väljendit kasutades kindlaks teha.

Kui me ütleme: "Talitage teistega nii, nagu me tahame, et nad meiega talitaksid" – siis mida me sellega õpetame: egoismi või altruismi? Kui me järgmiseks ütleme: "Igäihe õnn on tihedasti seotud kõigi teda ümbritsevate õnnega. Juhuslikult võib olla mõni aasta suhteliselt õnnelik ühiskonnas, mis püsib teiste õnnetusel, kuid see õnn on rajatud liivale. See ei saa olla kestav, piisab pisimastki põhjusest, et see purustada,

ka on õnn ise tühine ja väike võrreldes õnnega, mis on võimalik võrdsete ühiskonnas. Seepärast siis alati, kui sa pead silmas kõikide heaolu, toimid sa õigesti" – mida me seda öeldes propageerime? Me lihtsalt konstateerime fakti.

Siis me lisame, perefraseerides Guyau sõnu: "Ole tugev, ole suur kõigis oma tegudes; arenda oma elu igas suunas; ole niivõrd rikas energiast kui võimalik ning ole selleks kõige ühiskondlikum ja kõige suhtlemisaltim olend – kui sa muidugi üldse tahad nautida täisverelist, terviklikku ja viljakat elu. Juhindudes alati ulatuslikult arenenud mõistusest, võitle, riskeeri – riskil on omad tohutud rõõmud; pane julgelt mängu oma jõud, anna seda arvet pidamata, kuni sul seda on, kõigeeks selleks, mida sa pead ilusaks ja üllaks, siis naudid sa võimalikku õnne kõige suuremas koguses. Ela ühel meelel rahvahulkadega ja siis, mis sinuga elus ka ei juhtuks, tunned sa ikkagi, et ühes rütmis sinu omaga tuksuvad just nende südamed, keda sa austad, ja sinu vastu tuksuvad nende südamed, keda sa põlgad." Kui me nii räägime, siis mida me õpetame – kas altruismi või egoismi?

Võidelda, mitte hoolida hädaohust, hüpata vette, et päästa mitte ainult inimene, vaid isegi tavaline kass, süüa kiuvanud leiba selleks, et teha lõpp meid pahandavale valele, tunda, et oled ühel meelel nendega, kes on väärt armastust, tunda, et nad armastavad sind – kõik see võib ju mõne haiglase filosoofi nagu Spenceri arvates olla ohver, kuid inimese arvates, kes on tulvil energiat, jõudu, võimsust, noorust, on see suur õnn tunnetada, et sa elad.

On see egoism? Või altruism?

Kõik moralistid, kes rajavad oma süsteemi egoistlike ja altruistlike tunnete näilisele vastuolule, lähevad vale teed. Kui see vastuolu eksisteeriks tegelikkuses, kui indiviidi heaolu oleks vastuolus ühiskonna heaoluga, siis ei saaks inimsugu eksisteerida; ükski loomaliik ei oleks suutnud saavutada oma praegust taset.

Kui sipelgad ei tunneks suurt rahuldust ühisest tööst sipelgapesa kasuks, siis ei oleks sipelgapesa olemas ja sipelgas poleks see, kes ta on; ta ei esindaks kõige arenenumat putukat, putukat, kelle aju on läbi suurendusklaasigi vaevalt nähtav ja ometigi peaaegu sama võimas kui inimese keskmine aju.

Kui linnud ei tunneks suurt rahuldust oma pikkadest lendudest, järeltulijate eest hoolitsemisest, ühisest tegevusest oma koosluste kaitsmisel kiskjate vastu, ei oleks nad iialgi jõudnud sellele arenguastmele, millisena me neid praegu näeme. Linnu tüüp regresseeruks, halveneks, selle asemel et täiustuda.

Kui Spencer ennustab, et tuleb aeg, mil indiviidi heaolu sulab ühte sugukonna heaoluga, siis unustab ta ühe asjaolu: kui mõlemad ei oleks alati samased, ei oleks loomariigi enda evolutsioon olnud võimalik.

Alati, kõikidel aegadel on olnud nii loomariigis kui ka inimeste seas suur hulk isendeid, kes ei saanud aru, et indiviidi heaolu ja sugukonna heaolu on sisuliselt samased. Nad ei saanud aru, et iga indiviidi eesmärk on elada intensiivselt ja et selle elamise kõige suurema intensiivsuse leiab ta võimalikult täielikus suhtlemises, enda võimalikult täielikumas samastamises kõigi

nendega, kes teda ümbrisevad.

Kuid see oli kõigest arusaamise puudujääk, mõistuse puudujääk. Alati on olnud piiratud inimesi, alati on olnud rumalaid inimesi. Kuid mitte kunagi, mitte ühelgi ajaloolisel ega isegi geoloogilisel ajastul ei ole indiviidi heaolu olnud ega saanudki olla vastuolus ühiskonna heaoluga. Nad on alati olnud samased ning need, kes on seda teistest paremini mõistnud, on alati elanud kõige täisverelisemat elu.

Just sellepärast on altruismi ja egoismi erinevus meie arvates mõttetud. Seltsamal põhjusel ei ole me mitte midagi öelnud nendest kompromissidest, mida, kui uskuda utilitariste, inimesed alati teevad oma egoistlike tunnete ja oma altruistlike tunnete vahel. Veendunud inimese jaoks selliseid kompromisse ei ole.

Eksisteerib ainult see, mis on tänapäeva tingimustes tegelik; me tunneme isegi siis, kui me püüame elada oma võrdsuse põhimõtete järgi, kuidas need põhimõtted igal sammul kannatada saavad. Kui tagasihoidlikud ka ei oleks meie söök ja ase, oleme ikkagi Rothschildid võrreldes sellega, kes elab silla all ja kel pole sageli tükikestki kuiva leiba. Kui vähe me ka ei anduks intellektuaalsetele ja kunstinaudingutele, oleme ikkagi Rothschildid võrreldes miljonite inimestega, kes tulevad õhtul koju, jõuetuna oma ühetaolisest ja raskest füüsilisest tööst; võrreldes nendega, kes ei saa nautida ei kunsti ega teadust ning surevad, kordki elus seda kõrget naudingut tundmata.

Me tunneme, et me ei ole võrdsuse põhimõtet lõpuni ellu viinud. Kuid me ei taha hoopiski nende tingimustega

kompromissile minna. Kompromiss on pooliti tunnistamine, pooliti nõustumine. Meie aga oleme nende vastu. Nad on meie jaoks rängad. Nad teevad meist revolutsionäärid. Me ei lepi sellega, mis meis nõrdimust äratav. Me eitame mis tahes kompromissi – koguni mis tahes vaherahu – ja anname endale sõna võidelda nende tingimuste vastu lõpuni.

See ei ole kompromiss ja põhimõttekindel inimene eitabki sellepärast kompromissi, mis laseks tal rahulikult tukkuda ja oodata, kuni kõik iseenesest paremaks muutub.

Nii oleme jõudnud lõpule oma ülevaatega kõlbluse kohta.

Me ütlesime, et on ajastuid, mil arusaam kõlbelisest muutub täielikult. Inimesed hakkavad äkki märkama, et see, mida nad pidasid kõlbeliseks, on sügavalt ebakõlbeline. Nad pörkavad kokku tava või kõigi poolt tunnustatud pärimusega, mis sisuliselt on siiski ebakõlbeline. Nad leiavad selles moraali, mis on loodud eranditult ühe klassi kasu silmas pidades. Siis heidavad nad nii moraali, pärimuse kui ka tavad üle parida ja ütlevad: "Maha see kõlblus!" – ning peavad oma kohuseks toime panna ebakõlbelisi tegusid.

Me tervitame niisuguseid ajastuid. Need on vanade mõistete karmi kritiseerimise ajastud. Nad on kõige kindlam märk sellest, et ühiskonnas toimub suur mõttetöö. Käib uue, kõrgema kõlbluse väljatöötamine.

Milline see kõrgem kõlblus saab olema, seda püüdsime inimese ja loomade uurimisest lähtudes näidata. Me tähendasime seda kõlblust, mis juba võtab kuju rahvahulkade ja üksikute mõtlejate peades. See kõlblus ei hakka mitte

midagi ette kirjutama. Ta loobub täielikult indiviidi moonutamisest mingi abstraktse idee pärast, täpselt samuti nagu ta loobub inimese sandistamisest religiooni, seaduse ja valitsusele kuuluse abil. Ta annab inimesele kõige täielikuma vabaduse. Temast saab faktiline lihtne kinnitus – teadus.

See teadus ütleb inimestele: "Kui sa ei taju endas jõudu, kui sinu jõust piisab parajasti halli, monotoonse elu säilitamiseks, mis ei tunne tugevaid tundeid ega suuri rõõme, kuid ka mitte suuri kannatusi – noh, siis järgi võrdsuse ja õigluse lihtsaid põhimõtteid. Võrdsusele rajanevas suhtlemises teiste inimestega leiad sa siiski mingi väikese koguse õnne, mis on kättesaadav sinu keskpärasele jõule."

"Aga kui sa tajud endas nooruse jõudu, kui sa tahad elada, kui sa tahad nautida terviklikku, täisverelist, üle ääre voolavat elu, kui sa tahad tunnetada kõige kõrgemat naudingut, mida elusolend üldse tunda võib, siis ole tugev, ole suur, ole energiline kõiges, mida sa teed!"

"Külva enda ümber elu. Pea meeles, et petta, valetada, intrigeerida ja kavaldada tähendab end alandada, pisendada, tunnistada end juba ette nõrgaks: nii toimivad orjad haaremis, pidades end oma valitsejast alamaks. Mis siis ikka, käitu nii, kui see sulle meeldib,

kuid siis pead sa juba ette teadma, et inimesed hakkavadki sind pidama niisuguseks: väikeseks, tühiseks, nõrgaks; nii hakkavad nad sinusse ka suhtuma. Nägemata sinus jõudu, hakkavad nad sinusse suhtuma parimal juhul kui olendisse, kes ei vääri rohkemat kui kaastunnet – kõigest kaastunnet. Ära siis veereta oma süüd teiste inimeste kaela, kui sa ise oled oma jõu niimoodi ära muserdanud."

"Otsustupidu – ole tugev. Niipea kui sa näed ebaõiglust, niipea kui sa sellest aru saad – olgu selleks vale elus, pettus teaduses või teistele põhjustatavad kannatused – astu välja selle vale, selle pettuse, selle ebavõrdsuse vastu. Astu võitlusse! Võitlus on ju elu, seda tormilisem, mida ägedam on võitlus. Siis sa elad ja mõne tunni niisuguse elu eest oled sa valmis ära andma aastaid taimena soomudas kidumist."

"Võitle, et anda kõigile võimalus elada niisugust elu, rikast ja üle ääre voolavat; sa võid olla kindel, et leiad selles võitluses nii suuri rõõme, et nendega võrdseid ei kohta sa mitte ühelgi teisel tegevusalal."

"See ongi kõik, mida saab sulle öelda teadus kõlblusest."

"Valik on sinu kätes."

Vene keelest tõlkinud Jüri Ojamaa

VAAPO VAHER

HUMANIST KROPOTKIN

Oscar Wilde kirjutab oma vanglaramatus "De Profundis": "Kaks kõige täiuslikumat elu, mida ma ise kohanud olen, on Verlaine'i ja vürst Kropotkini elu: need mõlemad mehed veetsid mitu aastat vanglais, esimene neist on ainus kristlik poeet pärast Dantet, teine selle kauni valge Kristuse hingega inimene, mis näib pärinevat Venemaalt."¹

Pjotr Kropotkinil oli Wilde'i kohta küll oma arvamus. Kui Kornei Tšukovski temaga 1917. aasta augustis Petrogradis kohtus ja talle Wilde'i "De Profundises" lausutut meenutas, oli vana anarhist rahulolematu: "Jama," arvas ta, "'De Profundis" on ebsiiras raamat."²

Kuid Wilde polnud sugugi ainus, kes Kropotkinit ülistas. Tuntud on kas või sotsialismilembese Bernard Shaw' sümpaatia, kes nimetas Kropotkinit "sajandi üheks pühakuks". On ka sootuks ootamatuid seoseid. Näiteks Max Brod mäletab, et Kropotkini "Revolutsionääri mälestused" oli Franz Kafka üheks lemmikraamatuks, Kafka päevikus on ka 15. oktoobril 1913 mäрге: "Mitte

unustada Kropotkinit!"³ Vene anarhisti teostesse süüvis tuberkuloosiravil viibinud 24-aastane Eugene O'Neill.⁴

Kõigil kolmel möödunud sajandi suurel vene aadlikust anarhistil – Mihhail Bakuninil, vürst Pjotr Kropotkinil ja krahv Lev Tolstoil olid vapustavad biograafiad, kuid päritolu oli kõige lõõvam ikkagi Kropotkinil. Tema sõber ja võitluskaaslane, terroristist kirjanik Stepnjak-Kravtšinski on kirjutanud Kropotkini kohta: "Vürst Kropotkini nimi on üks vähestest, mis põlvneb otseleini mööda Rjuriku soost. Seetõttu räägiti talle tšaikovskilaste ringis, mille liige ta oli, naljatades tihti, et tal on rohkem õigusi Vene troonile kui praegustel Romanovitel, kes tegelikult on puhtaverelised sakslased."⁵

Aristokraat-revolutsionäär oli läinud sajandil Venes muidugi täiesti omaette inimtüüp. Kõrgkhihist pärit mässajaid oli nii ohtralt, et Kropotkinist on nimetatud "tüüpiliseks aadlikust revolutsionääriks", kusjuures silmas ei peetud mitte niivõrd selle "sügavalt veneliku nähtuse" klassilist kui just sotsiaal-psühholoo-

1 O. Wilde, De Profundis. Tallinn, 1992, lk 105.

2 K. Čukovski, Dnevnik 1901–1929. Moskva, 1991, lk 85.

3 F. Kafka, Dnevnik i pis'ma. Moskva, 1995, lk 96 ja 585.

4 Literaturnaja istorija SŠA. Tom II. Moskva, 1979, lk 358.

5 S. Stepnjak-Kravtšinski, Podpol'naja Rossija. Rmt.: Sotšinenija", I. Lk 387.

gelist aspekti.¹

Aristokraadist revolutsioonääri on peetud "vene elitaarse aadlikultuuri" produktiks. Tõepoolest, alates dekabristidest ja ulatudes üle valgustuslik-propagandistliku narodnikluse kuni fanaatilise individuaalse terrorini (nt Sergei Volkonski, Aleksandr Herzen, Pjotr Lavrov, Sofia Perovskaja) on kõrgkihist võrsunud vabadusvõitlejad aina olnud aktsioonis.

Paljud vene filosoofid (N. Berdjajev, N. Lossev jt) on pidanud anarhismi vene rahvale orgaaniliselt omaseks maailmatunnetuseks, mis vallanud kõiki ühiskonnakihte. Ka intelligents on ikka valitsusvastane olnud, talupoegadele oli kogukondlik kommunism koos õigeusu traditsioonidega sisse juurdunud.

Seetõttu võtsid maamehed avasüli vastu ka Lev Tolstoi religioosse anarhismi, veel aastail 1910–1930 püsisid Venemaal paljud talupoegade-tolstolaste kommuunid, kus elati rangelt karsket, töökat, ühise vara ja eelarvega elu – kuni nõukogude võim nad laiali laagritesse kihutas.² Ka kõiksugu vanausuliste voolud ja sektantlikud liikumised vihkasid riiki ja "on olnud anarhismi pooldajad".

Seesugune taust lisas vene sotsialistlikesse liikumistesse müstilist värvingut, ka Bakunini anarhismiõpetust on ikka peetud müstilis-romantiliseks. 1847. aastal Pavel Annenkovile saadetud kirjas küsib Bakunin: "...Kes meist küll poleks müstik? Võib siis elu hetke-

gi kesta müstitsismita? Vaid seal on elu, kus laiub avar, piiritu, müstiline horisont. (...) Kestame elusfääris, mis on ümbritsetud imedest, elu jõududest ja iga me samm võib neid välja kutsuda ilma meie teadmata..."³

Müstilisuse tume tuluke hõõgus ka kõige haritumates revolutsioonilistes isiksustes, muutes nad tihti talupoeglikult umbusklikuks teaduse ja tehnika saavutuste suhtes. Näiteks arvas Herzen, et telefon ei too inimkonnale suuremat head ja on kasulik vaid salapolitseile pörandaaluste jälitamisel. Tolstoi pidas raudteed talupoegadele ohtlikuks, kuna rongiga pääseb ekspluataator ka kõige kaugematesse ja peidetumatesse paikadesse maamehi rõhuma. Raudtee käib Tolstoi raamatuid läbi kui tsivilisatsiooni hukutav sümbol. Raudteesse suhtusid ohutundega ka Dostojevski ja Nekrassov. Tšernõševski pani aga müstilisi lootusi igavesele jõumasinale, tema enda poolt leiutatav *perpetuum mobile* pidi kord kogu inimkonna õnnelikuks tegema, sellesse uskus ta rohkemgi kui revolutsioonilisse võitlusse.

Ka Pjotr Kropotkini töödes võib tajuada romantilist salapära, ent see on teadlase müstika, idealistlik materialism, humanisti heausklikkus, anarhismi alkeemia. Kogu ta tegevusest õhkus ümbritseva jaoks teatavat nõiduslikkust. Maksim Gorki kirjutas 1925. aastal Konstantin Fedinile mingi kirjandusteose kohta: "Milline huvitav süžee: nõid, kes sureb nälga! See meenu-

1 P. K r o p o t k i n, Dnevnik raznõh let. Moskva, 1992, lk 8–9.

2 Vspominanija krest'jan-tolstovcev. 1910–1930-e godõ. Moskva, 1989.

3 P. A n n e n k o v, Literaturnye vospominanija. Moskva, 1989, lk 294.

tas mulle Pjotr Kropotkinit..."¹

Vene revolutsioonäär, utoopilise sotsialismi teoreetik, publitsist, memuarist, geograaf, geoloog, ajaloolane, matemaatik, sotsioloog, psühholoog Pjotr Kropotkin sündis Moskvas 1842. aastal. Ta isa oli karm konventsionaalne kindralmajor, vaimsete huvidega ema suri, kui Pjotr oli kolmeaastane. Ometi vormis ta arengut just ema (müstiline) mõju, pärisorjades säilis emast mälestus kui helgest heategijast, alama rahva sõbrast.

Üheteistkümnendaastasena pandi Pjotr gümnaasiumi, ent seal ei edenenud õppimine eriti, halbu hindeid tuli isegi lemmikaines geograafias. Paari aasta pärast siirdus ta juba elitaarsesse õppeasutusse, nn paažikorpusesse, kus aadlike poegi valmistati ette kaardiväeteenistuseks. Õppimine hakkas edenema, Kropotkin omandas iseseisvalt juurde ajalugu, filosoofiat, sotsioloogiat, loodusteadusi. Sellest ajast on säilinud luuletuste käsikirju. Juba siin ilmnos noormehe visklev huvi väga erinevate distsipliinide vastu, ta ihkas haarata kõike, mis puudutab nii loodust kui inimest. Muide, perekonnanime Kropotkin algtäendus viitavalki püsimatusele, kärsitusele või siis väsimatusele, raugematusele.² Siinkohal on ehk mõistlik heita pilk toonasele kirjandus- ja ajakirjandusturule, et aimata Kropotkini maailmavaate võimalikke kujundajaid. Aastail 1860–61, mil ta valmistus lõpetama korpust, ilmus näiteks *Russkii Vestnik*'us Turgenevi "Eelõhtul", *Vremjas* Dostojevski "Alandatud ja solvatud",

A. Pomjalovski "Väikekodanlik õnn", N. Nekrassovi poeem "Harjuskid", *Sovremennik* avaldas Dobroljubovit ja Tšernõševskit, *Russkoje Slovo* nihilismi teoreetikut D. Pissarevi. Aastal 1861 ilmus ka Kropotkini esimene publikatsioon, retsensioon N. Šelgunovi artiklile "Töölisproletariaat Inglismaal ja Prantsusmaal".

Samal aastal lõpetas Kropotkin õppeasutuse, saades tsaari kammerpaažiks. See tiitel avas suurepärased võimalused õukonnakarjääriks. Ent Kropotkin sõitis 1862. aastal hoopis Siberisse Amuuri kasakaväeosas, seades oma elusihiks teadlase kutsumuse, Siberi looduse uurimise. Aga taas ei suutnud ta valida ühte ja ainsat teadusala ja tegeles läbisegi matemaatika, keemia, geoloogia ja ajalooa. Huvitus muusikast, kirjutas artikli arenevast vene ooperist. Teda tõmbas ka astronoomia, ladina ja kreeka keel jne. Pole kahtlust, süvenemise korral saanuks Kropotkinist hiilgav teadlane.

Kropotkin võttis osa mitmest ekspeditsioonist Siberi äärealadele ja tutvus lähemalt ka sealse ühiskondliku eluga, sõbrunes poliitiliste väljasaadetutega, tegeles vanglate reformiga. Tema hilisemates "Revolutsioonääri mälestustes" kajastub eredalt ka Siberis veedetud aeg, ärev õhkkond, mille tekitas kohalik resonants 1863. aasta Poola sündmustele. Kropotkini lugemisvarasse ilmusid Proudhoni ja teiste sotsialistlike utopistide teosed. Hiljem on Kropotkin isegi tunnistanud, et Siberi-aastad lähendasid teda anarhismile.

1 M. G o r k i, Kirjad kolleegidele. Tallinn, 1968, lk 174.

2 B. U n b e g a u n, Russkie familii. Moskva, 1989, lk 189.

1867. aastal tegi ta otsustava sammu, hüljates sõjaväe ja seega ka võimaluse teha ametkondlikku karjääri. Pealinna naasnuna astus ta Peterburi ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonda, sai Venemaa Geograafiaühingu sekretäriks, osales teaduslikus ekspeditsioonis Soome ja Rootsi. Ent murranguliseks sai reis Šveitsi ja Belgiasse, kus ta kohtus kõigi vene poliitilise paguluse liidritega peale Bakunini. "Bakunin elas tol ajal Locarnos. Ma ei näinud teda ja kahetsen nüüd seda väga, sest kui ma nelja aasta pärast taas Šveitsi jõudsin, polnud teda enam elavate kirjas."¹ Nii et kaks anarhistlikku hiiglast ei kohtunud kunagi. Kuid Kropotkin võttis teatud mõõndustega Bakunini programmi omaks ja astus Venemaale jõudes narodnikute, nn tšaikovskilaste ühinguusse. Siit alates seadis Kropotkin oma elu peamiseks eesmärgiks anarhistliku propaganda, loobudes mõnigi kord akadeemilisest järjekindlusest ja uurija kompromissitusest, kui oli vaja tuua ohvreid anarhismi altarile. Ta oli veendunud suure pöörde tulekus: "Küsimus pole selles, kuidas revolutsiooni vältida – seda ei saa vältida –, vaid selles, kuidas jõuda suuremate tulemusteni võimalikult väiksema ulatusega kodusõjas, seega väiksemate ohvritega."

Tõsi, esialgu elas Peterburi kultuuriringkondades hästi tuntud Kropotkin veel ohtlikku kaksikelu. Vene sitsärgis, kantud poolkasukas ja talupojasaabastes käis ta töölistele vestmas Pariisi Kommuunist, euroopa tööinimeste võitlustest, et siis tunnikese möödudes

moonduda taas šikiks härrasmeheks ja kutsuda luksuslikust Talvepaleest kõrgaadli söömapeolt tulles hooletult voorimeest.²

Muidugi ei saanud see nõnda igavesiti kesta, 23. märtsil 1874 Kropotkin arreteeriti ja paigutati Petropavlovski kindluse Trubetskoi bastioni kambrisse nr 52.

Anarhisti ei tabanud see sündmus ootamatult, ta oli selleks valmistunud ja asus vangikambris lõpetama uurimust viimasest jääajast Maal. Läks mööda üle kahe aasta, enne kui tal õnnestus vanglahaiglast hulljulgelt põgeneda ja läbi Soome ning Norra Inglismaale jõuda. Algas nelikümmend aastat kestnud pagulaselu.

Miitingud, vangistused, Šveitsist väljasaatmine, sajad artiklid, traktaadid, kõned, raamatud, üleilmne kuulsus, mõttekaaslaste mõistmatus, abielu juuditar S. Ananjeva-Rabinovitšiga, tütre Aleksandra süünd, osavõtt teaduskongressidest Londonis ja Torontos. Üleeuroopalise vastukaja osaliseks said artiklid olukorrast Venemaal ajalehtedes *Newcastle Daily Chronicle* ja *Fortnightly Review*, populaarsed olid Kropotkini kaastööd Pariisi žurnaalidele *La Révolte* ja *Les Temps Nouveaux* ning puhtalt anarhistlikele väljaandele, nagu Londonis ilmunud *Freedom*, või teaduslikud artiklid ajakirjale *The Nineteenth Century*.

Nagu Bakuningi kirjutas Kropotkin suurema osa oma töid võõrkeeltes, nende tõlked jõudsid kodumaale pika hilinemisega. Näiteks "Mässaja kõned"

1 P. K r o p o t k i n, Zapiski revoljucionera. Moskva, 1990, lk 259.

2 P. K r o p o t k i n, Dnevnik raznyh let, lk 19.

ilmus Pariisis 1885, vene keelde tõlgiti see 1906, "Leib ja tahe" vastavalt 1892 ja 1906. Mitme aasta töö, "Suur Prantsuse Revolutsioon. 1789–1793", ilmus prantsuse keeles 1909. aastal ja kohe samal aastal tõlgiti see inglise, saksa ja hispaania keelde, Moskvas ilmus venekeelne tõlge aga alles peale bolševistlikku pööret 1918. "Revolutsionääri mälestused" kirjutas Kropotkin tükati vene, tükati inglise keeles, ent ühtlustatud väljaanne jõudis esimesena trükki ikkagi Londonis. Nendest näidetest on hõlbus järeldada, et Kropotkini teoreetiline mõte mõjutas sünkroonselt eelkõige Lääne sotsialistlikku ideoloogiat, Venesse jõudis ta sõnum pika vinnaga, tuntumaks said ta tööd seal alles pärast esimest Vene revolutsiooni. Ometi kujunes Kropotkini tagasitulek kodumaale 1. juunil 1917 kell kaks öösel triumfaalseks, teda oli Petrogradis vastu võtnud kuuekümmetuhandeline rahvamass.

Eakas anarhist uskusi, et revolutsiooniline Venemaa vajab teda kui ideoloog. Otsemaid alustas ta bolševike päevapoliitika mõjutamist, esiotsa tuttava parteitegelase Vladimir Bontš-Brujevitši kaudu, keda Ivan Bunin on iseloomustanud, kui "iseegi bolševike hulgas harvaesinevat lurjust".¹ Lev Trotski on kirjeldanud, kuidas Lenin näitas talle Kropotkini saadetud kirja, milles too protesteeris bolševike pantvangide võtmise poliitika vastu: "Kas tõesti teie hulgas pole kedagi, kes mee-

nutaks, et seesugused meetodid tähendavad tagasipöördumist keskaega ja ususõdade päevadesse ja pole kohased inimestele, kes asunud looma tulevikku..." Lenin kirjutanud anarhisti ärevale märgukirjale resolutsiooni: "Arhiivi..."²

Peagi hakkas Kropotkin tundma võimude tegelikku suhtumist temasse, ta kihutati Moskvas välja kahest korterist, seejärel ka linnast. Moskva lähistel Dimitrovis, kuhu ta oli sunnitud asuma, elas raugast ideemees Bunini sõnul üle "miljon piina": teda vaevasid nälg, külm, skorbuut ja võimude vim. Mitu kuud üritas ta hankida orderit viltide saamiseks, ent need jäidki saamata.³ Peterburis kirjutasid aga ajalehed: "Plehanov, Kropotkin, Bereškovskaja, Zassulitš ja üldse kõik need vanad revolutsionäärid, kes ainuüksi seetõttu ongi veel head, et on v a n a d."⁴

Tõsi, Lenin ikkagi kohtus 1919. aasta kevadel Kremliis Bontš-Brujevitši korteris Kropotkiniga ja arvatakse, et juht võtnud mõnd nõuannet (näiteks koöperatsiooni asjus) ka kuulda. Ilmselt on üsna tõene Bunini visioon toonasest Kropotkinist, kirjaniku külaskäigul jättis anarhist Buninisse "kauni, kuid erakordselt kurva mulje: veetlev helge vanake, ent – naiivne kui imik".⁵

Peale kohtumist kaotas Lenin haige ja näljase Kropotkini vastu taas igasuguse huvi. Vana mees püüdis aga hääbudeski öösiti poolpimedas viimistleda oma filosoofilisi nägemusi anarhistlikust eetikast. 8. veebruaril 1921 Pjotr Kro-

1 M. B u n i n, Velikij durman. Moskva, 1997, lk 139.

2 D. V o l k o g o n o v, Trockij. Moskva, 1994, lk 263.

3 M. B u n i n, Veliki durman, lk 140.

4 D. V o l k o g o n o v, Stalin. I tom, Moskva, 1996, lk 75.

5 M. B u n i n, Veliki durman, lk 140.

potkin suri.

"Saab siis kujutleda veel midagi kohutavamat?" küsis Bunin. "Kogu elu raisata revolutsioonilistele unistustele, unelmatele anarhistlikust paradiisist (...) ja siis surra peeruvalgel nälga, ümberringi käsikirjad inimlikust eetikast ja lõpuks ometi saabunud revolutsionist."¹

Et saada populaarset pilti Kropotkini eetilistest püüdlustest, on ehk tulus ilma liigsesse teooriasse laskumata võrrelda kahe anarhismiklassiku, Kropotkini ja Bakunini käitumismudeleid.

Bakunin, kelles juba nooruses oli märgata "ehedat, spekulatiivset talenti" (N. Stankevitš)², pidi elu jooksul mitmel korral kuulma mõttekaaslaste suust üsna teravaid arvustusi. Hea sõber Belinski kirjutas talle 1838. aastal (Bakunin oli siis alles 24-aastane): "Idee on sulle inimesest kallim... Olen alati tunnustanud ja tunnustan ka praegu sinu üllameelsust, sinu lõvilikku loomust, avarat ja võimast hinge, määratud mõistust, ent samal ajal olen tunnustanud ja tunnustan ka praegu su koletuslikku enesearmastust, väiklust suhetes sõpradega, lapsikust, kergust, puudujääke kaastundes ja helluses, kõrget enesehinnangut teiste arvel, tahet allutada, valitseda, himu öelda teistele tõtt ja jälestada selle kuulmist teistelt."³ Aleksandr Herzeni tütar Natalia Herzen kinnitab oma mälestustes, et Bakunin veenis teda revolutsioonilise tegevuse toetuseks end seksuaalselt

müüma. "Noor kaunis naine saab alati olla kasulik," käinud 56-aastane anarhist 25-aastasele neiupeale. "See on ju nii lihtne. Ümberringi on hulganisti noori ja vanu rahamehi, kellel on kerge pea segi ajada ja sundida siis raha andma meie ürituse heaks..."⁴

Nende kahe juhtumi puhul näivad Kropotkin ja Bakunin eetiliselt üsna vastandlikud. Belinski etteheide – idee on inimesest kallim – Kropotkini pihta printsipiaalselt ei käi, sest kogu tema teooria püstitus humanismile, kõik pidi toimuma inimese nimel, iseasi midugi, kuidas kõik revolutsioonilises tegekkuses välja oleks kukkunud. Kropotkin oli tulvil naiivset rõõmu, kui avastas loomariigis üksteise abistamise kombe, tal õnnestus nimelt mitmel korral märgata, kuidas põrnikas või pääsuke aitas liigikaaslast. Otsemaid ruttas Kropotkin tõmbama rõõbitusi inimkonna ja loomailma vahele, kõneles taas kogu looduse ühtsusest, püüdlusest täiustuda, olla parem. Ta pidas vastastikust abistamist evolutsiooni-protsessis olulisemaks faktoriks kui looduslikku valikut. Isegi revolutsiooni ei pidanud Kropotkin millekski muuks kui forsseeritud evolutsioonietapiks. Ja kui tulla veel tagasi intolerantsuse juurde, siis ilmneb selle suurus või olematus ka klassikute erinevas leksikas. Bakunini sõnavarast võib tabada germanofoobilisi ja judofoobilisi väljendeid, Kropotkinil pole ma neid märganud.

Mis aga puutub episoodi Natalia

1 M. Bunin, Veliki durman, lk 140.

2 V. Pustarnakov, M. A. Bakunin. Rmt: M. Bakunin, Filosoofija, sociologija, politika. Moskva, 1989, lk 4.

3 Prometej. Moskva, 1967, lk 325.

4 N. Ogarev v vospominanijah sovremennikov. Moskva, 1989, lk 414.

Herzeniga, siis Bakunini käitumine oluks Kropotkini puhul mõeldamatu.

Nikolai Berdjajev on kirjutanud Bakunini kohta: "Tema ilmavaate peamiseks nõrkuseks on, et tal puudub igasugune idee isiksusest. Ta kuulutab välja mässi riigi ja kõiksuguse võimu vastu, kuid see mäss ei toimu inimisiksuse nimel. Isiksus allutatakse kollektiivile ja ta upub masside stihiasse."¹ Kropotkini anarhismi peab Berdjajev vähem äärmuslikuks, "idüllilisemaks", see pakub eriliselt optimistlikku liginemist nii loodusele kui inimesele. Ehkki mulle tundub, et ka Kropotkin oli isiksuse arendamisega hädas. Ta õpetas, et indiviid peab olema vaba riigist, ent kunagi ei saavat ta vabaks ühiskonnast. Indiviid pidi arenema täiuse suunas, ent see areng saavat toimuda vaid kommunistlikus ümbruses. Individualist ei jaksavat kasvada kõrgeväärtuslikuks individuaalsuseks. "Võimuta kommunismis" avalduvat isikuvabaduse maksimum vabas töös. Lõhe vaimse ja füüsilise töö tegijate vahel tuleb kaotada. Kõik peavad tegema kõike. Pool päevast peaks kodanik tegelema kehalise tööga, teise poole millegi üllamaga. Siit on vaid sammuke kasarmukommunismini.

Bakunini puhul oli tegemist hasartse kosmopoliidiga, keda kannustas vaibumatu tegevusihha, paisates teda ühest pulbitsevast sündmusest, ühest riigist teise. Teda ei huvitanud, millise rahvuse õnne eest ta parajasti entusiastlikult võitles. "Meil ei ole isamaad. Meie isa-

maa on – üleilmne revolutsioon," on ta hüüdnud.

Kropotkin vaevles aga igatsuses Venemaa järele, nõnda et ta unustas isegi teinekord püha anarhismi põhimõtted. Pjotr Miljukov, kes 1904. aastal Inglismaal Kropotkinit külastas, leidis anarhisti suures ärevuses. Kropotkin oli just kuulnud jaapanlaste kallaletungist Port-Arturile. Miljukov oli hämmelduses, et anarhist ja riigivaenlane äkki osutus Vene riigi veendunud patrioodiks. Kus on nüüd tema anarhism, päris vapustatud Miljukov. "Ma mõistsin äkki seda kuristikku, mis eraldas anarhismiteoreetikut praktikust. Ma olin lugenud mitmeid Kropotkini teoseid. Kõigis neis nihkus ideaal niisugusesse lõputusse kaugusesse, et hiiglaslikul tühimaal ideaali ja selle täitumise vahel oli ruumi nii julgeteks ajaloolisteks konstruktsioonideks – tulevikku silmas pidades, kui elulisteks kompromissideks – tänast arvestades."² On veel üks kriteerium, milles kaks teoreetikut oma antietatismis teineteisest mõneti erinesid. See on lõhkumise ja ehitamise kriteerium. Bakuninit iseloomustab muidugi tema krestomaatiline *Die Lust der Zerstörung ist auch eine schaffende Lust* ("Purustamiskirg on ühtlasi ka loomekirg"), mida Semjon Frank on nimetanud "revolutsioonilise utopismi filosoofiliseks manifestiks". Vene revolutsioonilised demokraadid kõnelesid omavahel: "Meie sõber Bakunin on hindamatu revolutsiooni aegu, ent kohe järgmisel päeval tuleks ta vältimatult maha lasta, sest temasuguse

1 N. B e r d j a j e v, Russkaja ideja. Osnovnye problemy russkoi mysli XIX veka i načala XX veka. Rmt-s: O Rossii i russkoj filosofskoj kul'ture. Moskva, 1990, lk 175.

2 P. M i l j u k o v, Vospominanija. Moskva, 1991, lk 153–154.

anarhistiga on mõeldamatu saavutada vähematki korda."¹ Kropotkin mõtles teadlasena siiski ka ülesehitamise peale. Muide, teadusega oli Bakunin vahepeal üsna sallimatus vahekorras, ta hülgas igasuguse filosoofia ja kuulutas despotismi üheks rängemaks vormiks pedantokraatia, mille all mõistis professorite ülemvõimu, teadusmeeste autoritaarsust. Pedantokraatia mõistest

sai Bakunini käes vahe relv võitluses Marxi vastu.

Muidugi ei tahtnud ma siinset väikest võrdlusmängu mängides üht klassikut teisele silmatorkavalt eelistada, iseäranis kummaline oleks anarhistide puhul väärtuspuuks võtta humanism. Eriti kui meenutada Dostojevskit: "Humaansus on harjumus, tsivilisatsiooniviil. Ta võib täiesti kaduda."²

TIIU HALLAP

PAUL FEYERABENDI EPISTEMOLOOGILINE ANARHISM

"Alati saab olema inimesi, kes eelistavad olla teadlased, selle asemel et olla oma saatuse peremehed, ja kes alistuvad rõõmuga kõige madalamat sorti (intellektuaalsele ja institutsionaalsele) orjusele, tingimusel, et neile hästi makstakse, ja tingimusel, et neid ümbritsevad mõned inimesed, kes nende tööd uurivad ja neile kiitust laulavad. Kreeka arenes ja edenes sellepärast, et võis toetuda mittevabatahtlike orjade teenustele. Meie areneme ja edeneme arvukate *vabatahtlike* orjade abiga ülikoolides ja laboratooriumides, kes varustavad meid tablettide, gaasi, elektri, aatomipommi-
de, külmutatud lõunasöökidest ja vahete-

vahel mõne huvitava muinasjutuga. Me kohtleme neid orje hästi, me isegi kuulame neid, sest neil on vahetevahel mõni huvitav lugu rääkida, kuid me ei luba neil oma ideoloogiat lastele peale suruda."³

Oma põhiteose "Meetodi vastu" sisesejuhatuses ütleb ameerika filosoof Paul Feyerabend (sünd 1924) tundvat hämmastust selle üle, et professionaalsed anarhistid näitavad nii harva üles huvi teaduspraktika nüristava mõju vastu. Anarhism eitab ju mis tahes kitsendusi ja nõuab indiviidile võimalust spontaanselt areneda, ilma et teda kiu-

1 N. Ogarjov v vospominanijah..., lk 294.

2 F. D o s t o j e v s k i, Inimene on saladus. LR 1981, nr 27–30, lk 97.

3 P. F e y e r a b e n d, Against method. (Outline of an anarchistic theory of knowledge.) London, 1975, lk 299–300.

sataks seaduste või kohustustega. Ometi ei protesteerinud anarhistid rangete standardite vastu, millele teadlased või loogikud allutavad tunnetuse. Üsna mitmed anarhistid tunnevad koguni suurt lugupidamist teaduse vastu.

Kui alustada sellest Feyrabendi märkusest, siis kõigepealt tundub,¹ et üldjuhul ei ole poliitilise anarhismi õpetustes teadusel erilist, olulist kohta. Mõnel üksikul anarhismiteoreetikul mängib teadus olulisemat rolli selles mõttes, et teaduse autoriteeti võib püüda kasutada anarhismi põhipostulaati- de tugevdamiseks.

Anarhistliku õpetuse sagedane ja oluline komponent on ühest küljest usk inimloomuse ühiskondlikku determineeritusse, teisalt aga, niivõrd kui inimesel siiski eeldatakse olevat ühiskonnaeelsest või ühiskonnavälisest "loomusest", usk, et see loomus on hea või vähemalt mittehalb. Inimene on loomult pigem altruist kui egoist: kui ebanormaalne ühiskonnakord asendada mõistlikuga, hakkab inimene iseeneslikult käituma kaasinimesi arvestavalt. Pole alust arvata, et kui riik, seadused ja muud sunnivahendid kaotada, haarab ühiskonda vägivaltselt ja kaos. Vastupidi, kujuneb inimese tõelisel loomusel põhinev kord ja harmoonia. Postulaat inimese olemuslikust headusest on anarhismis niisiis sageli keskne, kuid on kaunis palju inimesi, kelle silmis see kõlab naiivselt. Juba teab mis aegadest, teab mis põhjustel prevaleerib usk inimese ürgsesse isekusse, patususse või bioloogiliselt määratud ohjeldamatusse

egoismi. Anarhist, kes tahab endale poolehoidjaid leida, peab püüdma oma optimismi põhjendada. Üks võimalus seda teha on õõnestada ürghalbuse teesi bioloogilist varianti. Näite niisugusest lähenemisest pakub anarhokommunismi kontseptsiooni looja Pjotr Kropotkini õpetus.

Pjotr Kropotkin, ühtaegu vürst, geograaf, teoreetik ja revolutsionäär, uuris oma kahekümnenda ja kolmekümnenda eluaasta vahel vähetuntud alasid Ida-Siberis, Amuuri ääres ja Põhja-Mandžuurias. Ta lõi Euraasia jäätumise teooria ja täpsustas ettekujutusi Siberi jõgedest. Sellest ajast ja nendelt rännakutelt on pärit materjal, mille alusel ta kirjutas raamatu "Vastastikune abi kui evolutsiooni faktor", mis avaldati aastal 1902. Oma raamatu alguses ütleb Kropotkin, et tema noorpõlveekspeditsioonidel hämmastasid teda eriliselt kaks asja. Esiteks, organismide elu äärmine ränkus neil aladel, elu kohatine massiline hävimine loodusmõjude tagajärjel, elu nappus määratud territooriumidel. Teiseks, tõsiasi, et isegi seal, kus elu rikkalikult pulbitses, ei suutnud ta leida ("ehkki ma innukalt otsisin") kibedat olelusvõitlust ühe liigi isendite vahel, mida enamik darviniste, ehkki mitte Darwin ise, peab evolutsiooni põhiteguriks. Vastupidi, kõikjal, kus elusolendeid oli ohtralt, võis näha hoopis olendite Vastastikust Abi ja Vastastikust Toetust.

Kropotkin võttis nõuks esitada oma raamatus materjale, mis tõestaksid, et tees loomade (ja siit tulenevalt – ka

1 Poliitilise anarhismi lühiülevaadet vt: B. G o o d w i n, Anarhism. *Akadeemia* 1991, nr 3-4.

inimeste) olemuslikust bioloogilisest egoismist, küünte ja hammastega enese poole hoidmisest, pole õige. Teha seda oma teaduslikku väljaõpet kasutades teadusele iseloomulikul viisil ja varustada oma ühiskonnafilosoofiliselt oluline väide loodusteaduse autoriteediga.

Samasse suunda hoidvaid mõttekäike, mis ei pruugi küll üldse olla poliitiliste hoiakutega seotud, kohtab ka viimase aja moraalifilosoofilistes ja psühholoogilistes aruteludes, ehkki konkreetne argumentatsioon võib olla teistsugune. Küsimus on ikka põhipunktis: kas bioloogilises plaanis on inimene pigem hea või halb, egoist või altruist. Praegu ühe silmapaistvama teadusfilosoofi Elliott Soberi sellekohasest artiklist leiame muuhulgas järgmise tõdemuse. Terminitel *egoism* ja *altruism* on sotsiaalses ja (evolutsiooni)bioloogilises kontekstis küllaltki erinevad tähendused, ja kõigepealt tasub need semantilised aspektid üksteisest korralikult lahku viia, et seejärel püstitada küsimus nende võimalikust seosest. Erinevusest hoolimata on bioloogilisel ja sotsiaalsel kontekstil siiski ka üks (Soberi arvates kummaline) ühisjoon: psühholoogias on egoism olnud kõigi 20. sajandi suuremate psühholoogiakoolkondade põhitees, ning evolutsiooniteoorias on altruismi mõiste (ehkki täiesti olemas) olnud samuti kaunis ebapopulaarne, pigem armastatakse rääkida näiteks iseka geeni teooriast.¹ Mis puutub Soberi enda ana-

lüüsi, siis mõttelised operatsioonid puuviljakärbestega viivad ta järeldusele, et psühholoogiline egoism pole üldse see, mida võiks oodata evolutsioonibioloogilisest vaatekohast. Käitumiste seletusena on altruism vähemalt niisama hea kui egoism, aga mõnes mõttes parem.

Samal teemal meenub hiljuti raamatulettidele ilmunud praktilise psühholoogia käsiraamat.² Ka seal mõõndakse kõigepealt egoismiteesi totaalset ja põhjendamatu aktsepteeritust psühholoogiateoorias, seejärel aga viidatakse eksperimentidele imikute ja väikelastega, mis demonstreerivad spontaanset kaastundlikku käitumist. Vildakate käitumiste teraapia rajatakse selles raamatus teooriale, mille järgi kahjulikud ja piinavad käitumised ei tulene paljudel juhtudel mitte ohtlike omakasuliste impulsside, näiteks seksuaalsoovide või mõrvamõtete mahasurumisest, vaid lapsea liigsest, ennastkahjustavast empaatiavõimest teiste perekonnaliikmete kannatuste suhtes.

Need paar näidet vihjavad võib-olla sellele, et egoismiteesi pimedat aktsepteerimist on tasapisi hakatud teadvustama. Anarhistil, kes soovib oma õpetust üles ehitada Kropotkini vaimus, on põhjust bioloogiafilosoofias ja psühholoogias toimuvat tähele panna. Pole võimatu, et evolutsioonibioloogiliste või psühholoogias aktsepteeritud argumentide abil õnnestub anarhistil enda jaoks lahendada ka põhiparadoks: kuidas on võimalik – juhul, kui

1 E. S o b e r, Did evolution make us psychological egoists? Rmt: From a biological point of view. Essays in evolutionary biology. Cambridge University Press, 1994, lk 8–28.

2 L. E n g e l, T. F e r g u s o n, Kujuteldavad kuriteod. Tartu, 1997.

inimene on tõesti loomult mitteegoist –, et head indiviidid on lasknud kujuneda halval ühiskonnal.

Ent nüüd tagasi Feyerabendi juurde, kellel on õigupoolest kõige eelnenuga vähe pistmist. Kuna Feyerabend ise kasutab kaunis palju sõna *anarhism* ja poetab vahetevahel mõne sõna poliitilise anarhismi kohta ja kuna tema teadusfilosoofiat on kombeks nimetada anarhistlikuks, siis on mõtet selgitada, kuivõrd ja mispidi see termin tema puhul kohane on ja kas pärisanarhismil on Feyerabendilt midagi võtta. Või vastupidi – talle midagi anda.

Etterruttavalt võtaksin asja kokku sellisel: kui pärisanarhist tunnistab teaduse autoriteeti, vahel aga ka kasutab seda oma positsiooni tugevdamiseks, siis Feyerabend tunnistab ja kasutab anarhismi – täpsemalt öeldes, anarhistlikku vabaduseideaali – teaduse autoriteedi õonestamiseks. Tegu on teaduskriitikaga, mida meelestab ja ajendab udune, ent raevukas anarhism.

Feyerabend ise iseloomustab oma vaadete seost poliitilise anarhismiga järgmiselt. Ta nimetab kõigepealt varasema anarhismi naiivset ja siirast teaduseusku "märkimisväärseks", ning leiab, et uuemal ajal ohustavad seda usku kaks faktorit.

Esimeseks on teaduse institutsionaliseerumine. Teadusest on saanud äri, mis kujundab oma teenrite mentaliteeti. Hea palk, bossi ja ametikaaslaste juures heas kirjas olemine on teadlaste inimsipelgate põhieesmärk; osates hiilgavalt lahendada oma mõttetuid pisi-probleeme, ei taipa teadlane mõhkugi asjadest, mis jäävad väljapoole tema kompetentsi piire. Humanistlikke kaa-

lutlusi esinevat teaduses haruharva. C- ja P-vitamiini avastajat Szent-Györgyit nimetab Feyerabend moodsaks Frankensteiniks, kuna Szent-Györgyi on arvamusel, et soov leevendada kannatusi ei abista teadlast uurimistöös mitte kuidagi: inimene, kelles see soov tugev on, peaks töötama pigem heategevuse kui teaduse alal.

Teiseks teguriks on muutunud arusaamine teaduse tulemustest. Kunagise usu sellesse, et teaduse tulemused on universaalsed, igikehtivad, on teaduse tegelik ajalugu ja teadusfilosoofide tööd ümber lükanud. Kindlakstehtud seadused võivad mitte ainult lokaalselt mittekehtivaiks, vaid üleüldse vääradeks osutada. Entiteedid, mille olemasolu teadus varem kinnitas, on osutunud mitteeksisteerivaks. Ebameeldiv oma väljanägemiselt, ebausaldusväärne oma tulemuste poolest, on teadus lakanud olemast anarhisti liitlane ja muutunud tema jaoks probleemiks.

Epistemoloogiline anarhism võiks Feyerabendi arvates selle probleemi lahendada, võiks kõrvaldada anarhismi viimase tardunud kinnisidee, olles samal ajal kooskõlas muude anarhistlike postulaatidega. Selles mõttes näeb Feyerabend end lisavat poliitilisse anarhismi vajalikku komponenti. Seda sellest hoolimata, et tal pole vähimatki kavatsust pärisanarhismi pooldada.

Poliitilist anarhismi peab Feyerabend üldiselt "võib-olla mitte kõige meelkõitvamaks" filosoofiaks. Ta ütleb muuhulgas nii:

"Kuid anarhismil (...) on jooni, mida ma pole valmis toetama. Ta hoolib vähe inimeludest ja inimese õnnest (välja arvatud nende elud ja õnn, kes kuuluvad

mõnda erilisse rühmitusse), ja talle on omane just seesugune puritaanlik andumus ja tõsidus, mida ma jälestan (...). Neil põhjustel eelistaksin ma kasutada terminit *dadaism*. Dadaist ei tee liiga kärbseligi, inimesest rääkimata. Dadaisti jätab täiesti külmaks igasugune tõsine üritus ja ta haistab halba alati, kui inimesed lakkavad naeratamast ning manavad esile hoiaku ja näoilme, mis viitavad sellele, et kohe-kohe öeldakse midagi tähtsat. Dadaist on veendunud, et elu saab midagi väärt olema alles siis, kui me hakkame asju kergelt võtma ja likvideerime oma kõnest sügavad, ent mädad tähendused, mis on sinna sajandite jooksul kuhjunud, nagu näiteks "tõe otsing", "õigluse kaitse" jne."

Poliitiline anarhist soovib enamasti kehtivat ühiskonnavormi likvideerida. Religioosne või eshatoloogiline anarhist võib eitada ja soovida ületada mitte ainult ühiskonna seadusi, vaid ka füüsikalisi või pertseptuaalseid seadusi: tema jaoks võib kogu füüsikaline maailm olla korrumppeerunud, ebareaalne, tühine, ja ta kujutleb end võivat eksisteerida vormis, mis pole enam seotud kindla keha, tema reaktsioonide ja vajadustega. Epistemoloogiline anarhist-dadaist võib soovida olemasolevat ühiskonda kaitsta (aga võib-olla ka mitte), sest tal puudub püsiv lojaalsus või püsiv vastikus mis tahes ideoloogia suhtes. Ta võib muuta oma seisukohti tühimuse või ilmutuse tagajärjel, või soovist kallimale muljet avaldada, või lihtsalt niisama. Tema lemmikajaviide, ütleb Feyerabend, on ratsionaliste segadusse ajada, leiutades veenvaid argumente kõige ebamõistlikumate dokt-

riinide kasuks. Pole ühtki ükskõik kui absurdset või immoraalset seisukohta, mille alusel ta ei võiks tegutseda. Järjekindel dadaist on ühtlasi anti-dadaist. Tal pole mingit programmi, kuid see ei sega teda aeg-ajalt mõnd meelevaldset programmi kaitsmast – näiteks selleks, et demonstreerida mingi programmi kaitsmise naeruväärsust, "nii nagu näitleja võib imiteerida sügava armastuse väliseid ilminguid, selleks et paljastada "sügava armastuse" idee tobedust". Siiski on üks asi, mida ta veendunult ja absoluutselt eitab: universaalsed standardid ja ideed nagu Tõde, Õigus, Mõistus, Armastus.

Niisiis on Feyerabend üsnagi haavamatu. Teda ei saa kritiseerida, sest tal puudub positsioon, mida kritiseerida. Akadeemilise teadusfilosoofilise diskussiooni kontekstis jäetakse küll tema dadaistlikud deklaratsioonid tähele panemata ja omistatakse talle selgelt piiritletud ja kooskõlalised seisukohad. Eeskätt huvitavad teadusfilosoofe ainult Feyerabendi teadusajaloolised argumentid. Käesolevas kirjutises aga on kõne all tema vaadete muud aspektid.

Feyerabendi anarhistlikul teadusriitikal on kaks põhikomponenti, millest esimene puudutab teadlase tegevust teaduse sees. Teadlane on vaba, ja peab olema vaba mis tahes ettekirjutustest selle kohta, milliseid probleeme uurimiseks valida, kuidas uurimistõiminguid sooritada, milliseid kriteeriume kasutada teooriate konstrueerimisel, kuidas teha valikut alternatiivsete teooriate vahel.

Teadlane, väidab Feyerabend, on reaalselt alati olnud vaba, see tähendab, ühtne meetod on tegelikus teadu-

ses puudunud. Mõned teadusfilosoofid ja -metodoloogid on püüdnud väita, et kõigil teaduslikuks nimetatavil tegevustel on olemas mingi ühtne komponent või alus. Näiteks induktiivne meetod – faktide kogumine ja nende üldistamine teooriaks, või kindlad reeglid alternatiivide vahel valimiseks: "eelista ökonoomsemat teooriat", "loobu hüpoteesist, mis on vastuolus valdava enamikuga katseandmetest või hästi kinnitatud hüpoteesidega" jne. Kuid 20. sajandi teadusajaloolased on üpris veenvalt näidanud, et ükski teaduse olemuse seni pakutud rekonstruktsioon pole ühitatav teaduse ajaloo reaalset toimunud sündmustega. Pilt, mis teaduse ajaloo sügavamal uurimisel avaneb, võib panna mõne inimese ehmunult hüüatama: "Teadus on irratsionaalne! Kus on siin rangus, mõistuspärasus, objektiivsus ja usaldusväarsus, mida on sageli väidetud teadusele iseloomulik olevat?"

Usk, et asi tõesti nii on, et teaduses ei ole seni valitsenud kuigi suur kord ega ratsionaalsus, ei sega mõnda filosoofi siiski küsimast, kas see nii peab jääma. Võib-olla saaks aprioorset, teaduseväliselt põhjendada, milline peab olema tõeliselt ratsionaalne tunnetusstrateegia, ja kui see õnnestuks, oleks teaduse rahastajate kasutada kriteerium, mis võimaldaks neil eristada teadust ebateadusest ja ühiskonna raha otstarbekamalt kulutada.

Paraku pole üldsegi mitte selge, mis asi on ratsionaalsus ise. Sellele küsimusele võib püüda vastata väljaspool teadusi, aprioorset, kuid on ülimalt kaheldav, kas seda saab teha. Ratsionaalsuse mõiste on selleks liiga keeru-

kas ja sisukas, et tema kohta saaks midagi öelda mõistuse silmanähtavate tõdede alusel. Kui aga teha ratsionaalsusest empiirilise teaduse uurimisobjekt, muutuvad arvamused ratsionaalsuse kohta sõltuvaks empiirilise teaduse meetoditest – mille ratsionaalsus või irratsionaalsus on aga ise küsimuse all. Lisaks võib mõelda veel nii, et just empiirilised teadused ise ajapikku kujundavad ja kehtestavad ratsionaalsuse standardid. Niisiis näib valitsevat olukord, kus pole selge isegi see, kas küsimus teaduse ratsionaalsusest üldse kuidagi mõistlikul viisil vastatav on. Võib-olla tuleks küsida kuidagi teisiti.

Vähemalt Feyerabend ise tahab kasutada oma usku teaduse irratsionaalsusse selleks, et veenda kodanikke hääletama teaduse riikliku finantseerimise lõpetamise poolt. Kuid paljas retoorika ei vee-na kedagi. Feyerabendi enda väited on mõjuvad peaaesjalikult niivõrd, kui võrd ta ise esindab institutsionaliseeritud teadust – teadusajalugu ja metodoloogiat. Mida kindlamal "teaduslikul alusel" oleks väide teaduse irratsionaalsusest, seda mõjuvam oleks selle väite propagandistlik väärtus. Siin tekib küll kummaline surnud ring, kuid nii mõnelgi parlamendisaadikul võib see jääda tähelepanemata.

Feyerabend arvab, et metodoloogilisi reegleid ei ole, ja neid *ei tohi* olla. Miks mitte? Argumentides, mida ta sel puhul kasutab, esineb väga sageli fraas *teaduse progress*. Ei ole tähtis, mida täpselt kujutab endast teaduse progress. Ükskõik milline progress nõuab varem või hiljem reeglite rikkumist. Isegi kui me kujutleksime progressi all lähenemist sellisele teaduseideaalile, mida iseloo-

mustab ülim ratsionaalsus ja reeglistatus, ka siis on edasimineku võimalik ainult reegleid rikkudes. Peale selle: metodoloogilisi reegleid ei tohi olla sellepärast, et see ahistaks teadlase kui isiksuse vabadust.

Thomas Kuhni teadusteooria üks asjakohane punkt ütleb, et iga paradigma, mida on küllalt kaugele, küllalt detailseks arendatud, hakkab mingil hetkel paratamatult iseennast õõnestama. Mida detailsem paradigma, seda hõlpsamini võivad temas ilmnedada anomaaliad, ebakõlad, mida ei õnnestu paradigmas haarata. Mida vanem paradigma, seda ilmsemaks muutuvad tema augud, ja seda selgemaks saab ühel hetkel uue paradigma vajadus. See toob iseenesest kaasa progressi – või vähemalt paradigmapuhetuse. Vana paradigma defektid annavad ühtlasi lähtekoha, milliseid probleeme peaks uus paradigma suutma lahendada. Valitseb ajalooline järjepidevus. (See pole küll mitte alati nii, sest aeg-ajalt tekib uusi asju täiesti tühjale kohale.) Selles mõttes, isegi kui spetsiaalselt mitte otsida uusi alternatiive, ilmuvad nad varem või hiljem niikuinii.

Ükskõik, mida arvata Kuhni nägemusest, Feyerabendi jaoks ei näi küsimus sellest, mida "vana" paradigma suudab või ei, üldse mitte oluline. Uus on hea juba ainuüksi sellepärast, et ta on uus. Vana on halb lihtsalt sellepärast, et ta on vana.

(Ideaalne?) teadlase vaba arengu teesi kaitsmiseks kulutab Feyerabend palju raevukaid sõnu – umbes sama palju ja sama raevukaid, kui ta kulutab (reaalsete) teadlaste põhjamisele (nürid, piiratud, orjameelsed; "teadlastel on

rohkem raha, rohkem autoriteeti, rohkem seksapiili, kui nad väärivad"). See on koht, kus vägisi sügeneb tunne, et Feyerabendi teaduskriitika rajaneb suurel määral emotsionaalsel – võib-olla olemuselt anarhistlikul – hoiakul.

On veel üks (mitteanarhistlik) põhjendus, miks teadlane teeks hästi, kui võtaks omaks pluralistliku metodoloogia. See tähendab, arendades välja näiteks kosmoloogiateooriat, vaatleks kõrvuti oma lemmikteooriaga ka võimalikke alternatiive. Teadlane ei suuda omaenda teooria võimalusi õigesti hinnata, kui ta ei asetu vahepeal sellest teooriast väljapoole. Umbes nii nagu külaelanik saab külaelu eripärast selgema pildi, kui tutvub vahepeal linnaeluga. Feyerabend usub, et teooria kehituspiire, tema empiirilist sisu ei ole muidu võimalik kindlaks teha. Iga fakt on määratud mingis teoreetilises keeles, pole olemas fakte "iseeneses". Laias laastus võiks kujutleda, et iga teooria (või teoreetiline keel, või nägemisviis) loob ise faktid, mida ta süsteemi seab ja kirjeldab. Kuid Feyerabendi arvates on eksitus arvata, et mingi teooria juurde kuuluvad faktid on kättesaadavad sõltumatult sellest, kas me vaatleme muid teoreetilisi alternatiive. Seejuures ei tule kõrvutada mitte ainult suhteliselt samalaadseid teaduslikke mudeleid, vaid asja tuleb vaadata palju laiemalt. Selleks et mõista, mida mingi konkreetne teaduslik kosmoloogiline teooria õigupoolest kirjeldab, on tarvis võrrelda teda piibli, Gilgameši eepose, "Iliase", "Edda" kosmoloogiatega. Veel enam – ka vaimuhaigete fantaasiatega.

Feyerabendi teaduskriitika teine punkt puudutabki "alternatiive" laie-

mas mõttes. Kuna senised katsed formuleerida teadusliku tunnetuse eripära on nurjunud, siis järelikult teadusel puudub meetod. (Ajuti väidab Feyerabend end tahtvat öelda vaid seda, et igal metodoloogial on piir. Kuid nüpea, kui jutt läheb teaduse "paremusele", vaheatab ta selle kohe teesi vastu, et meetod üleüldse puudub.) Kui teadusel puudub meetod, siis ei ole teadus muudest mõtlemisvormidest parem. Kui teadus ei ole parem, siis peab tavakodanikul väljaspool teadust olema vabadesse valida, kas ta tunnustab teadust või mõnda muud ideoloogiat. Ning kui teadus ei ole parem, siis tuleb riik ja teadus lahutada ning mitte finantseerida teadust teiste alternatiivide arvel.

Feyerabend heidab teadusfilosoofidele ette, et nad pole iialgi vaevunud alternatiivseid mõtlemisvorme – näiteks mütooloogiat, astroloogiat, marksisismi, nõiakunsti, voodoo – korralikult uurima, vaid on pimedas eelarvamuse tõttu pidanud teadust nendest alternatiividest adekvaatsemaks tunnetusviisiks.

Kui võtta näiteks komme pidada müüte primitiivseteks maailmakirjeldusteks, siis see tulenevat suurel määral sellest, et müütide tegelik teaduslik sisu on tundmatu: kogujateks ja tõlgendajateks on olnud taipamatud filoloogid või antropoloogid, kellel täielikult puuduvad füüsika-, meditsiini- ja astronoomiaalased teadmised. Feyerabend käsitleb lühidalt Robin Hortoni artiklit aafrika traditsioonilise mõtlemise ja lääne mõtlemise kohta, kus pakutakse välja teadusliku teooria ja müüdi struktuurid ühisjooned (teooria/müüt on püüde leida pealispindse mitmekesisuse

taga peituvat ühtsust; teooria/müüt paigutab asjad laiemasse kausaalsesse konteksti kui tavamõistus – mõlemad varustavad tavamõistuse superstruktuuriga; nii teooria kui müüdid võivad olla erineva abstraktsioonitasemega ja neid kasutatakse eri tüüpi seletusteks vastavalt sellele, kuidas olukord nõuab; teooria/müüt lõhub tavamõistuse objektid elementideks ja ühendab need uutmoodi jne). Sellest ühest artiklist näib Feyerabendi jaoks piisavat, et nentida müüdi ja teaduse olemuslikku samasust.

Ka nõidumiskunstiga on ebaõiglaselt ümber käidud. Teadusrevolutsioon laiendas küll määratult meie teadmisi füüsika, füsioloogia ja astronoomia valdkonnas, kuid seejuures heideti kõrvale loeti ebaoluliseks kõik need faktid, mis olid toetanud varasemat filosoofiat. Kõik tõendid nõiajõu, kurjast vaimust vaevatuse, saatana olemasolu kohta jäeti kõrvale koos vastavate nn ebauskuudega. ("Põrgu-ideed ei *uuritud* mitte kunagi, see idee lihtsalt *kadus*.") Selle üheks tagajärjeks oli väidetavasti see, et keskaja lõpuks eemaldus teadus inimpsühholoogiast, psühhopatoloogia jäi muust meditsiinist sajandeid maha. Astronoomia progresseerus, kuid inimesetundmine langes tagasi primitiivsesse staadiumi.

Olles enda jaoks kindlalt kehtestanud, et teadus on kõigi muude mõtlemisvormidega samal tasapinnal, ründab Feyerabend tuld süljates institutsionaliseeritud teadust. Teadus on kõige agressiivsem ja dogmaatilisem religioosne institutsioon; teaduse eraldamine riigist võib olla ainus vahend, kuidas humanisuseni jõuda. Teadlastel puudub soov

mõista teisi ideoloogiaid, neil on võim oma soove peale suruda, ja nad kasutavad seda võimu – "just niisamuti nagu nende eelkäijad kasutasid oma võimu kristluse pealesurumiseks teistele rahvastele". Teadusele tuleb anda ühiskonnas tagasihoidlikum koht, sest teadus on liiga võimas ja liiga ohtlik. Teaduse ühiskondlik autoriteet on niivõrd valdav, et tasakaalustatud arengu tagamiseks on vaja poliitilist sekkumist. Teadlased ei piirdu ainult oma mängu mängimisega, nad tahavad, et (väidetava) teadusliku meetodi reeglid saaksid ühiskonna osaks, ja nad kasutavad kõiki kättesaadavaid vahendeid – argumente, propagandat, survet, tööd võimukoridorides –, et oma eesmärgi saavutada. Hiina kommunistlik valitsus mõistis säärase šovinismi ohtlikkust ja kõrvaldas selle, ning oleks väga hea, kui teised valitsused Hiina eeskuju järgiksid. Teaduse eesmärgid pole olulisemad kui need eesmärgid, mis juhivad inimeste elu religioosnes kogukonnas või suguharus, mida ühendab müüt. Teadus on ainult üks paljudest instrumentidest, mis inimene on leiutanud oma ümbruskonnaga toimetulemiseks.

Feyerabendit kritiseerides võtaksin keskselt märksõnad *teaduse imidž* ja *teaduse võim*, ja sellega seonduvalt "alternatiivide samaväärsuse" probleemi. Nendes küsimustes Feyerabend minu arvates sügavalt eksib – kui jätta kõrvale võimatus, et ta tahtlikult inimeste päid segi ajab.

20. sajandil määravad teaduse imidži nii spetsialistide kui vähikute silmis Feyerabendi sõnul kaks asja. Esiteks tehnoloogilised imed, nagu värvitelevision, mikroahi, kosmoseraketid. Tei-

seks udune, kuid ikka veel mõjukas muinasjutt sellest, kuidas kõiki neid imesid produtseeritakse. Teadusel olla eriline meetod, mis teistel tunnetusvormidel puudub – meetod, mis tagab tulemuste kontrollituse, usaldusväärsuse. "See muinasjutt seletab, miks moodne ühiskond kohtleb teadust erilisel viisil ja annab talle privilegeeritud seisundi, mis puudub teistel ideoloogilistel institutsioonidel."

Sellesse viimasesse lausesse ongi koer maetud. See lause on fundamentaalselt väär selles mõttes, et teaduse *imidžis* võib meetodi-muinasjutul tõepoolest oluline koht olla, kuid teaduse *staatuses*, tema reaalse mõju kujunemisel ei ole meetodi-muinasjutul tõenäoliselt olnud mitte mingisugust tähtsust.

Teadus (või teadusel põhinevad tehnoloogilised menetlused, kuid see teeb sama välja) on loonud kaasaegse ühiskonna esemelise keskkonna. Feyerabend näib olevat selle esemelise keskkonna eripära täielikult unustanud kui millegi ebaolulise, asjasse mittepuutuva. Asi pole mitte nii, et kõikidel inimestel, kõikidel suguharudel on üks sama neutraalne "ümbrus", millega toimetulemiseks nad kasutavad erinevaid instrumente ("ideoloogiaid"). See pole nii ei esemelises ega muus mõttes. Teadus pole mitte ainult instrument, mida ümbrusele rakendatakse, vaid eeskätt on teadus instrument, mis lääne inimese igapäevase "ümbruse", tema "reaalsuse", on loonud. Kuid selle tehnoloogilise reaalsusega on inimene juba niivõrd harjunud, et kaldub unustama, et see üleüldse on loodud: talle võib see tunduda peaaegu loodusliku korrana; ta on unustanud määratu va-

hemaa, mis lahutab teda koopaelust, ja talle ei tule pähegi mõte, et elu koopas on tegelikult ikka veel võimalik, ja koopasse polegi võib-olla nii väga raske sattuda.

Mainides põgusalt võimalikku küsimust, mis saab siis tehnoloogiast, kui teadus riigist lahutada ja seada teaduse ja nõiakunsti finantseerimine võrdsele alusele, märgib Feyerabend muretult, et alati saab leiduma puupäid, kes on valmis ühiskonna jaoks tablette ja külmkappe välja mõtlema. Kas see ikka tõesti nii lihtne ongi? Võiks ehk teha totaalse eksperimendi ja kasvatada mõnes heao-luriigis üles ühe põlvkonna, kellest on täielikult hoitud eemal vähimadki ettekujutused selle kohta, kust on pärit telefoniaparaadid, külmkapid, arvutid, tänavatel kihutavad limusiinid, pea kohal lendavad lennukid, randmel tiksuvad kellad. Ärgu olgu tal õrnagi aimu sellest, mis on malmtoru ja vasktraat või mida teevad lülitid. Ma pole kindel, et ühelgi ulmekirjanikul jätkub fantaasiat selle täpseks ettekujutamiseks, mis siis sündima hakkab, kui eksperiment õnnestub puhtalt läbi viia. Kuid põhimõttelist tulemust võib kujutleda küll. Võib-olla ei kulugi rohkem kui üks põlvkond inimesi ilma teadmisteta, mida keerulisel tehnoloogial põhinev keskkond seal elavalt indiviidilt eeldab, et see keskkond funktsioneerimast lakaks ja sootuks häviks. Kui hävitada teadus, hävib ka lääne stiilis ühiskond.

Samamoodi võib kujutleda muidugi ka teist eksperimenti. Võtame mõne Amazonase suguharu, kes veel esiisade kombel elab, ja kasvatame üles põlvkonna indiaanlasi, kes hällist peale õpivad matemaatikat, elektriteooriat,

kvantmehhaanikat, pangandust – ent hoiame nad eemal igasugustest *asjadest* (ja ka töökohtadest ja elukutsetest muidugi mõista), mis selle kõigea seonduvad, ja jätame nad ilma ka igasugustest ettekujutustest metsas tee leidmise, vihmajuu ennustamise, kohalike taimede ja loomade, küttimise, kalapüüdmise, tulekiviga tule tegemise jms kohta. Vaevalt et sellelgi suguharul midagi head loota on.

"Ideoloogia" on Feyerabendil just nagu paljas propositsioonide komplekt, mis indiviidile meelevaldselt külge riputatakse ja mille soovi korral võib nagu riideeseme minema heita. Ent on alust arvata, et ideoloogia on midagi palju enam. Iga suguharu ideoloogia (mis tõesti on ideoloogia, mitte ripats, tühi loosung, mida jõudehetkel intellektuaalses keskustelus lehvitatakse) on sobitatud tema elukeskkonnaga, on sisuliselt eluvorm koos kõige selle juurde kuuluvaga – sealhulgas materiaalse ümbruse organiseerimise ja käsitlemise viisiga.

Feyerabendi jaoks on teadus puhas tunnetusüritus. Kogemata kombel kaasnevad aeg-ajalt selle üritusega tehnoloogilised imed. Oma *olemuselt* on teadus midagi muud, aga lihtsalt juhtub miskipärast nii, et aeg-ajalt produtseerib teadlane või teadust õppinud inimester mõne külmkapi-idee. Teadust hakkasid ühiskonna rahakottide valvajakad mingil hetkel finantseerima *sellepärast*, et kurjad või naiivsed keeled sosistasid nende kõrva muinasjutu teaduse imelisest meetodist, mis tagab inimestele tõe. Kuid vaevalt on alust kukruomanike rahajagamismotiividele säärase kaheldavat komplimenti teha.

Teadus toodab tehnoloogiat, see on tema staatuse alus. Teadus toodab tehnoloogiat; tehnoloogia omakorda toodab, taastoodab ja arendab edasi igapäevast elukeskkonda; teiselt poolt toodab tehnoloogia tooteid, mida ostetakse ja müüakse – see tähendab, toodab turumajanduslikus ühiskonnas tulu. Ja selle kõige juures pole oluline, kas teadusel on meetod. Kui juhtumisi oleks juba sada aastat tagasi leitud kivikõva argument, mis oleks tõestanud, et teadus on irratsionaalne, vaevalt oleks see kriipsuvõrdki muutnud teaduse ühiskondliku rolli kujunemist – seni, kui see irratsionaalne teadus oleks suutnud pakkuda tehnoloogilisi lahendusi.

Kui "alternatiive" seni eriti ei tunnustata, siis samas võib olla üsna kindel, et kui mõni telepaatiaparadigma suudab hakata välja töötama aparate kaaskodanike mõtete lugemiseks või nõidumisparadigma lollikindlaid riistapuid inimese tuju mõjutamiseks, siis see paradigma institutsionaliseeritakse otsekohe. Temast saab ametlik teadus (ehkki võib-olla salajane), ta lakkab olemast alternatiiv, ja ta omandab ruttu kõik need tunnused, mida Feyerabend põhjab tavateaduse juures.

Mitte tehnoloogilised produktid ei ole teaduse kui puhta tunnetusürituse produkt, vaid "puhas tunnetusüritus" on tehnoloogia arendamisele suunatud teaduse kõrvalprodukt. Kuna on olemas pretseedendid selle kohta, kuidas näiliselt ülielukauged distsipliinid on mingil hetkel praktiliselt oluliseks osutunud, siis on ükskõik kui abstraktse distsipliini esindajal alati võimalik raha küsida, ja saada. Rääkimata sellest, et

need teadlased, keda tõepoolest huvitab ainult puhas tunnetusüritus ja kes ei usu, et nende tegevusel iial võiks praktilist tähtsust olla, on küllap õppinud rahajagajatele peenelt puru silma ajama. Puhast tunnetusüritust saab küllaltki hästi teaduse "põhikehal" parasteerida. Ja tore on.

Küsida, kas kodanikud mitte ei tahaks loobuda teadusest ja eelistada maagiat, tähendab küsida, kas kodanikud ei tahaks pigem siiski koopas elada. Sellega ei taha ma öelda, et koopas elamine ei või olla kõigi ülejäänutega samaväärne elamisvorm. Kaldun ainult arvama, et kui kasutada Feyerabendi lemmikmeetodit küsimuste otsustamiseks – hääletamist, siis selgub, et lövi-osa inimesi *ei taha* koopasse tagasi minna. Seni, kui vaikimisi tunnustatakse tehnoloogilise elukeskkonna eeliseid (tunnustatakse sellest hoolimata, et olakse nad unustanud), ei ole alust rääkida teaduse ja "alternatiivide" samaväärsusest. Nad ei ole samaväärsed. Samaväärseks saavad nad siis, kui ollakse ühtlasi nõus fundamentaalsel viisil oma eluvormi muutma. Küsimust sellest, kas teaduse rolli ühiskonnas ei tuleks vähendada, saab püstitada ainult koos küsimusega sellest, kas ühiskond ikka peab oma tehnoloogiat edasi arendama või vähemalt käigus hoidma. Kuid see tundub olevat niisugune küsimus, mida kõige radikaalsemgi partei naljalt ei püstita. Tehnoloogia on aksioom. Vähemalt mõõdukas mugavus ja heaolu on aksioom. Igasugused mõnused ja kasulikud esemed on aksioom. Ja järelikult ei ohusta teaduse ühiskondlikku staatust miski, ta jääb põhimõtteliselt teisele tasandile kui "alternatiivid".

Omaette huvitav küsimus on see, kes on huvitatud teaduse väära imidži alahoidmisest. Kui Feyerabendil on õigus, et selles imidžis on kaks põhikomponenti – usk, et teadus *vahel* toodab tehnoloogiat, ja usk, et teadusel on meetod, siis mõistab keskmine kodanik teadust tõepoolest fundamentaalselt valesiti.

Kas on meetodi-muinasjutu kandjateks olnud teadlased ise, või teadushuvilised ajakirjanikud, või filosoofe kehvasti lugenud tõlgendajad? Nii või teisiti, et olukorda parandada, piisab võib-olla sellest, kui igale gümnaasiumiõpilasele ja üliõpilasele paar tunnikest teadusfilosoofide ja teadusajaloolaste (sealhulgas Feyerabendi enda) mõttekäike tutvustada.

Lähemal vaatamisel tunduvad anarhistliku teaduskriitika kõik tähtsamad komponendid oma jõu kaotavat. Teadusel puudub meetod? See ei pruugi ikkagi õige olla. Kriitika pole tegelikult näidanud muud kui seda, et *senised* katsed teaduse protseduuride eripära kirjeldada pole kandnud vilja.

Kuid teadusmetodoloogia pole veel sadatki aastat vana. Loodusteadustest on küllalt näiteid selle kohta, kuidas palju konkreetsemaid, selgemini piiritletud probleeme on suudetud alles paarisaja aasta pärast lahendada. Mis on arvatavasti tõesti võimatu, on teaduse *põhjendamine* teaduseväliselt. Kuid see pole sama asi, mis küsimus meetodist. Teadlase isiksuse ahistamine? Feyerabendi kujutus inimese vabadusest, mis "Meetodi vastu" ridade vahelt kumab, näib olevat selline, et vabadus on isiku

võimalus mis tahes hetkel valida võimalikult suure arvu variantide vahel.

Kohati tundub, et Feyerabendi ideaalinimene ei valigi iialgi midagi, või kui on valinud, siis heidab selle otsemaid sinnapaika, sest muidu, olles end pikemaks ajaks mingi raamiga kitsendanud, muutuks ta intellektuaalselt nüri-meelseks.

Kui võtta aga mõni valdkond, kus isiksust justkui vähem ahistatakse, näiteks kir jandus (kunstide kohta pole Feyerabendil midagi halba öelda; üks tema paljudest vastuoklikest arvamustest on, et teadus ongi kunst), siis mida võiks Feyerabendil olla öelda Raymond Queneau arvamuse kohta: "Inspiratsioon, mis seisneb pimedas kuuletumises igale impulsile, on tegelikult orjalikkus. Klassik, kes kirjutab tragöödia mõningaid temale teadaolevaid reegleid silmas pidades, on palju vabam kui säärane poeet, kes kirjutab seda, mis talle pähe tuleb, ent orjab hoopis teisi reegleid, millest ta midagi ei tea."¹

Liigne vabadus, vajadus iga hetk valida lõpmatu arvu alternatiivide vahel, on ise ahistav. Olles kehtestanud endale teatud raamid, saab inimene nendes vabalt liikuda ja luua. Võimalik, et teaduses on mänguruum väiksem kui kunstis, kuid võib-olla ka mitte. Sõltub valdkonnast ja sõltub isikust.

Ja lõpuks, veel kord – alternatiivsete tunnetusvormide, ideoloogiate samaväärsus? Üksikisiku tasandil niivõrd, kui inimene on valmis koos ideoloogiaga vahetama ka eluvormi. Ühiskonna tasandil aga ei pruugi valikuvõimalust ollagi. Ühiskond on oma ideoloogiast

1 I. C a l v i n o, Ameerika loengud. Tallinn, 1996, lk 130.

lahutamatu. Niivõrd, kui teaduse kohta sobib sõna "ideoloogia", on teadus

moodsa tehnoloogilise ühiskonna ainus võimalik ideoloogia.

HASSO KRULL

ANARHIA: MÄSS VÕI VASTASTIKUNE ABI?

Pjotr Kropotkin ja Julia Kristeva ühiskonna teedest

Kõikidest mõistetest, mida anarhiaga seostatakse, on *mäss* kõige tavalisemaid: temaga suudavad võistelda vaid *segadus*, *kaos* ja *vägivald*, kusjuures segadust (või korralagedust) peetakse koguni anarhiaga sünonüümseks. Õelda "valitseb segadus", ja öelda "valitseb anarhia" – siin on peamiselt aktsendi ja väljendi tugevuse vahe, sest segadus võib olla tahtmatu ja süütu, anarhia näib aga tahtlik, kellegi halbade kavatsuste läbi esile kutsutud. Kui osutame sündmuspäigale ja lausume: segadus, tähendab see lihtsalt vajadust asuda tööle korra heaks; kui aga lausume: anarhia, on see juba üleskutse vägivaldaks, kellegi vastu suunatud agressiooni sanktsioneerimine legaalsete vahenditega. "Anarhiale" osutamine on märk, et veenmismeetodite aeg on lõppenud, korda saab tagada vaid kurjaga, poliitilise terrorismiga. Traditsiooniline arusaam mässust vastab sellisele osutusele.

Seevastu *abi*, *usaldus*, *siirus* ja *teine-*

teisemõistmine on kategooriad, mis taavaarusaamades seisavad anarhiast kõige rohkem lahus. Anarhia peab ju olema see, kui lõhutakse aknaid ja lüüakse hambaid sisse – kuidas mahuksid sinna veel abi ja usaldus? Need ju eeldavad sooje tundeid, mitte kõledat mässulisust? Ometi põhineb suurem osa klassikalisest anarhismist nimelt sellistel kontseptsioonidel. Anarhia kui "juhita olek", ehk täpsemini represseerivate institutsioonideta korraldus, poleks ju kujutletav mingi positiivse utoopiana, kui seda kujutlust ei kannaks vastastikuse abi ja teineteisemõistmise ideaal. Abi ja usaldus pole anarhismis mingid aksessuaarid, mingid juurdemõeldavad või pelgalt fantaseeritavad lisandused, nad on anarhismi substants, selle aine ja olemus ise, millele alati ja tingimata muid tunnuseid liitma ei peagi. Selles mõttes on anarhia utopia, mis pole projitseeritud ainult tulevikku, vaid eksisteerib hajutatuna juba praegu, on teatud viisil igapäevane asi, elu juuretis. Olles utopia, eikuskimaa, on ta samal ajal ometi ka juba kohalolev utopia, eikuskimaa meie

keskel, mida ei saa tõepoolest juhtida just tema erakordse pagevuse ja hajutatuse tõttu.

Selline anarhia, anarhistide anarhia, vastandub ajalehekeele "anarhiale" sedavõrd jahmatavalt, et mõjub peaaegu sentimentaalsena. Pehmest abi ja usalduse anarhiast teeb aga kõva anarhismi eriline vastupanuvõime: sellise vastupanuvõime loomine või tugevdamine ongi klassikaliste anarhistlike tekstide esmane eesmärk.

I

Kõige krestomaatilisem abi-probleemaa-
tikat käsitlev teos on Pjotr Kropotkini
"Vastastikune abi"¹. See küllalt mahu-
kas raamat vaatleb vastastikuse abi vorme
mitte ainult mitmesugustes inim-
ühiskondades, vaid ka loomadel. Kropotkini
lähtetees on evolutsionistlik ja lähtub
Darwini õpetusest, polemiseerides selle
hilisemate tõlgendajatega, eriti Thomas
Huxleyga. Algselt nägi Darwin liikide
tekkimises kahe teguri koosmõju: üht
neist nimetas ta võitluseks (*struggle*),
teist aga koostööks (*co-operation*).
"Inimese põlvnemises" toob ta ka näiteid,
kuidas mitmetes edasijõudnumates
liikides koostöö pikapeale võitluse
välja vahetab; just sellised liigid peavad
ootamatult rasketele tingimustele kõige
paremini vastu. Paraku summutas
Darwini tähelepanekud hilisemate
järgijate monomaaniline kalduvus
koguda loomariigist üksnes selliseid
näiteid, mis osutavad halastamatule
olelusvõitlusele liikide vahel ja sees.

Üheplaaniliste näidete massiivse kuhjamine
ajendiks on suuresti olnud soov sarnastada
inimühiskonda teiste bioloogiliste liikidega.
Et leida loodusest "olelusvõitluse" põhjendusi
ja õigustusi, tuleb liikide elust kõigepealt
luua piisavalt ühetaoline pilt.

Oma raamatu 1. peatükis kirjutab
Kropotkin: "Niipea, kui hakkame uurima
loomi – mitte ainult laboratooriumides
ja muuseumides, vaid ka metsas ja
preerias, stepis ja mägedes –, märkame
otsekohe, et ehkki erinevate liikide,
iseäranis eri loomaklasside vahel käib
tohtu sõda ja hävitustöö, leidub seal
samal ajal, sama palju või vahest isegi
rohkem vastastikust toetamist, vastastikust
abi ja vastastikust kaitset samasse
liiki või vähemalt samasse kooslusesse
kuuluvate loomade seas. Sõbralikkus on
niisama palju loodusseadus kui vastastikune
võitlus. Muidugi oleks äärmiselt raske
hinnata, kuitahes jämedates joontes,
kummagi faktirea suhtelist arvulist
osakaalu. Kui aga tuginema kaudsele
testile ja küsime Looduselt: "Kes on
kohanenumad – kas need, kes pidevalt
omavahel sõdivad, või need, kes üksteist
toetavad?", näeme otsekohe, et vastastikuse
abi tavadega loomad on kahtlemata
kõige kohanenumad." Järgneb kokkuvõtlik
hinnang, mis hästi väljendab Kropotkini
põhihoiakut: "Kui võtta arvesse lugematud
faktid, mis selle seisukoha toetuseks
välja võib tuua, võime julgesti öelda,
et vastastikune abi on loomade eluseadus
samavõrd kui vastastikune võitlus, kuid
evolutsiooni faktorina on ta tõenäoliselt
palju olulisem, kuna ta soodustab selliste
harju-

1 P. K r o p o t k i n, Mutual Aid. London, 1902.

muste ja iseloomude arenemist, mis kindlustavad liigi säilimise ja edasise arengu koos suurima heaolu ja elunautimise määraga indiviidi jaoks, nii et selleks kulub kõige vähem energiat."

Kahes peatükis (lk 1–75) toob Kropotkin rohkesti näiteid iseenda ja teiste teadlaste loodusvaatlustest; haare ulatab mesilastest ja sipelgatest kuni kiskjate küttemiskooslusteni. Õigupoolest on sellelaadsed näited tänapäeva lugejale loomafilmidest tuttavad (dokumentalistid võivad veeta päevi ja nädalaid merepõhjas, jälgides näiteks seda, kuidas aitavad üksteisel toime tulla käsn ja tigu). Hoolimata meedias levitatavate filmide jätkuvalt huxleylikust ideoloogiast pääsevad vastastikuse abi ilmingud dok-kaadrites hästi mõjule – ilmselt on see loomade elu piisavalt hoolikal jälgimisel paratamatu. Kropotkini kirjelduses on omapärane siiski see, kuidas ta kõige kollektiivsemaks peetavate olendite juures, nagu sipelgad, osutab ikkagi näidetele, mis tõestavad individuaalse algatuse tähtsust vastastikuse abi süsteemis.

Raamatu bioloogilisele osale järgneb tänapäeva mõistes antropoloogiline osa (vastastikune abi "metslaste" ja "barbarite" seas). Siin polemiseerib Kropotkin 17. sajandi mõtleja Thomas Hobbesiga, kelle arvates inimesed algul elasid "loodusriigis" (*state of nature*), mis kujutas endast "kõikide sõda kõikide vastu". (Eelmisega on see poleemika seotud niipalju, et ka Huxley võttis üle Hobbesi vaated primitiivse inimese kohta.) Toetudes kaasaegsele etnoloogiale, lükkab Kropotkin "loodusriigi"-müüdi kõrvale; kuna hilisem antropoloogia ei jäta neis asjus enam mingit

kaksipidimõtlemist, pole sellel vaja pikemalt peatuda. "Metslane pole vooorse ideaal, nagu ta pole ka "metsikuse" ideaal. Kuid primitiivsel inimesel on üks omadus, mida on alal hoidnud ja viimistlenud karmi eluvõitluse vajadused – ta samastab enda olemasolu oma hõimu olemasoluga; ning ilma selle omaduseta ei oleks inimkond kunagi jõudnud praegusele tasemele" (lk 111). Nii arutledes astub Kropotkin positsioonile, mis silmanähtavalt erineb nii Hobbesi kui Rousseau klassikalistest kujutelmadest, hinnates juba ümber kogu moodsa inimese suhte "metslasesse" või "barbarisse".

"Kuhu me ka ei läheks, leiame kõikjal samad seltsivad kombad, sama solidaarsuse vaimu. Ja kui püüame tungida möödaniku hämarusse, leiame sama hõimuelu, samad inimeste ühendused vastastikuseks toetuseks, ükskõik kui algelised need ka poleks. Darwinil oli täiesti õigus, kui ta nägi inimese sotsiaalsetes omadustes tema edasise evolutsiooni põhitegurit, ja Darwini vulgariseerijad on täiesti eksiteel, kui nad väidavad vastupidist" (lk 110). Võib öelda, et selles seisukohavõetus sisaldub nii Kropotkini kui mis tahes sügavama anarhismi antropoloogiline kreedo.

Tänapäevasest vaatepunktist on Kropotkini teose kõige omapärasemad peatükid need, mis moodustavad ta ajaloolise osa: "Vastastikune abi kesk-aegses linnas" (lk 153–222). Siin keskendub Kropotkin ennekõike kesk-aegse gildisüsteemi analüüsile; paiguti muutub tekst manifestilaadseks. Gildid, mis omal ajal katsid terve linnaravastiku, esindavad Kropotkini meelest

kõige paremini seda vennaliku võrdsuse vaimu, mille tegi võimalikuks kindlustatud linnades tekkinud "uus vaba elu" (lk 165). (Kropotkin viitab ka jumalarahu liikumisele – *treuga Dei* –, mille kaudu linnarahvas püüdis piiri panna aadliperekondade omavahelisele vaenule ja mis on gildide vabastusprotsessiga seotud.) Kropotkini silmis olid gildide liikmed omavahelistes suhetes tõepoolest võrdsed; üksteist nimetati "vendadeks", kusjuures liikmetel alati oli teatav hulk ühist omandit (maa, hooned, kultusepaigad). Vastastikune abi toimis kõigi põhiliste elujuhtumite korral, nagu puudus, haigus, omaste surm, võlad või kellegi vaen – seejuures tuli aga gildivannet andes kõik vanad verivaenud unustada. Teiselt poolt rõhutab Kropotkin gildisüsteemi universaalsust. Olid olemas nii vabade kui ka orjade gildid; olid püsivad, eluaegsed gildid, ja ainult mõne kindla eesmärgi jaoks loodud gildid, nagu katedraali ehitus, küttimine, kalapüük või kaubareis. Kuna gildi võis moodustada kes tahes, olid olemas nii kaupmeeste ja käsitööliste kui ka küttide ja talupoegade gildid; samuti preestrite, kunstnike ja õpetajate, ning isegi kerjuste, langedud naiste ja timukate gildid. Väga otseselt esitab Kropotkini arusaamu järgmine lõik, lk 176:

"See, et gildi institutsioon on Aasias, Aafrikas ja Euroopas nii laialt levinud, ja et ta on püsinud tuhandeid aastaid, ilmudes sarnaste tingimuste kutsel ikka uuesti ja uuesti, tuleneb asjaolust, et gild on palju enam kui lihtsalt söömaühisus, ühisus teataval päeval kirikusse minemiseks või matuseklubi. Gild vastas inimloomuse sügavalt juurdunud vaja-

dusele; ta kehtastas kõiki atribuute, mis riik hiljem omistas oma bürokraatiale ja politseile, ja veel palju enam. Ta oli ühisus vastastikuseks toetuseks kõikides tingimustes ja kõikide elujuhtumite korral, "nõu ja teoga", ja oli ka õiglust alalhoidev organisatsioon – erinedes riigist selle poolest, et kõigil neil puhkudel toodi sisse inimlik, vennalik element selle formaalse elemendi asemel, mis on omane riiklikule sekkumisele. Isegi gildikohtu ette ilmudes vastutas gildivend meeste ees, kes teda hästi tundsid ja olid seisnud tema kõrval igapäevases töös, ühisel söömaajal või vennalike kohuste täitmisel: need mehed olid tõesti temaga võrdsed ja ta vennad, mitte seadusteoreetikud või kellegi teise huvide kaitsjad."

Pärast bioloogilise, antropoloogilise ja ajaloolise kihi läbimist jõuab Kropotkin paratamatult oma kaasaega. Siin peab ta kõigepealt nentima vastastikuse abi kriisi uusajal (seostades just sellega ka näiteks omaaegseid talurahvaülesõutuse, mis Kropotkini käsituses on külakogukonna võitlus teda hävitama tulnud riigisüsteemi vastu). "Kõigi sotsiaalsete funktsioonide neelamine riigi poolt soodustas paratamatult ohjeldamatut ja kitsarinnalist individualismi arengut. Vastavalt sellele, kuidas kasvas kodanike kohustuste hulk riigi vastu, vabanesid nad silmanähtavalt kohustustest üksteise vastu" (lk 227). Kui keskajal gildiliige haigestus, pidid kaks tema "venda" kordamööda tema juures valvama; nüüd aga piisas sellest, et anda oma naabrile lähima vaestehaigla aadress. Kui "barbaarses" ühiskonnas puhkes kahe mehe vahel tüli, võis selle osavõtmatu pealtvaatamine võrduda mõrvaga;

kõikekaitsva riigi teooria järgi tuleb aga sekkumine jätta politsei asjaks. Siit hakkabki välja kooruma vastastikuse abi mässuline, anarhistlik paatos. Kropotkin ei piirdu aga kriitikaga, mis oleks üleliia mugav lahendus: oma raamatu viimases peatükis (lk 262–292) käsitleb ta kaasaegseid reaalseid vastastikuse abi vorme, mis ei näi 20. sajandi käigus olevat palju muutunud.

Kunagiste gildide järeltulijaks, küll nende võimsuseni küündimata, on kõikvõimalikud ühingud ja seltsid alates tööliste ametiühingutest kuni meelalahutuslike organisatsioonideni. "Lugematuid seltse, klubisid ja liite, mis on loodud elu nautimiseks, õpinguteks ja uuringuteks, hariduse andmiseks jne, on viimasel ajal juurde tulnud nii palju, et üksnes nende loendi koostamine võtaks aastaid; kõik nad manifesteerivad aga sedasama igitöötavat kalduvust liitumisele ja vastastikusele abile" (lk 279). Kuigi näiteks jalgratturite klubi liikmeid ei ühenda omavahel miski peale jalgrattasõidu, valitsevat nende vahel juba teatav "vastastikuse abiandmise vabamüürlus", eriti kaugetes nurkades ja kolgastes, kus jalgrattureid on vähe.

Teine suur vastastikuse abi vool on nii-öelda isiklik abi, mis tuleb kõige selgemalt nähtavale slummis: "Suurte linnade jõukamates linnaosades ei tea inimesed sedagi, kes elab nende kõrval. Kuid rahvarohketes põiktänavates tunnevad inimesed üksteist suurepäraselt ja puutuvad pidevalt omavahel kokku. Muidugi on seal omad pisitülid, need on põiktänavates samuti nagu mujalgi; seal aga kasvavad üles rühmad, mis on kooskõlas isikliku külgetõmbega, ja

nendes ringides praktiseeritakse vastastikust abi määral, millest jõukamatel klassidel pole mingit ettekujutust" (lk 284). Lihtsaimad näited leiab, kui vaadelda tänaval mängivaid lapsi; kuid Kropotkin viitab ka näiteks emadevahelisele abile, mis on juba väga ulatuslik ja võib realiseeruda tuhandel eri viisil.

Milliseid järeldusi võime Kropotkini raamatust teha? Kogu ta projekti ulatust on raske paari lausega kokku võtta; siiski võib kõigepealt öelda kaht asja. Esiteks, Kropotkin juhib meie tähelepanu anarhilise vastastikuse abi evolutsioonilisele algupärale. See ei ole lihtsalt ideoloogiline nõks; vastastikune abi ei tähenda idealiseeritud looduse jäljendamist, vaid märgib käitumisviisi, mis on kõigile elusolenditele ühine. Seega pole halastamatu olemusvõitlus sugugi paratamatu ega ainus bioloogiline seadus – ja järelikult ei saa sellega mingit ühiskonnateooriat põhjendada. Võime öelda, et ühiskonna ja looduse suhte osas on tähtsam just see Kropotkini argumentatsiooni negatiivne pool.

Teiseks, teatava allteksti näol juhatab Kropotkin meile kätte midagi, mida võiks nimetada *elementaarse anarhia retseptiks*. Tulles läbi vastastikuse abi antropoloogilise ja ajaloolise kihi kaasaega (ja meiegi tänapäeva!), näitab Kropotkin tegelikult, mil viisil anarhia paratamatult juba toimib meie igapäevases elus – ehk täpsemalt, igapäevane elu polegi selleta võimalik. Olles surutud ühiskonna pihtide vahele, kapitalismi (endisajal sotsialismi) rõngasse, jääb meile alati alles üks elementaarne vormel, millest tegelikult juba algab reaalne anarhia. See elementaarne vormel on *isiklikul algatusel põhinev vas-*

tastikune abi, väljaspool igasugust juh-
timist ja kõiki institutsioone.

II

Mäss on teema, mille üle üheksaküm-
nendatel aastatel pole enam meelsasti
arutletud. Ühest küljest on see saanud
meedia ja moe vanaks leivanumbriks:
mässu toodetakse ja müüakse popkul-
tuuri vabatahtliku lisandina, see on na-
gu sinep, mida võib hamburgeri vahele
panna või ka mitte panna. Teisalt on
mässu teema muutunud kuidagi väsi-
nuks, luitunuks, ta ei eruta kedagi või
tundub olevat kasutu ajaraiskamine.
Maailm oleks justkui lõplikult regle-
menteeritud, ja suure kiiruse juures
peab pidevalt pingutama, et tähele pan-
na tee äärde ilmuvaid liiklusemärke –
kellel on siin veel mahti mässata? Mäs-
samine tähendaks tee äärde jäämist või
koguni seda, et teised liiklusemärki-
de jälgijad sõidavad mässajast üle. Las siis
pealegi mässab meedia meie eest.

Sellest põhimõtteliselt uuest olukor-
rast lähtub Julia Kristeva hiljutine raa-
mat "Mässu tähendus ja tähendusetus"¹.
See psühhoanalüüsile ja kirjandusele
keskendunud teos alustab ometigi küsi-
musest, milline võiks olla tänapäeva
mäss ja mis teeb selle nii raskesti kujut-
letavaks. Kristeva meelest on "uus maa-
ilmakord" juba tekkinud: seda
iseloomustab silmanähtav tõsiasi, et ta
on normaliseeriv, ent samas ka väärata-
v (*normalisateur et falsifiable*). Võim on
muutunud nähtamatuks, seadus toimib

arvukate distsiplinaarsete ja administra-
tiivsete karistuste kaudu, mis toimivad
normaliseerivalt, kuid millest on ka hõl-
pus kõrvale põigelda. Inimene pole
enam subjekt, vaid "varaline isik", enda
geneetilise pärandi, organitest koosne-
va füsioloogilise vara omanik. Mässam-
ine tundub niisuguses olukorras
absurdne. "Kes võiks mässata ja kelle
vastu? Kas organitest koosnev vara nor-
maliseeriva korra vastu? Ja kuidas? Kas
surfitavate piltide abil?" (lk 23). Nor-
maliseerivas ja vääratavas ühiskonnas
puudub nii mässav subjekt kui ka tema
vastane.

Probleem ei ammenu aga siiski liht-
salt ummiku nentimisega. Kristeva ana-
lüüsib uuesti üle Freudi "Tootemi ja
tabu", kus psühhoanalüüsi rajaja esitas
palju vaieldud "arhailise isamõrva" mo-
tiivi ja kirjeldas sellest võrsunud süm-
boolse lepingu teket. Ükskõik, kas
isamõrv tegelikult toimus või mitte
(Freud paigutab selle jääaega), sotsiaal-
suse ja religiooni süünd on kaheldama-
tult seotud üleastumise motiiviga; mäss
on seega sisuliselt tagasipöördumine le-
pingu lähtepunkti, kus suhted muutu-
vad uuesti formuleeritavaks ja ühis-
konda koormanud probleemid ületa-
takse. Nii on mässuga ühelt poolt seo-
tud religioosne pühadus, teiselt poolt
väljatõugatud integreerimine ühiskon-
da. Kristeva selgitab seda seost nõnda:

"Freudi mõistujutus on isa see, kes
kehastab võimupositsiooni, seaduse
väärtust, mille vastu pojad tõstavad
mässu. Nende mäss seisneb selles, et
nad samastuvad isaga ja võtavad sisse ta

1 J. Kristeva, *Sens et non-sens de la révolte. Pouvoirs et limites de la psychanalyse*. I. Paris, 1996.

koha, kusjuures see integratsioon moodustab kollektiivse lepingu ja paneb aluse sidemele, millest saab *socius*. Tänu sellele ei tunne vennad end enam väljatõugatuna, vaid omandavad, vastupidi, imaginaarse kindluse, et nad samastatakse võimuga, mis neid enne mässu kogu oma raskusega rõhus. Hüve, mida Freud selles protsessis näeb, on omaksvõetus ja samastumine seaduse, võimu ning autoriteediga. Väljatõugatus tunne, mida tänapäeval tekitab majanduslik kriis või etniline või muu võõrus, on nii teataval viisil ravitav või vähemasti leevendatav religioosesis ruumis, kus indiviid usub samastumisest osa saavat, olles sümbolse kogukonnas omaks võetud. Ta siirdub etnilise, sotsiaalse või poliitilise väljatõugatu kohalt sümbolse omaksvõetu kohale; ta saavutab juurdepääsu võimupositsioonile, mis seni jäi tema arvates väljapoole haardeulatust" (lk 54).

Juhul, kui mässu võimalus ühiskonnas kaob, ei kao sellega üksnes religioosne side; kaob ka võimalus, et väljatõugatus tunne üldse oleks ületatav ja et me võiksime naasta algpunkti, kus ühiskondlik leping on uuesti formuleeritav. See tähendab, võimatu on nii reaalne mäss koos kogu oma segaduse ja paratamatu toorusega kui ka sümbolne mäss, mis teostub religioosesis või esteetilisises sfääris. Normaliseerimise survest on peaaegu võimatu vabaneda; samas on iga mässuline tegu võltsitav millekski muuks, kaotades oma tähenduse (selle eest hoolitseb meedias valitsev "mõlamaffia").

Sel taustal sõnastab Kristeva ometi uuesti psühhoanalüüsi sõnumi: "õnn eksisteerib vaid mässu hinnaga". Keegi

ei saa tunda naudingut, kui ta ei pörka kokku mingi tõkke, keelu, autoriteedi või seadusega, millega jõukatsumine võimaldab end tunda autonoomse ja vabana. Mäss on mõnuprintsiibi olemuslik koostisosa. Peale selle pole normaliseeriv kord ka sotsiaalsel tasandil täiuslik, tekitades pidevalt väljatõugatusid (slummid, töötud noored, kodutud ja üürivõlgelased jne). Kui aga väljatõugatusel pole mässukultuuri, peavad nad leppima televisiooni ja tagurlike ideoloogiatega, mis ei rahulda ei sotsiaalset ega naudingulist vajadust: väljatõugatus muutuvad destruktivseteks.

"Nagu näete – lubagem endale seda paatost – puudutab see küsimus meie tsivilisatsiooni ellujäämist, selle kõige vabamate ja valgustatumate komponentide püsimist. On tarvis *arendada* mässukultuuri, lähtudes meie esteetilisest pärandist, ja leida sellele uusi variante. Heidegger arvas, et ainult veel üks religioon võiks meid päästa; seistes silmitsi meie aja religioossete ja poliitiliste ummikutega, võime küsida, kas pole tänapäeval mitte *mässukogemus* see, mis suudaks meid päästa inimkonda ähvardavast robotiseerumisest" (lk 21).

Kristeva arvab, et selline mäss on praegu juba käimas, kuigi ta polevat veel leidnud endale sõnu. Kuna aga tegemist tuleb teha normaliseeriva ühiskonna "kaudse ja kõrvalejuhtiva repressiooniga", on mässukogemuse saavutamine raskem kui kunagi varem. Igal juhul on eriti oluline vaadata läbi kogu õhtumaise mässukultuuri pärand.

III

*minust pole enam mässajat
tahaks oopis ööseli koolat
(Kivisildnik)*

Mis siis, kui esteetiline mäss aga tööpoolest enam ei toimi? Kristevagi peab seda võimalikuks; ta arvab ainult, et peale katsetamise ei jää meil muud üle. Ning kui me ei tea, mida teha, on tark uurida järele, kuidas on teised talitanud minevikus, sest kõige algsemad probleemid ei ole ju muutunud.

Siit võib fantaseerida edasi. Kui me tänapäeval nii sageli kohtame mässust keeldumist, isegi väga teatraalsel kujul, võib küsida, kas ei kätke see keeldumine ise teatavat mässu? Eestis on raske ette kujutada kontroversiaalsemat ja mässulisemat kirjanikku kui Kivisildnik; tema kollase ristiga raamatus seisab aga rida "minust pole enam mässajat". Vahest on keeldumine omamoodi silmamoondus? Vahest on kaudse representiooni ühiskonnas algpunkti naasmine ometi võimalik, ainult et see peab kasutama kaudseid teid?

Arutleda võib veel kaugemale, kui tuleme tagasi Kropotkini ja vastastikuse abi anarhilise idee juurde. Kristeva on näinud ühiskondliku sideme uuendajana mässu kui teatavat tagasipöördumist; Kropotkinil on evolutsiooni faktoriks vastastikune abi, mis vastandub riigi poolt soodustatavale "kitsarinalisele individualismile". Neid kaht nägemust kõrvutades võiksime mõelda, kas need ei ole mitte ühitatavad – kas me ei võiks kujutleda mässu, mis ei alga mitte sümboolsetest kuulutustest, vaid tegelikust vastastikusest abist?

Seda formuleeringut peab täpsustama. Asi pole mitte selles, et "kollektiivne" mäss oleks iseenesest kuidagi parem või isegi efektiivsem "individuaalsest": individuaalne mäss võib olla palju konkreetsem, mõtestatum ja tulemusrikkam. Küsimus on pigem selles, kuidas toota normaliseerivas ühiskonnas piisaval määral loomulikku anarhiat, et võiks tekkida sümboolse või reaalse uuenemise tingimused. Ja tundub, et just Pjotr Kropotkini sajanditagused mõtisklused pakuvad selleks parima võimaliku lahenduse.

Iga spontaanne vastastikuse abi akt on normaliseerivas ja võltsitavas ühiskonnas mässuline tegu. Süsteem ise on sellest ammugi aru saanud (jälgitagu pingutusi, mida tehakse vaimsete produktide vaba kopeerimise ja vahetuse tõkestamiseks, nimetades seda "intellektuaalse omandi kaitseks"; või kuidas püütakse sekkuda interneti töösse, et see ei muutuks anarhilise vastastikuse abi väljaks). Normaliseeriv või, nagu väljenduks Foucault, distsiplinaarne ühiskond funktsioneerib ainult indiviidide jätkuva üksteisest isoleerimise, atomiseerimise, distantseerimise kaudu: mis tahes otsene või loomulik tegu, mis astub ametlikult sätestatud individualismi piiridest üle, on juba samm süsteemi rikkemise suunas. Hüpertroofsel ja ülespiitsutatud individualismil põhineb kogu "edukuse kapitalism", meedia ülemvõim ja väljatõukamishirmu loogika.

Pole aga midagi lihtsamat kui pakkuda öömaja küllatunud sõbrale, laenata tuttavatele raamatuid või kopeerida neile programme. Osta oma toiduained turult, mitte poest (turu peale ihub süs-

teem mõistagi hammast). Tugevdada oma loomuliku kogukonna piires kõiki vastastikuse abi sidemeid: kui miski peaks ühiskonnas halvenema, on sellest alati ainult kasu, ja paranemise korral on sellest ainult kasu.

Ära kuula poliitiku, pankureid ja ajakirjanikke. Kuula oma ligimest, tema on su tegelik poliitika. Vastastikune abi on anarhia; anarhia ongi vastastikune abi.

TÕNIS KAHU

ANARHOPOP – "OLUD" JA "OLUKORRAD"

Right!

Here we go now

A sociology lecture

A bit of psychology

A bit of neurology

A bit of fuckology

No Fun!

(Johnny Rotten improviseerimas laulu "No Fun" algul).

Üks artikkel kriitik Mark Sinkerilt algab sedamoodi, et ma lihtsalt pean ta siinse loo algusse laenama. Jutt on sinasamasse kirjutise kõrvale paigutatud fotost, millel Prantsuse neodadaist Yves Klein astub aknast välja ning juba justkui lendab alla tänavasillutise suunas. Sinker küsib, nagu küsiksime tegelikult meie kõik: kas too ülesvõte on "päris" või võltsitud? Kuid jätkab siis, ilma et oleks vastanudki: "Ning mis veel olulisem, on sel üldse tähtsus? Kas pole (...) oluline mitte hoopis see, et pealt vaatava rahvahulga pähe pannakse mõte, et

see võis juhtuda. Ja kui nõnda, mis siis edasi?"

Ajalookatkendid nagu too foto on huvitavad seetõttu, et nende põhiolomuseks on määratud kaduvikku kustuda. Nad ei ole tunginud läbi ametlike mäletamismehhanismide ajalugudesse, nad ei ole väljunud oma marginaalsusest, nad püsivad trotsivalt-keelduvalt oma eraldatuses ning ainus võimalus neid kohata tekib siis, kui keegi nad avastab ning küsib: Mis tegelikult juhtus?

Oma raamatus "Lipstick Traces: A Secret History Of Twentieth Century" Ameerika (pop)kultuuriteoreetik Greil Marcus seda küsibki. Ja vastab just veidrates vanades fotodes, loosungites, tõdedes ja valedes sorides, vältides lihtsate põhjuste-tagajärgede ahelreaktsioone ühes nende kaunilt kujundatud kulminatsioonidega. Punk, siin pigem reaalne sündmus kui abstraktne impulss, liigub raamatu algusest, Sex Pis-

tols'i viimase kontserdi juurest, igale poole üle ajastute – mööda situatsioonistidest, dadaistidest, Pariisi Kommunist, keskaja ketseritest ja ususektidest. Siin on tohutult häáli, kes ise seda teadmata teineteisega kõnelevad, ning näib just nagu jõuaks Marcus vaevu üles kirjutada kogu seda kakofooniat. Need on just need hääled, kellel ametlikud kultuurilood omavahel kõneleda ei lubaks.

Kuid kui eriline popmuusika siiski täpselt on? Sex Pistols'i "Anarchy In The UK" oli hitlaul siis, 30 aastat tagasi, ja see maine pole kuhugi kadunud. Ei usu, et väga paljud saaksid kinnitada, et nad täpipealt jagavad Johnny Rotteni mõtteid, kui ta laulab, et on Antikristus ja Anarhist, kuidas ta ei tea, mida tahab, kuid teab, kuidas seda saada jne. Aga nad vaieldamatult kuulsid seda. Oma punki-eelses, 1970. aastal ilmunud raamatus "The Aesthetics Of Rock" kirjutab Richard Meltzer: "Rock aktuaaliseerib brutaalselt selle, mis varasemas kunstis vaid võimalusena olemas on." Kogemus tollest Marcuse "salaajaloost" on seepärast kõige kiuste pisut pidurdav. Mingil hetkel hakkad ennast tundma ehk liiga mugavalt ja samas muutud kärsituks. Tunda on, kuidas informatsioon kuhjub, paisub. Tõepoolest on see siiani varjatud, hinnaline, õigemini hindamatu informatsioon, kuid ühtäkki ei jõua sa enam plahvatust ära oodata. Mismoodi kõlas Sex Pistols? Marcus mõistab seda lünka ja proovib selgitada, proovib tuua Johnny Rotteni ja Sex Pistolsi käibesse kui elu enese, mitte kui pelgalt kunstilise liialduslapsuse: "See on nali – ja ometi jääb hääl, mis seda kannab millekski uueks rockmuusikas, seega millekski uueks sõjajärgses pop-

kultuuris: hääl, mis eitas kõiki sotsiaal-seid fakte ning ometi kinnitas selle eituse läbi, et kõik oli võimalik."

Mida mahukamana me tahame ette kujutada popkultuuris toimuvat, mida enam me sealt leida soovime, seda sobivamana tundub Marcuse raamatus soovitatud prantsuse irdmarksisti Henri Lefebvre'i teooria "hetkedest olmes". Need hetked – olgu siis tulvil armastust, vihkamist, ängistust, teotahet, põlgust, mida tahes – peidavad eneses kogu elu-tervikut ennast, olles samal ajal moodsa maailma fragmenteerituse tunnustajaiks. Neil hetkedel pole oma keelt, seda enam poliitilist keelt. Kuid kui see kord leitaks, kui neist hetkedest oleks võimalik rääkida teisiti kui kunsti tinglikkuse kaudu, alles siis muutuks maailm, alles siis sünniks pärisrevolutsioon – näiteks tühimuse-väsimuse vastu ja armastuse poolt. 20. sajandi anarhism – olgu siis dadaism, situatsioonism või punk – otsisid teed just selles suunas.

Situatsioonist Guy Debord nägi ette, kuidas sajandi teisel poolel vaatamängu-ühiskond valitsema saab. Kui varem oli inimene alla surutud ja ahistatud oma töös, siis nüüd lülitub too surve ümber ajaviitesfääri – meie pärisvajadused on suletud oma surrogaatidesse, kaupadesse, ning meil jääb üle neid vaid turult üha uuesti tagasi osta. Meie emotsioonid on anastatud katkematust vaatamängust ja see tungib üha enam meie argipäeva – televisioon, kino, reklaam... Meie vabadused piirduvad valikuga selle või teise telekanali vahel ning selle või teise turuotsustusega. See on tuimade, passiivsete, teineteisest isoleeritud pealtvaatajatega, mitte osalejatega kommunikatsioon, see on suu-

natud ülevalt alla, võimult võimetule. Nõnda kõneleb rikas ühiskond, teadlik oma jõust, võimeline pakkuma kõiki tarvilikke kaupu. Kuid ometi – kirgede vaegus ja viletsus võib ta surmata. Me lihtsalt tüdineme, siis muutub too tüdimus talumatuks ning fantaasiad leiavad väljapääsu plahvatuses. Sellest peab saama midagi enam kui kunst. Kunst oli see, mis seisis meie argiolme, reaalsuse ja meie unistuste piiril. Midagi peab juhtuma nimelt seal. Mingi lühis, mingi plahvatus, müra...

Debord'i vastus sellele olukorrale, tema leiutatud "keel" oli raamat "Memoirs" – kogum teistest raamatutest ja ajakirjandusest välja lõigatud tekstikatteid, kommunikatsioonijäätmeid, kõik nüüd justkui tühitähenduslikena viiekümnele leheküljele laiali puistatud. Ükski senituntud loogika justkui ei lubaks meil seesugusele kunstile läheneda ja teda mõista, kuid ometi pidi selles lõhutud süntaksis peituma lahendus. Kes iganes seda ka luges, see pidi siit vähehaaval leidma seoseid, mõtestusi ning, olles loonud sel moel ise kunstiteose, oli ta loonud enamatki – elu enese, võimalused seda uuesti elada. Oli "konstrueerinud situatsioonid".

Siin toimisid kaks situatsioonistlikku põhistrateegiat – derive ja *detournement*. Esimene tähendas tungimist vaenlase territooriumile ning teine seal semantilise diversiooni korraldamist, valesi tsiteerimist, õonestavaid kollaaže, vargusi ja kontekstuaalset ümberpaigutamist. Nõnda sünnib keskkond, kus võimusuhted tollel kirjeldatud kujul enam ei toimi. Ja sedamoodi sünnib uus ajalugu, milles igaüks meist on subjektina osaline, mitte varjutatud suur-

meestest või minevikusümbolitest, mitte sunnitud lõpmatuseni kombineerima elemente minevikust. Nimelt just see ilmutas end Debord'i pilgule näiteks Pariisi Kommunis – katsetes viia läbi urbanistlik revolutsioon sotsiaalse ruumi vallutamiseks ning hävitada Notre-Dame. Enne kui massikommunikatsioon sai võimusuhte kinnistajaks ühiskonnas, oli seda küllap tõepoolest just arhitektuur. Too kesken-dumine just sümboolsetele aktsioonidele on oluline, kui me tahame selgitada, mil moel näiteks rock tollesse skeemi sisenes. 1950.–60. aastate Suurbritannia võttis situatsioonistliku mässu ideed käibesse just tolles teises, pisut vähem filosoofilises ja hoopis enam popkultuurses tähenduses. Üks manifest väljendas ootust, et tulevik saab seonduma mõistetega nagu "massiliselt toodetud", "populaarne", "seksikas", "glamuurne" jne. Kogu see väliselt pidemeta hedonism pidi kokku sobima kaose ja anarhiaga – briti radikaalid forsseerisid noortekultuuris võimuvõtmise, mässu ja purustuse retoorikat. Olgugi et samas toimus ka üsna kiiresti lahknemine kapitalismile vahetult vägivaldset vastupanu üritavate organisatsioonide (Baader/Meinhof, Weathermen) ning eduka, värvika, kõikjaletungiva popkultuuri vahel. Mitte keegi ei näinud biitlites või Rolling Stones'is päris lahendust. Kuid jällegi – vähemalt oli neid kuulda...

Ja punki oli eriti kuulda. Johnny Rotten otsustas karjuda, selle asemel et Debord'i eeskujul oma raamatusse laenatud lausekatkeid kleepida. Sex Pistols otsustas ise olla müra, selle asemel et tuleviku õonestavale toimele lootes

võimalikke mürasituatsioone konstrueerida. Nad otsustasid olla see heli, mis oleks sobinu saatma kas või näiteks Notre Dame'i hävimist. Ning kohe kerkis küsimus, kes oli nad loonud? Kes oli Sex Pistolsi kui situatsiooni autor?

Siit sündis popkultuuri-sisene näitlik konflikt bändi ja mänedžer Malcolm McLaren'i vahel. McLaren esitas punki ainult kui suletud süsteemiga lavastust, kui *cash from chaos*-vaimus pettust, milles kõik, kogu šokk oli ette programmeeritud. Teatud mõttes ta võitis, 80ndate demüstitiseeritud pop – Pet Shop Boys või KLF näiteks – oli selle hoiaku pärjaja. Sul tuli võltsida just nõndapalju, kui teiste uskuma veenmiseks vaja. (Parim tõsilugu selle illustratsiooniks räägib tolle kümnendi keskel põgusalt populaarsest *glam-punk*-bändist Sigue Sigue Sputnik: plaadifirma EMI levitas ise ajakirjanduses teavet, et nende avansisumma bändile on tegelikult sada korda suurem. Idee oli näidata end bändi lollitamise ohvrina, mängida Sex Pistolsi edukas trikk kümme aastat hiljem veel kord läbi.)

Teine võimalus punki mõista leidis ta pigem tõelisi piire kompamas, tõelist terrorit ja kaost üles kütmas. Punk oli midagi, mida mis tahes leige liberaalsus pidi talumatuks arvama. Loomulikult tähendas see küsimusi vägivallast ning kunsti piiridest. Sürrealist André Breton oli kunagi kirjutanud, et täiuslik sürrealismiakt oleks minna relvaga tänavale ning tulistada, kuhu juhtub. Veidra, kuid mänedžer Malcolm McLaren'i huvisid arvestades kahtlemata mitte juhusliku paralleelina teeb Sex Pistols'i traagikust basskitarrist Sid Vicious oma videos "My Way" just umb-

kaudu seda: tulistab saali. Osalt oli see tõepoolest just mäng neid vallatuid *happening*'i-reegleid mööda, kuid lõppkokkuvõttes sooritas Vicious mõrvarina ikkagi enesetapu ning hilisemate aegade *hardcore*-kultuurist on leida vägagi piiripealseid üritusi ajada segi päris ja fiktiivne maailm. Idee on luua kunsti, mis poleks kaitstav, millel poleks alibit ja mis seeläbi poleks enam kunst. See tähendab – oleks midagi enam kui kunst. Situatsioonist Raoul Vaneigem kirjutas, et tõeliselt uus reaalsus saab baseeruda ainult andmisprintsiiibil, mitte sina mulle/mina sulle-tüüpi kompromissidel, mis kapitalismile nõnda tüüpilised. Kui Bill Drummond ja Jimmy Cauty ansamblist KLF otsustasid põletada miljon naela sularahas, siis filmisid nad selle videoks ning näitasid turneel. Nad käisid vanglas ja hullumajas ja Etonis ning küsisid, kas see oli kuritegu või hullumeelsus või hariduslik ettevõtmine, ning salvestasid filmiks ka kõik saadud reaktsioonid. Nad küsisid publiku käest igal õhtul, kas oleks keegi saalist tahtnud sedasama teha. Ja umbes kümnendik inimestest tõstis iga kord käe. "Me saime aru," ütles Drummond, "et ei teinud seda sellepärast, et me oleksime nii erilised, nii omaette, või nii kuradi ärakeerunud, meil lihtsalt vedeles too miljon naela käepärast." Kuid see on väga süütu näide. Andmisaktiks sobib Vaneigemile näiteks ka mõrv – sa loobud ratsionaalsest korraldusest eneses kellegi-millegi nimel.

Situatsioonistlik idee sellest, et ihad inimeses võivad saada reaalsuseks, kui ta vaid seda ise tahab, on ebaloomulik ning haige. Loogiliselt on seega popkultuuris esil psühhoopaadi kuju (või siis

tema spetsiifiline analoog – narkomaan). Psühhoopaat on mässaja ilma vastutustundeta, ilma loosungite ja programmidega maailma jaoks, ilma on ta isegi sellest keelest, milles too muu maailm kõneleb, tema käitumisel pole mõistetavaid motiive... Tema ihad olid ainsad, mis otsustasid, igasugune eetika pidi taanduma. Kuid samas võib ta sobida Lefebvre'i ideaaliga: ta on oma hetkede valitseja. Punk seostas ennast teadlikult nende minevikust pärit sümbolfiguuridega, kes kehastasid hävingut ja surma tervele inimkonnale – Hitleriga või Himmleriga näiteks, natsidega üldse. (Sex Pistols: "Belsen Was A Gas".) Või siis mõrvaritega, kelle tegusid ei saanud inimliku eetika seisukohast mõista, kuid kes ometi teostasid "loominguliselt" oma kurje fantaasiaid. Punk üritas kurjategijat rockstaarikski tõsta – rongiröövel Ronnie Biggs oli Sex Pistolsi külalissolist laulus "No One Is Innocent". Kõik need ideed olid ilmselt provokatsioonilised – näidati, et demokraatliku riigi fassaadi taga toimib tegelikult agressiivsus, kui ta just ei saa rakendada kommertsmehhhanisme ja kohandada mõnd radikaalset avantüüri reeglipäraseks. Punk eetilise tuum – just nagu kõigil anarhistlikel utopiatel – võis Mark Sinkeri sõnul olla järgmine: "soov šokeerida kasvas välja hoopis utoopilisest püüdlusest, soovist, et need žestid ei tohiks šokeerida, et selle asemel nad ühtäkki lihtsalt on kohased. Et nad toimivad moraalse katalüsaatorina – või siis viitena aegadele, mil ärritumine reserveeritakse "päris" vägivaldale, "tõelisele" obstsöönusele, millele iganes meie pilk peatuma jääb (viletsus, sõda, ebaõiglus, kõik

ülejäanu); aga mitte soengutele, vandumisele, valjule muusikale või inetutele piltidele sobimatus paigutuses." "Ja kui sa seda ei mõista," sõrendab Sinker, "siis oled sa ära teeninud solvamise." Kuid see võib ka mitte nõnda olla. Võib-olla peab päris vägivald olema üha rohkem "päris", et endast üldse märku anda? Et mitte igavusega piirduda? Radikaalse rockkultuuri probleem, punki probleem sealhulgas, tuleneb just tema eelisest, mida eespool kirjeldasime. Ta on suuteline toimima vahetumalt ja teravamalt kui kogu see hulk reaktsiooninäljas manifeste iial suudaks. Ta võib endale tunduvalt rohkem lubada. Kuid just nagu müra on nüüd laiali igal pool muusikas ning kaotab nõnda tasapisi oma ärritavat efekti, on igal pool popkultuuris leida ka vägivalda, järjest enam pelgalt metafoorina. See on nagu narkootikum, mis tasapisi oma jõudu kaotab, ning ainus võimalus näib olevat doosi suurendada.

Kuid võib-olla on too radikaalsus seesuguses tähenduses nagunii fiktsioon? Popkultuur ei koosne ainult taolistest ülelavastatud suursündmustest, tema tegelik toime on hoopis varjatud. Fred ja Judy Vermorel on oma raamatus "Starlust" kirjeldanud seda, mis täpselt juhtub meie fantaasiatega pop-protsessis, kuidas just hetked meie olmes enestele totaalsuse välja võitlevad. Nende arusaamad on võrreldes Debord'i omadega (mis omakorda sarnanevad väga Adorno omadega) tuntuvalt teistsugused – vaatamäng tähendab neile aktiivsust ja mitte passiivsust. Just popmuusika on neile see sfäär, kus on võimalik kohata aktiivset, kontrollimatut iha: "me ei kasutaks sõnu nagu vöö-

randatus või "manipuleeritud massid". Fännid vabastavad ennast staare ära kasutades, kelle nad siis üsna ükskõikselt kõrvale heidavad. Fännid loovad nende endi kogemuse staarist ja need pornograafilised-romantilised fantaasiad (...) on tihti palju loovamad kui kõik see, mida staar ise on korda saatnud."

Vermorel'i väide on, et ühiskond on võtnud enesele massikultuuri käivitades ja käigus hoides üle jõu käiva ülesande. Töö kontroll võib toimida ehk hetkeks, vaid esialgu – siis muutub kõik ettearvamatuks, teiseb hüsteeriliseks ja ohtlikuks. Ja ometi pole töö pöörasus iial liiast. Pop elab sellest, see on tema olemus. Fanatism võib olla ju patoloogiline, kuid nüüd on ta muutunud normiks ja paratamatuseks. Ükski revolutsiooniline utopia ei võiks paremat soovida. Moodne kapitalism ei saa hävida selle tõttu, et ta ei suudaks kaupu pakkuda ja tegelikult – vastupidiselt situatsioonistide oletustele – ka mitte igavusest ja rahuldamatusest sündinud anarhia tõttu altpoolt, vaid pigem selle tõttu, et ta sütitab üleliiaga meie tahtmisi, et ta stimuleerib üle.

Pop-vaatemäng on ennasthävitav just sedavõrd, kui võrd ta on edukas. Sest edu popkultuuris pole sujuv konstruktsioon, tulvil turvalisi emotsioone. Pop ei ole surnud materjal, vaid elav organism, vastuhakkav ja tõrges masin. Siin

on peidus hoopis rohkem raevu, frustratsiooni ja ebakõlasid, kui eemalt võiks paista. Armastus ja vihkamine peaaegu ei eristu teineteisest ning massiteabe käsitlus staaridest toonitab neid koos. Staare esitletakse meile ka klantsfotodel kui elutuid ja inimlikkusest ilmajäetuid. Meie päralt on sadistlik voli neid enesetele pidada, oma saladuseks sosistada või siis raevukaidki tundeid valjult välja hüüda. Ja siit hetkest, kui staaride ja fännide vahele tõmmatakse piir, ühtedes kirgi üles küttes ning teisi objektina paista lastes, võib sündida kaos. Näiteks Lennoni-mõrvar Mark Chapman oli veendunud selles, et ta omab oma iidolit, et tema fantaasiad on teostatavad hetkel, mil ta vaid tahab. Sa pead lihtsalt tahtma üha rohkem ning naudingut toov disharmonia sugeneb ise. Ehk nagu Vermorel'id kirjutasid üheks laulutekstiks ("Leaving The 20th Century" – poeesia, mis töötab pigem kui tolmu- nuks unustatud katkend, kui et klantsiv esiplaan): *So many manuals of pleasure / so many roads to leasure / the crimes of taste and epic states / a panic of desire / as tongues of flame lick boulevards / the death of stars and burning cars...* Siit järgmine artikkel võiks püüda otsida vastust küsimusele, kas on seesugusesse aktiivsusele kohustavasse lõksu lange mine tegelikult traagiline või koomiline.

MIHKEL VOLT

EV AASTAPÄEV KUI RITUAAL JA ROOTSIEESTI PAGULASLEHTEDE DISKURSS

Kultuurantropoloogias käsitab rituaalina (lad *ritualis* 'tavandikohane') formaalset toimingut, milles järgitakse üldsuslikku või rühmaomast tähendust sümboolselt väljendavat kindlaksmääratud malli.

Rituaal on (1) mingi usutalituse, tava või kombe täitmise kindlakskujunenud kord, tseremoonia, ka see kombetalituse ise; (2) kombetalituste kogum; (3) sotsioloogias – toiming, millega väljendatakse kindlaid ühiskondlikke suhteid, et väärtust või autoriteeti tunnustada või sotsiaalseid käitumisnorme kinnistada. Rituaali psüühiline mõju põhineb tundmustel, ta kujundab meeolu ja grupipsüühikat, eeldab solidaarsuse olemasolu nii aktiivsetelt kui ka passiivsetelt osalejatelt.

Esimene Eesti Vabariigi aastapäeva aktus Rootsi saabunud põgenikele peeti 24. veebruaril 1944. aastal Stockholmi lähistel Värmdöl avatud Vikingshili põgenikelaagris.¹ Kirjeldades kahe tekstinäite varal, millised seigad rootsieesti pagulasajalehtede (1944–1991) diskursis on Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamise kui rituaaliga seondult

olnud püsivad stalinismiajastust uutmisajani, millised teisenenud (s.o kus on olnud peamised rõhuasetusemuutused nii reaajas toimunud rituaalsete sündmuste kui ka meediadiskursi puhul), lähtun Norman Fairclough' poolt pakutavast '(kriitilise) kolmedimensioonilise diskursianalüüsi' raamistikust. Fairclough on teoses "Discourse and Social Change" (1992) esitanud diskursi kolm dimensiooni järgmisel kujul:

(1) diskursus kui sotsiaalne praktika, millesse on mahutatud

(2) diskursus kui diskursiivne praktika, millesse on omakorda mahutatud

(3) diskursus kui tekst.

Diskursi kui teksti eritlemisena on Fairclough käsitanud teksti lingvistiliste ja semiootiliste tunnusoonte analüüsimist, diskursiivse praktikana teksti tootmise, tarbimise (tõlgendamise) ning jaotamise (vahendamise) tingimuste eritelu, sotsiaalse (ehk sotsiokultuurilise) praktikana diskursikorra, diskursi ideoloogilise ja poliitilise toime, sotsiaalsete suhete ning identiteetide, teadmiste ja tõekspidamiste süsteemide uurimist.²

1 EPL/K, 47 Vabaduspäeva maapaguluses - esimene laagris. *Eesti Päevaleht* 22.02.1991, nr 15, lk 7.

2 Fairclough' mõistekasutuse kohta vt M. V o l t, Kriitiline diskursianalüüs. Kasutamisevõimalusi teksti ja kultuuri uurimisel. *Vikerkaar* 1997, nr 12, lk 54.

Vaatlemaks Eesti Vabariigi aastapäevale pühendatud aktusi kajastavaid meediatekste ja nende kontekste Rootsis, valisin siia näited kahest ajalehenumbriist aastatest 1952 ja 1988: *Stockholms-Tidningen*'i eestikeelse tekstiga osa (*Stockholms-Tidningen Eestlastele* 26. 02. 1952, nr 47) ning *Eesti Päevaleht* (26. 02. 1988, nr 15). Esmalt vaatlen meediadiskursiga seotud sotsiaalset praktikat, seejärel diskursiivset praktikat ja tekste.

1. Rootsieesti ajalehtede diskursiga seotud sotsiaalsest praktikast

Nõukogude okupatsiooniga kaasneva terrori eest lahkus 1944. aasta augustis-septembris Baltimaadest ligi 280 000 elanikku peamiselt Saksamaale (Natsi-Saksa armee evakueeris ligi 250 000 tsiviilisikut) ja Rootsi (Natsi-Saksa sõjajõududest takistatult pages väikealustel üle Läänemere ligi 30 000 inimest), neile lisandub 20 000 isikut (Leedust 5000, Lätist 10 000, Eestist 5000), kes pagemisel üle Läänemere hukkusid kas mere ületamiseks ülekoormatud või sobimatu aluse tõttu või Natsi-Saksa sõjajõudude või Nõukogude sõjajõudude kallaletungi ohvritena.¹ Enamik Rootsi jõudnud Baltimaade põgenikest olid eestlased, ligi 26 000–27 000 isikut.² Rootsi ametliku statistika andmetel re-

sideerus 01. 04. 1945 Rootsis 22 092 täiskasvanud eestlast; Rootsi saabus ligi 4000–5000 eesti last (nende kohta ametlikku statistikat ei ole esitatud).³ Rootsi statistika on fikseerinud 1945. aasta juunis 28 369 eestimaalast, sh eestirootslasi (*estlandssvenskar*) 6554, teisi eestimaalasi (*andra estländare*) 21 815.⁴ Rootsi saabumisel paigutati kõik eesti põgenikud üheks-kaheks kuuks karantiinilaagritesse meditsiinilise järelevalve alla. Karantiinilaagritest viidi põgenikud pagulaslaagritesse, kus nad olid Rootsi riigi ja heategevusorganisatsioonide ülalpidamisel. Rootsi ühiskond tegi kulutusi pagulaste toitlustamiseks, majutamiseks, rõivastamiseks ja jalatsite hankimiseks (neid kogusid Rootsi heategevusorganisatsioonid), samuti nende varustamiseks taskurahaga, et pagulased saaksid osta esmatarbekaupi ja vajalikke teenuseid. Pagulaslaagritesse saadeti ametnikud, kes varustasid eesti põgenikud Rootsis töökohtadega. Kuna Rootsi tööturuametnikud püüdsid igati leida eesti pagulastele erialaseid või võimalikult erialalähedasi töökohti-tegevusalasid, õnnestus neil laagriühiskondadest lahkuda ja alustada uuel asukohamaal majanduslikult iseseisvat elu. Ainult juhtudel, kui Eestis omandatud erialal ei olnud Rootsis võimalik tööd leida, suunati pagulane tööle lihtsalt mõnele sellisele erialale, mille järele Rootsi ühiskonnas oli kõrgendatud nõudlus

1 R. J. M i s i u n a s, R. T a a g e p e r a. *The Baltic States: Years of Dependence 1940–1980*. Berkeley, Los Angeles, 1983.

2 B. K a n g r o, *Eesti Rootsis: Ülevaade sõnas ja pildis*. Lund, 1976, lk 42.

3 Sealsamas, viitega teosele: *Statistisk Årsbok för Sverige*, 1946.

4 A. B e r g e, *Flyktingpolitik i stormakts skugga: Sverige och de sovjetiska flytingarna under andra världskriget*. (Uppsala Multiethnic papers.) Uppsala, 1992, lk 33.

(nt metsatööd). Igal erialal oli põgenikel võimalik otsida rakendust ka iseseisvalt, laagrieskirjad töötükinguid ei piiranud. Juba 1945. aasta suvel, s.o vähem kui aasta pärast eesti pagulaste jõudmist Rootsi, oli enamik laagreist pagulasist tühjenenud ja likvideeritud ning Rootsi ühiskond vabanes nende ülalpidamiskulutustest. Enne põgenike-laagreist lahkumist varustati pagulased tööriietusega, laagrist töökohani sõiduks ja esimese palgapäevani toimetulekuks tarviliku rahasummaga; sarnased toetused olid ette nähtud ka Rootsi majandusse integreeruja perekonna liikmetele. Seal, kus asusid pagulaste uued töökohad, püüti neile leida ka esmased majutusvõimalused-eluase-med. Rootsi riik võimaldas pagulastele ka laenu, soetamaks mööbli ja majapidamistarvete miinimumi.¹ 1945. aastast alates integreerusid eesti pagulased järk-järgult Rootsi ühiskonda nii majanduslikult kui kultuuriliselt.

Võrreldes teiste Euroopa riikidega oli Rootsi rahvastik enne Teist maailmasõda nii keeleliselt kui ka kultuuriliselt väga homogeenne. Vaid maa põhjapoolsetes piirkondades asus kaks juba sajandeid seal elunenud etnilist vähemusrühma: 10 000 saami ja 30000 Tornedali soomlast. Veel 1920. aastail oli Rootsis väljaränne suurem kui sisse-ränne. 1930. aastal moodustasid välismaalased/mitte-rootslased Rootsi elanikkonnast 1 %. Enne Teise maailmasõja puhkemist elas Rootsis 23 000

välismaalast (1940 moodustasid välismaalased 1,5 % rahvastikust); igast 280st Rootsis asunud isikust oli vaid 1 välismaalane. Teise maailmasõja ajal saabus Rootsi 185 000 pagulast, sh niisii 30 000 põgenikku Baltikumist. Enamik Rootsi tulnud 135 000st Põh-jamaade pagulasest lahkus Rootsist 1945. aastal pärast sõja lõppu. Julgeolekukaalutlustel ei saanud baltimaalased Rootsist kodumaale naasta. 1950. aastal moodustasid välismaalased Rootsi rahvastikust 2,8 %. Teisest maailmasõjast tänapäevani on Rootsi riiki sisse rännanud 134 etnilise rühma esindajaid. 1950. aastatel immigrerus Rootsi ligi 10 000 isikut aastas, peamiselt töölisel ja nende perekonnad. Kulminatsiooni saavutas sisseränne aastatel 1963–1965, mil Rootsi tuli ligi 30 000 immigranti aastas. Teine kulminatsioon nimetatud protsessis saabus aastatel 1969–1970, mil rändas sisse ligi 50 000 inimest aastas.² Immigratsiooni tulemusena on praegu iga kaheksas Rootsi elanik mitterrootsi päritoluga. Kui 1940. aastail olid eestlased üheks suuremaks Rootsis esindatud etniliseks vähemuseks, siis 1950. aastatel neil sellist positsiooni enam ei olnud.

1947. aastal oli Rootsi saabunud baltimaalastest 4500 isikut tegevad tekstiili- ja õmblustööstuses, 4500 metallitööstuses, 1200 metsanduses ning puidutööstuses, 1200 naha- ja kummitööstuses, 1500 teistes tööstusharudes,

1 N. K a a s i k, The Baltic Refugees in Sweden – A Successful Experiment. *The Baltic Review* 1947, 1, 2, lk 55–61.

2 H. R e b a s, Baltic Minorities in Sweden: Problems of Methods and Documentation. An Introduction. *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat = Annales Societatis Litterarum Estonicae in Suecia*, 8, 1977–1979. Stockholm, 1980, lk 107–117.

1500 põllumajanduses, 1200 laevanduses, 1000 isikut leidsid rakendust ametnikena, 700 kodutöötajana ja 700 isikut tegutsesid kaubandusalal.¹ 1950. aastal töötasid Rootsis resideerinud eesti pagulastest töölistena 70 % (rootslastest 54 %), ametnikena 27 % (ka rootslastest 27 %) ja ettevõtjatena 3 % (rootslastest 19 %).² 31. 12. 1950 teostatud küsitluse kohaselt oli 65 % eestlastest (40 % rootslastest) hõivatud tööstuses ja ehituses, 6 % põllumajanduses ning kalanduses (rootslastest 25 %), 6 % veanduses (rootslastest 8 %), 11 % kaubanduses ja panganduses (rootslastest 16 %) ning 12 % avaliku halduse alal (rootslastest 13 %).³ Rootsi riik organiseeris eesti intelligentsidele arhiivitööd, et võimaldada teenistust erialase täiend- ja ümberõppe ajaks, pädevuse saavutamiseni rootsi keeles ja sobiva erialase rakenduse leidmiseni. 1946. aastal tehtud küsitluse andmeil oli 3 % eesti pagulastest omandanud kõrgema hariduse enne Rootsi saabumist.⁴

Mitmemõõtmelise stratifikatsiooni-süsteemi kontseptsiooni kohaselt⁵ võib indiviidi staatus ühiskonnas olla vastuoluline: nt isikud, kel on kõrged hariduslikud saavutused, mis tagavad neile kõrge sotsiaalse staatuse ühe kihistusmõõtme järgi, võivad olla rakendatud vahetasustatud ja/või väheprestiižsetel

tegevusaladel-ametikohtadel, mis tähendab madalat staatust teistes dimensioonides. Eesti haritlased, samuti teistsuguse habitusega eesti pagulased, kes olid hankinud haridusliku kapitali ja konverteerinud seda ka sümboolseks kapitaliks⁶ Eestis, evisid Rootsis vastuolulist staatust (iseäranis need isikud, kelle ametioskused olid tihedalt seotud keelepädevusega, nt eesti keele õpetajad, ajakirjanikud). Rootsi ühiskonnas oli nende sotsiaalne staatus (vähemasti) kohanemisperioodil madal, eesti pagulasühiskonnas omasid nad seevastu kõrget positsiooni.

Eesti pagulasorganisatsioonide loomine algas 1940. aastate keskel (aastail 1944–1946 oli poliitiliste organisatsioonide asutamine ja poliitikaga tegelemine eesti pagulastele Rootsi võimude poolt keelatud),⁷ 1956. aastaks oli Rootsis 164 pagulaseesti institutsiooni-organisatsiooni ja nende piirkondlikku osakonda.⁸ Rootsi eesti ühiskonna kesksed poliitilised organisatsioonid loodi ja töötasid, toetudes 20. sajandi teisel poolel Lääneriikides aktsepteeritud demokraatiapõhimõtetele. Kõigi eesti pagulasorganisatsioonide iseloomulikeks ühisjoonteks on olnud tunnistada (otseselt või kaudselt) oma tegevuseesmärkidena eestlaste etnilise identiteedi säilitamist ja võitlevat hoiakut Eesti vabastamiseks N. Liidu

1 N. K a a s i k, *The Baltic Refugees in Sweden...*, lk 55–61.

2 *Eesti Kroonika* 1956. Stockholm, 1957, lk 87–154.

3 Sealsamas, lk 98.

4 V. R a u d, *Estonia: A Reference Book*. New York, 1953, lk 144.

5 G. E. L e n s k i, *Status crystallization: a non-vertical dimension of social status*. *American Sociological Review* 1954, 19, lk 405–414.

6 P. B o u r d i e u, *Language and Symbolic Power*. Cambridge, 1991, lk 12–19.

7 H. R e b a s, *Baltic Minorities in Sweden*.

8 *Eesti Kroonika* 1956, lk 99–154.

okupatsiooni alt.

Rootsi eesti pagulasühiskonnas (ja ühtaegu ka globaalse eesti pagulasühiskonnas) tegutses vaid üks mõõdukalt vasakpoolne poliitiline organisatsioon – Eesti Sotsiaaldemokraatliku Partei Rootsi Koondis.¹ Kõik ülejäänud pagulaseestlaste poliitilised ühendused Rootsis ja teistes asukohamaades pooldasid kas konservatiivseid või liberaalseid seisukohti. Paljud pagulaste poliitilised organisatsioonid kanti üle *de facto* toimunud Eesti Vabariigi poliitilisest sfäärist. Eesti poliitilised organisatsioonid olid suhetes analoogilisi suundumusi evivate Rootsi parteidega. Rootsi eesti ühiskonna poliitilises praktikas oli võimatu vasakpoolsem positsioon kui mõõdukalt sotsiaaldemokraatlik. Kommunistliku ideoloogia pooldamine oli eesti pagulasühiskonnas välistatud juba ainuüksi Teise maailmasõja ajal Eestis saadud äärmiselt negatiivse kogemuse, kõiki ühiskonnakihistusi aastail 1940–1941 läbistanud repressioonide tõttu. Aastail 1944–1946 instrueeris töölismetüühinguid ühendav Rootsi Ametiühingute Keskoondis rootslastest töölisi olema eesti pagulastest tööliste ja kalurite suhtes tõrjuvalt/vaenulikult meelestatud. Esines palju juhtumeid, kus rootslastest kaastöölised nimetasid eesti pagulasi "fašistideks" ning "natsideks".² Eesti pagulastest töölised, kel oli ettekujutus enamlikust terrorist, mis pandi toime aastatel 1940–1941, samuti 1944. aas-

tal (tsiviilobjektide pommitamised Nõukogude lennuväe poolt), ei olnud väga aldis liituma vasakpoolsest (ka kommunistlikust) ideoloogiast mõjustatud ametiühingutega (nt 1947. aastal oli liitunud ametiühingutega 60 % pagulastöölistest).³

Üheks põhisuunaks, millele pagulases olnud eestlased tähelepanu pöörasid, oli haridusvaldkond. Rootsis nagu teisteski asukohamaades, kus eesti pagulasi oli arvukalt, rajati eesti koolid peatselt pärast maale saabumist: eesti koolid pagulaste lastele avati juba põgenikelaagrites, laagriperioodi lõppedes asutati koole arvuka eestlaskonnaga keskustes (1950. aastate keskkel elas suurem osa Rootsis asunud eestlastest linnades).⁴ Järk-järgult astusid eesti lapsed rootsi koolidesse, kuid rahvusliku identiteedi säilitamiseks loodi ka väiksemates keskustes eestikeelse täiendõppe tarbeks täienduskoolid, mis enamasti töötasid üks kord nädalas. Eesti koolide tegevust toetasid eesti pagulasühiskonna organisatsioonid pidevalt ka materiaalselt. Vanemate poolt järglaste haridusse investeeritu abil lahkus enamik pagulaseesti tööliste järeltulijaist oma päritoluklassist. Noori kaasati pagulaseesti ühiskonna tegevusse alates kohanemisperioodist aastail 1944–1952. Teise generatsiooni pagulased lülitusid pagulaseesti (täiskasvanute) ühiskonna tegevusse 1960. aastatel.⁵

Integratsioon asukohamaa ühiskon-

1 B. K a n g r o, Eesti Rootsis.

2 H. R e b a s, Baltic Minorities in Sweden, lk 113.

3 N. K a a s i k, The Baltic Refugees in Sweden..., lk 58.

4 *Eesti Kroonika* 1956, lk 92.

5 B. K a n g r o, Eesti Rootsis.

da (arvukad rootsikeelsed kontaktid igapäevases elukorralduses; hajutatus, mis lähtus töö- ja elukohtade leidmisest asukohamaa eri piirkonnis ning sega-abeliudest) piiras Rootsi eestlaste jaoks keskkondi, milles eestikeelne suhtlus oli võimalik. Keskkondadeks, milles eesti keel toimis, olid:

1) eestikeelne perekond;¹

2) eestikeelne lävimine isiklikul tasandil (sõbrad, sugulased, tuttavad; ka kirjalikult, telefonitsi);

3) eesti pagulasorganisatsioonid (eesti majad ja seltsid, poliitilised ühingud/foorumid, eriala- ja kutseühingud, koolid/täiendkoolid, usuorganisatsioonid, taidluskollektiivid, huvialaliidud, kehakultuuri- ja spordiühingud, üliõpilasorganisatsioonid, skaudi- ja gaidior-organisatsioonid);

4) ettevõtted, mille tegevuses osales arvukalt eestlasi;

5) suhtlusolukorrad teiste asukohamaade eestlastega;

6) suhtlusolukorrad sugulaste-tuttavatega okupeeritud Eestis (Hruštšovi ajast alates vastavalt N. Eesti või Rootsi külastamine);

7) eestikeelne meedia (pagulasajakirjandus, pagulaskirjandus).

Ehkki *de jure* ei olnud Rootsi Kuningriik mitte kunagi tunnustanud N. Liidu anneksiooni Eestis, jõudis ta sellele väga lähedale. Rootsi ametliku käsituse kohaselt aastatel 1940–1991 oli

Eesti iseseisva riigina kadunud, järelikult leidis Eesti inkorporeerimine N. Liitu *de facto* tunnustuse. Rootsi välisminister Christian Günther teatas 13. detsembril 1944. aastal Riksdagi ülemkojas tehtud avalduses, et Rootsi valitsuse viisid taolisele tunnustamisele praktilised kaalutlused Teise maailmasõja tingimustes.

Eesti kodakondsust Rootsis ei aktsepteeritud, varem Eesti kodanikena tunnustatud isikuid loeti kas N. Liidu kodanikeks või kodakondsuseta isikuiks: viimast juhul, kui isik oli lahkunud oma kodumaalt enne N. Liidu valitsuse poolt 07. 09. 1940 vastu võetud Nõukogude kodakondsuse kohta käiva seadluse jõustumist, mis kuulutas Eesti kodanikud Nõukogude kodanikeks. Ent administratiivses ja juriidilises praktikas pidas Rootsi valitsus pagulasi Baltimaadest poliitilisteks pagulasteks ning kodakondsuseta isikuteks. Eestist pärit pagulaste arvamus Nõukogude kodakondsusest oli ühene: nad pidasid end Eesti, mitte Nõukogude kodanikeks. Nad eelistasid olla koheldud pigem kodakondsusetutena kui N. Liidu kodanikena. Vastupidiselt ühene oli küsimuse N. Liidu poolne tõlgendus, stalinistlikul perioodil üritas N. Liit aktiivselt pagulasi "repatrieerida"². Rootsi valitsus andis 1946. aasta jaanuaris N. Liidule välja 162 baltimaalast. Sõja esimestel aastatel oli Rootsi kohal-

1 1990. aasta rahvaloenduse andmeil oli enamik Eestis sündinud isikutest – 52 % meestest ja 54 % naistest – abielus Rootsis sündinud partneriga; perekondi, mille mõlemad abielupoole olid sündinud Eestis, oli 1205; Eestis sündinud isikuga elas 1990. a andmeil koos 32 % Eestis sündinud meestest ja 40 % Eestis sündinud naistest. 1980. a rahvaloenduse andmeil oli taolisi perekondi 2149; siis oli 40 % meestest ja 49 % naistest abielus Eestis sündinud isikuga. "Kas te teate, et... *Rahvuslik kontakt* 1995, nr 3, lk 29.

2 N. K a a s i k, *The Baltic Refugees in Sweden...*

danud põhimõtte, et võõrriigi sõjaväest põgenenu ei ole poliitiline põgenik ja seega ka mitte asüüliõigusele alluv. Mõni aasta hiljem toimus arusaamistes muutus ja pärast 1942. aasta novembrit ei saadetud enam kedagi tagasi. Kapituleeruvast natsi-Saksa armeest põgenenuid käsitati aga jälle kui mittepoliitilisi põgenikke. Nad saadeti kas kodumaale või sinna, kust nad olid põgenenud. Baltimaalased, kellest enamik oli Rootsi põgenenud Kuramaalt ja kelle hulgas oli lennuväe abiteenistulasi, tunnistati ilma erilise juurdluseta sõjaväelasteks ja nad kuulusid seega väljaandmisele.¹ Väidetavalt N. Liitu väljasaatmisest ohustatuna rändasid aastail 1946–1952 ligi 5000 eesti pagulast Rootsist Ameerikasse (peamiselt Kanadasse), ka Lõuna-Aafrika Uniooni.² 1950. aastate esimesel poolel oli ligi 50 % Rootsi eesti pagulastest omandanud praktilistel kaalutlustel asukohamaa kodakondsuse.³

2. Rootsieesti pagulasajalehtede diskursiivsest praktikast

Aastatel 1944–1991 üllitati Rootsis 13 282 numbrit eestikeelseid ajalehti, väike- ehk kvaasilehti ja rootsi ajalehtede eestikeelseid lisasid (lisalehekülgi). Aastail 1944–1991 on ilmunud 4107 numbrit *Stockholms-Tidningeni* eestikeelseid lisalehekülgi *Lehekülj Eestlas-*

tele (1944–1947) ja *Stockholms-Tidningen Eestlastele* (1947–1959), 3561 numbrit *Eskilstuna Kurireni* eestikeelseid lisalehekülgi *Eesti Päevaleht* (1959–1970), 2110 numbrit ajalehte *Eesti Päevaleht* (1971. aastast; kui vaadelda eelnimetatud väljaandeid toimetuse koosseisu järjepidevuse alusel ühe väljaandena siis 9778 ajalehenumbrit), 1572 numbrit *Teatajat* (1944–1945, uuesti 1953. a-st) ja *Eesti Teatajat* (1945–1953), 1098 numbrit *Välis-Eestit* (1944–1997), 515 numbrit *Eesti Posti* (1950–1961, 1962–1974) ja *Meie Posti* (1962–1987, kui käsitleda ka kaht viimast ühe väljaandena) jm. Rootsi eesti pagulasajakirjandus on aastail 1944–1991 olnud suhtlusolukorras, milles osalised – adressant ja adressaat, ligi 30 000 potentsiaalset lugejat (iga aastaga on Eestis sündinud osaliste arv vähenenud keskmiselt 350 isiku võrra)⁴:

1) evisid kogemust Eestis käibinud ajakirjandusdiskursist;

2) olid Eestis käibinud ajakirjandusdiskursist irrutatud ning asetatud kontakti Rootsi eesti pagulasajakirjandusdiskursiga (ja juba 1940. aastatest ka rootsi ajakirjandusdiskursiga).

Rootsi eesti ajakirjanduse peamiseks funktsioonideks olid uudiste ja hinnangute levitamine, hajutatud lugejaskonnaga kontakti loomine ja selle säilitamine etnilise identiteedi väärtustamise kaudu (või mingi muu rühma kuuluvuse kultiveerimine etnilise identiteedi raamides).

1 *Eesti Kroonika* 1956, lk 90.

2 H. K u l u, Eestlased maailmas: Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu, 1992, lk 113; H. R e b a s, Baltic Minorities in Sweden, lk 113.

3 *Eesti Kroonika* 1956, lk 96.

4 H. K u l u, Eestlased maailmas, lk 116.

Aastail 1946–1970 oli Rootsis elune-
nud eesti pagulastel võimalik tarbida
eesti keeles trükitud ajalehte kuus kor-
da nädalas, 1971. aastast alates vaid
kaks korda nädalas.

Millist informatsiooni toodeti-tarbi-
ti? Rootsieesti pagulasajalehtedes ülli-
tatud artiklite sisu on jaotatav (kogni-
tiivse kaardina)¹ järgmiselt:

1) Rootsi ühiskonda puudutav teave
– 10,8 % kultuuriindikaatoritest²;

2) Rootsi eesti ühiskonda ja teisi eesti
pagulasühiskondi puudutav teave –
30,9 %;

3) Eestit, okupeeritud Eestit, N. Li-
tu, Ida-Euroopat ning teisi vasakreži-
ime puudutav teave – 34,7 %;

4) Lääneriike puudutav teave – 23,6
%.

Rootsieesti pagulasajalehtedes eksis-
teerisid kõrvu kaks kvalitatiivselt erine-
vat tekstitaset:

1) artiklite diskurss (uudised, kom-
mentaarid – ligi 95 % ajalehtede ma-
hust);

2) joonealuste (följetonilik-rahvaju-
tulilik-ilukirjanduslik) diskurss (ligi 5 %).

Teist tekstitaset, mida tõlgendusko-
gukonna poolt (*interpretative commu-
nity*³) ei aktsepteeritud mitte amet-
lik-asjaliku, vaid meelelahutuslik-eba-
ofitsiaalse teatamisviisina, on toimetuste
poolt koheldud vahendina mingi

hoiaku tugevdamiseks või taandami-
seks adressaadis. Sageli moodustasid ar-
tiklite diskurss ja joonealuste diskurss
aktuaalset teemat käsitledes "etendatud
dialogi"⁴, kusjuures joonealuste dis-
kursis on esitatud vastanduvat häält
(ideoloogiat) paroodiana, jäljendatud
seda halvustav-karikeerivalt, alluta-
maks vastaspoolt illusoorsele "meie"
psühholoogilisele kontrollile. Joonea-
lustes avaldamiseks valitud tekstid ra-
kendati meelelahutuslikku funktsiooni
täites ka toimetuse poliitilise suuna tee-
nistusse: poliitilised kontekstid ahenda-
sid võimalusi lugemaks "erinevalt".

Ajalehtede diskursis esinesid aastail
1944–1991 järgmised okupeeritud Ees-
tiga seonduvad hoiakud:

1. Poolehoid kõikidele N. Eestis toi-
munud sündmustele, protsessidele, isi-
kutele ja institutsioonidele, mida oli
võimalik esitada kas nõukogude võimu-
le opositsioonilistena või siis nõukogu-
de režiimi poolt toime pandud repres-
sioonidena, nende repressioonide ohv-
ritena, poliitiliselt ahistatutena.

2. Poolehoid kõikidele eesti dissiden-
tide ja tavainimeste (s.o nende, keda ei
esitatud kui N. Liidu/N. Eesti *estab-
lishment*⁴’i, kommunistliku partei, ar-
mee, eriteenistuste või siseministee-
riumi esindajaid) aktiivse ja passiivse
vastupanu ilmingutele.

3. Eitav hoiak peavoolulistest sot-

1 G. G e r b n e r, G. M a r v a n y i, The many worlds of the world's press. *Journal of Communication*, 1977, 27, 1, lk 52–75.

2 G. G e r b n e r, Toward "cultural indicators": the analysis of mass mediated public message systems. *Rmt-s: The Analysis of Communication Content*. Ed. by G. Gerbner et al. New York, 1969, lk 123–132.

3 S. F i s h, Is there a Text in This Class? The Authority of Interpretative Communities. Cambridge (Mass.), 1980.

4 M. B a h t i n, Valitud töid. Tallinn, 1987, lk 224.

siaaldemokraatlikest seisukohtadest vasakpoolsemate suhtes (v.a kommunistlikust vaatepunktist tehtud avalduste irooniline matkimine).

4. Eitav hoiak Eestis elunenud migrantide-muulaste suhtes.

5. Eitav hoiak isikute, sündmuste, protsesside ja institutsioonide suhtes, mis olid seotud N. Liidu/N. Eesti *establishment*'i, kommunistliku partei, armee, eriteenistuste või siseministeriumiga.

6. Väga rigiidsete stereotüüpide kasutamine N. Liidus/okupeeritud Eestis elunenud isikute ja N. Liidu/N. Eesti institutsioonidega seonduvalt.

3. Diskurss kui tekst

Tekstinäited:

(1) *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 26. 02. 1952 (edaspidi 1952): "Oleme vaba maailma liitlased";

(2) *Eesti Päevaleht* 26. 02. 1988 (edaspidi 1988): (2.1) "Suurüritus Stadshusetis: 2 000 eestlast Eesti Vabariigi 70. aasta sünnipäeval pealinnas" (autor: Karin Saarsen), (2.2) "Carl Bildt EV aastapäeval: Balti iseseisvuse aeg oli Läänemere tõeline rahuaega" (autor: EPL/K = Juhan Kokla), (2.3) "Laine Laks Stadshusetis: "Tahame olla Eestis võitleva ja kannatava noorsoo väärilised"" (autor teadmata).

EV aastapäeva tähistamises kui igaaastaselt korraldatavas sündmuses ja meediasündmuses on korduvateks (ehkki varieeruvateks) seikadeks all-

järgnevate punktide all esitatu:

1. Toimumiskoht ja osalejate arvukuse peegeldus. 1952: Stockholmi kontserthoone, 'täissaal parketist teise rõduni'¹. 1988: Stockholmi raekoja sinine saal, 'ligikaudu paar tuhat'.

2. Keda on tekstis esitatud osalistena? 1952: publik, 'akadeemiliste noorte esindaja', 'aktusekõneleja', väliskülalised, skaudid/gaidid, solistid/koorid. 1988: publik, 'akadeemiliste noorte esindaja', 'aktusekõneleja', 'küla-liskõneleja', väliskülalised, N. Eestist väljasaadetud isikud (dissidendid, elusõnalased), skaudid/gaidid, solistid/koorid.

3. Mis on aktust kajastavate artiklite fookuses? 1952: 'aktusekõneleja' (endise EV saadiku) kõne, rituaali sündmused kronoloogilises järjestuses. 1988: rituaali sündmused kronoloogilises järjestuses, 'akadeemiliste noorte esindaja' kõne, 'külalisesineja' (Rootsi moderaatide/konservatiivide erakonna esimehe) kõne.

4. Kuidas on tekstis esitatud gaidide ja skautide osalust? 1952: eesti ja rootsi rahvuslippude auvalvena. 1988: eesti ja rootsi rahvuslippude sissetoojatena, auvalvena.

5. Kuidas eksponeeritakse tekstis 'akadeemilist noort' (s.o üliõpilaste esindajat või noort haritlast)? 1952: kui aktuse avakõnelejat (iseseisvuse tekkelugu, rahvusliku vaimu säilitamine, noorte ettevalmistamine eluks EVs), kui väliskülaliste tervitajat rootsi keeles. 1988: kui aktuse avakõnelejat (külaliste, sh pagulaseesti laste ja noorte

¹ Ülakomade vahel esitatakse edaspidi fraasid, mille autoriks on ajakirjanik. Jutumärgid markerivad aktusel esitatud otsese kõne edastamist ajalehetekstis.

tervitamine, rahvusliku võitluse jätkamine paguluses, leinaseisak vabaduse eest langenuile, saksa ja vene imperialism), kui väliskülastuste tervitajat rootsi keeles (tõlkis oma kõne lause-lausel eesti keelest rootsi keelde).

6. Kellena kohtleb (kellega samastab) 'akadeemiline noor' Rootsis resideeruvaid noori (pagulas)eestlasi? Millisena esitatakse tekstis 'akadeemilise noore' suhtumist pagulaste nooremasse ja vanemasse põlvkonda? 1952: noored on 'vabanevale kodumaale' tagasiminejad; austus vanema põlvkonna suhtes väljendub iseseisvuse tekkeloo käsitlemises. 1988: noored on "meie rahvusliku võitluse jätkumise eeldus maapaos"; austus vanema põlvkonna suhtes väljendub vihjes 1940. aastail kogetule.

7. Kuidas väljendatakse tekstis 'akadeemilise noore' suhtumist Rootsi poliitikasse? Lääneriikide poliitikasse? 1952: ei ole tekstis väljendatud. 1988: on tekstis väljendatud kaudselt (võitlust Eesti eest serveeritakse ühe osana Rootsi toonase valitsuse poolt tunnustatud rahuvõitlusest).

8. Kuidas väljendatakse tekstis 'akadeemilise noore' suhtumist N. Liidu poliitikasse, okupeeritud Eestis toimuvasse? 1952: see on tekstis väljendatud iseseisvuse tekkeloo ja noorte kui 'vabanevale kodumaale' tagasiminejate esitamise kaudu. 1988: see on tekstis väljendatud Eestile sõnavabaduse ja iseseisvuse nõudlemise, saksa ja vene imperialismis 20. sajandi globaalse probleemi nägemise kaudu.

9. Kuidas esitletakse tekstis 'aktusekõnelejat' (s.o rohkesti sümboolset kapitali eviv pagulaseesti keskmise või vanema põlvkonna esindaja)? 1952:

'aktusekõnelejat' esitletakse kui tegevaid, Rootsi poolt jätkuvalt tunnustatud riigi saadikut (EV saatkond suleti juba 1940). 1988: 'aktusekõnelejat' esitletakse kui prestiižse positsiooni omajat Rootsi ühiskonnas (tuumaafüüsik, professor).

10. Missuguse identiteediga seostab 'aktusekõneleja' Rootsis resideeruvad eestlased? 1952: neid nähakse kui pagulasi, EV esindajaid rahvusvahelistes organisatsioonides, 'lääneriikide väärilisi kaastöölisi ja liitlasi'; ent samas on olemas ka distants lääneriikide suhtes ('lääneriikide oma egoistlikud huvid'). 1988: on tekstis väljendatud kaudselt ('põimimise oma teaduslikku analüüsi ka kodumaa saatuse', st enda samastamist eestlastega, pagulastega).

11. Kuidas väljendatakse tekstis 'aktusekõneleja' suhtumist Rootsi poliitikasse? Lääneriikide poliitikasse? 1952: Rootsi poliitikat ei ole eraldi käsitletud; lääneriigid on liitlased (kes teavad N. Liidu kohta pagulastest vähem). 1988: Rootsi poliitikat ei ole eraldi käsitletud, läänemaailma suhtumist perestroikasse nimetatakse 'naiivseks'.

12. Kuidas väljendatakse tekstis 'aktusekõneleja' suhtumist N. Liidu poliitikasse, okupeeritud Eestis toimuvasse? 1952: rõhutab N. Liidu agressiivsust, ohtlikkust 'lääne demokraatiale'; Läänelt nõutakse EV tunnustamist ja kaitsmist. 1988: puudutab Marxi ja Engelsi teooriate luhtumist N. Liidus, mahajäämist lääneriikidest infotehnoloogia, tuumaenergeetika, sõja- ja kosmose-tööstuse valdkonnas.

13. Keda esindab 'külastusekõneleja'? Kes on väliskülastusteks? Kuidas on nad tekstis esindatud? 1952: 'külastusekõnele-

ja' puudub, ei ole tekstis esindatud. Esitatud on vaid mitte-eestlastest külalistest teavitavad fraasid. Välisesinduste töötajaid serveeritakse kui EVd tunnustavate riikide esindajaid: nt 'Mr. ja Mrs. Nirmal India saatkonnast', (endine Rootsi) 'peakonsul Fagraeus'. 1988: 'külaliskõneleja' esindab Rootsi poliitilist sfääri, konservatiivset parteid. Väliskülalisteks on 'Läti, Leedu ja Poola esindajad', 'Eesti anastamist mitetunnustanud suurriikide USA ja Briti saatkonna liikmed', rootsi sõbrad ning kõrged sõjaväelased.

14. Kellena kohtleb (kellega samastab) 'külaliskõneleja' Rootsis resideeruvaid eestlasi? 1952: ei ole tekstis esindatud. 1988: ei selgu, kas pagulaseestlasi koheldi kõnes grupina, meediatekstis on kajastatud vaid kõnes üksikisikute kohta öeldut ('Bildt mainis eriti austavalt Ernst Idla, Käbi Laretei, Nee-me Järvi ja Eduard Tubina panust Rootsis. Ta ei unustanud ka Rootsis surnud meie luule suurkujusid Marie Underit ja Gustav Suitsu'; alles pärast kõnet esitatakse seisukoht Rootsis resideeruvate eestlaste kui grupi kohta: 'Hiljem jutuajamisel temaga, ütles Bildt, et "eestlased Rootsis on tõesti üks elujõuline ühiskond"').

15. Kuidas väljendatakse tekstis 'külaliskõneleja' suhtumist Rootsi poliitikasse?

1952: ei ole tekstis esindatud.

1988: nt 'Kõneleja seadis kõigepealt küsimuse, mis on Rootsile viimastel aastatel kõige positiivsemat juhtunud ja leidis, et selleks on Euroopa-mõtte renessanss. Euroopa ühtluse mõte ei ole enam heidetud poliitilise ja kultuurilise vaidluse perifeeriasse.' (Siin on pöör-

dutud kuulajate kui Rootsi kodanike, kui potentsiaalsete valijate poole. Rootsi poliitikakonteksti tundvale publikule on määratud kriitiline vihje Aafrika, Aasia ja Ladina-Ameerika riikide abistamise kohta, mis oli Rootsi pahempoolsete valitsuste välispoliitilise tegevuse üheks prioriteediks, ning etteheide Euroopa-suunale ebapiisava tähelepanu omistamises. Teist lauset võib tõlgendada ka kui 'külaliskõneleja' ja ajakirjaniku poliitiliste sümpaatiate kokkulangemist, sest siin on kasutatud umbisikulist verbivormi ega ei ole lisatud teavet, mis tuvastaks üheselt ütleva isiku.) 'Bildt rõhutas, et teda on Euroopa küsimuses angažeerinud enim brutalse eesriide olemasolu keset Euroopat vabade ja mittevabade rahvaste vahel.' (Selle fraasiga apelleerib 'külaliskõneleja', lootes Rootsi pressi võimendusele, kõigi Ida-Euroopast pärinevate Rootsi kodanike poole. Ühistruga ühinemise idee seotakse siin vasakrežiimide eest Rootsi pagenute seisukohtadega.)

16. Kuidas väljendatakse tekstis 'külaliskõneleja' suhtumist N. Liidu poliitikasse, okupeeritud Eestis toimuvasse? 1952: ei ole tekstis esindatud.

1988: nt 'Bildt meenutas Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola lühikest iseisivsust pärast Esimest maailmasõda ja nentis, et tänapäeva Afganistaniga võrreldes on Eesti kannud palju suuremaid vereohvreid Nõukogude esimesest okupatsioonist saadik. Ta peatus varjamata irooniaga ka kuulsal Molotov-Ribbentropi pakti ja "glasnostil" – viimase aja lõöksõnal Nõukogude poliitikas, mis aga ei hõlma seda saatuslikku pakti, mis paljudele rahvastele sai

hukatuseks.' ('Külaliskõneleja' poolt esitatu haakub pagulaseesti meelsusega, pagulaseesti väljaannete diskursiga. Taas on sisse toodud 'Eesti, Läti, Leedu ja Poola', neile lisaks ka 'Soome'. Lisaks sellele, et Soomest ja Poolast pärit Rootsi kodanikke on arvukalt, vihjab nimetatud naabermaade sissetoomine, Afganistani sündmuste ja N. Liidu poliitika iseloomustamine ka Rootsi julgeolekuga seonduvale, st sisaldab apelleerimist rootslasest valija poole.)

17. Milliste Eesti Vabariigi ja Rootsi Kuningriigi sümbolite kasutamine on tekstis esindatud? 1952: EV ja Rootsi lipud. 1988: EV ja Rootsi lipud, EV vapp, sinimustvalge dekoratsioon.

18. Kuidas on tekstis esitatud eesti ja rootsi keele kasutamise seonduvat? 1952: eestikeelne kõne ja lühike rootsikeelne sõnavõtt tervituseks väliskülalistele üliõpilaskonna esimehelt. 1988: kakskeelne kõne üliõpilasel (kusjuures positiivse seigana rõhutatakse mõlema keele perfektset valdamist); positiivse, eesti ja rootsi keele kasutamise seonduva seigana on tekstis tõlgendatud Carl Bildti kui 'külalisesineja' rootsikeelset kõnet, milles ta rootsi keeles tsiteeris ka Lydia Koidula luulet antoloogias "Våra sånger fick med oss".

19) Kuidas on tekstis esitatud publikupoolseid reaktsioone? Kas Eesti Vabariigi ja Rootsi Kuningriigi hümnide esitamine on tekstis esindatud? 1952: kiiduavaldused ei ole tekstis kajastatud (rootsikeelse lehe eestikeelse osa mahuks oli 1952. aastal vaid paar suureformaadilist lehekülge, mis ilmselt

mõjutas ka diskurssi), lauldi Rootsi ja EV hümnid. 1988: kiiduavalduste kirjeldused, Rootsi ja Eesti hümnid esitamine.

Lõpetuseks tahan tuua näite strateegiast, mille kaudu on 1952. aastal trükitud 'aktusekõneleja' kõnes tekitatud meie-tunnet, milliseid vahendeid kasutades konstrueeritud meie-identiteeti. (1) Meie-vormi (ja isikulise tegumoe) kasutamine teksti läbivalt ("meie kahe aastapäeva vahemikul oleme haprast, kõigis tormides loksutatud pagulaspaadist üle astunud lääneriikide toekamale ja tormikindlamale lahinglaevale. Oleme tasapisi peaaegu märkamatult muutunud selgitajatest ja õigusenõutajatest hinnatavateks kaastööliseks, kaasavõtjateks ja liitlasteks") osutab hajusalt üle Rootsi paiknevate eesti pagulaste konsolideerimise soovile ja enese subjektipositsioonis serveerimisele, selle läbi ka EV teovõimelisuse demonstreerimisele.

(2) Metafoorid ("meie kahe aastapäeva vahemikul oleme haprast, kõigis tormides loksutatud pagulaspaadist üle astunud lääneriikide toekamale ja tormikindlamale lahinglaevale" – metafoori osiseks on siin ka täismineviku kasutamine, mis osutab protsessi lõpetatusele).

(3) Kontrasti kasutamine ("haprast, kõigis tormides loksutatud" – "toekamale ja tormikindlamale").

(4) Kumulatsiooni ja parallelismi kasutamine ("kaastööliseks, kaasavõtjateks ja liitlasteks").

MAREK KALLIN

Eesti ühiskonna anarhistlikku kriitikat

Anarhisti seisukohast vaadates on Eesti masendav ühiskond. Üleüldine rikastumise propageerimine on Eesti viinud olukorda, kus osa inimesi teeb liiga palju tööd, suutmata mõtlemiseks aega varuda, ja teistel on liialt probleeme enese äraelamisega, et veel millegagi tegeleda.

Ent sellest ei järeldu kuidagi, nagu oleks enamik Eesti inimesi kehtiva olukorraga ja majandussüsteemiga rahul. Saar & Polli 1997. aasta juuniküsitluse järgi kaotavad kõik institutsioonid Eestis usaldust – nii meedia kui valitsus, nii kaitsejõud kui president. USAs usub Gallupi korraldatud küsitluse kohaselt 82 protsenti inimestest, et valitsus ei tegutse kogu rahva, vaid teatud gruppide huvides. Milline oleks see protsent veel Eestis?

Sotsialismist tulles on loomulik, et praegust varakapitalistlikku ühiskonda ühes kiiresti areneva majanduse ja kihistumisega peetakse iseenesestmõistetavaks. Suurt tähelepanu pööratakse üksikute majandusdetailide arutamisele, *à la* kas viia riigist välja miljard krooni või mitte, samal ajal kui keegi ei küsi, kas selline majandussüsteem on üldse vajalik või mitte. Kas koostööl põhinev majandus poleks hulga efektiivsem kui konkurentsikeskkond?

Anarhism on Eesti meedias omanda-

nud äärmiselt negatiivse ja moonutatud tähenduse. Tallinna abilinnapea Peeter Kreitzberg peab anarhismi veelgi äärmuslikumaks parempoolseks mõtteviisiks kui Reformierakonna ideoloogia (*Eesti Päevaleht*, 11. VIII 1997). TTÜ õppejõud räägib samas lehes 1. juulil: ühiskondlikult ülitähtsate teenuste tarnimisel valitseb anarhia – eraisik võib teha, mida tahab, sest eraomand on püha ja puutumatu.

Kuskil on aset leidnud tõsine kommunikatsiooniviga. Kuidas on ometi juhtunud, et idee, mille nimel on miljonid inimesed sajaneid võidelnud, on täna lihtsalt ajakirjanduse lemmikkuund kaose ja korratuse kohta?

Tõsiseltvõetavat anarhistlikku materjali on viimastel aastatel ilmunud ainult *Vikerkaares* ja *Akadeemias*, neis väljaannetes kirjutatu ei pälvi aga suuremate hulkade tähelepanu. Kas pole kummaline, et vasakpoolseid mõtteid on võimalik väljendada ainult kultuuriajakirjades? Hasso Krulli aastatagune artikkel *Eesti Ekspressis* andis küll märku võimeka analüütiku olemasolust. Tamentis, et rahva seas on tegelikult anarhismile äärmiselt soodne pinnas, põhjuseks inimeste võõrandumine riigist ja süsteemist.

Mullutalvised õpilasdemonstratsioonid sõidusoodustuste kaotamise vastu on parimad näited Eestis aset leidnud "otsest aktsioonist", mis on üks anarhismi põhivahendeid oma eesmärkide saavutamisel. Tartus kogunes

praktiliselt eikusilt ja ilma suurema reklaamita meelevaldusele mitu tuhat keskkooliõpilast ja tudengit. Juhmis eesti ajakirjanduses ilmusid kohati lausa hüsteerilised süüdistused pahade tudengite vastu, keda üritati kaudselt teha süüdlaseks ebavõrdsuses, väites, et õpilased ja üliõpilased parasiteerivad ülejäänud maksumaksjate kulul. Ent ebateadlikult tabas *Eesti Päevaleht* ära üritusest koorunud sügavama mõtte: see oli "lugupidamatusavalduis eromandi ja riigi vastu".

Eesti eliiti ei häirinud mitte niivõrd tudengite nõudmised (15 miljonit poleks eelarvet kuidagi kõigutanud), vaid ebameeldiv taasavastus, et inimesed ei usalda enam parlamenti ega muid institutsioone, vaid on otsustanud võtta saatuse enese kätte. "Olukorra vastu aitab ainult üks rohi: ise röökida!" võis lugeda miitingule kutsunud lendlehel. Igast politoloogiaõpikust võib lugeda, et kui rahvas kipub oma huve väljendama otse, mitte läbi hierarhiliste organisatsioonide (parteide jt) struktuuride, siis on poliitilise süsteemiga midagi vilu.

Anarhistlik teooria toetab "otsest aktisiooni", kuna sellel on radikaliseeriv mõju inimese teadvusele. Selle asemel et keegi teine ennast esindama saata, esindatakse end ise. Otsene aktisioon kõigutab hierarhiate tekitatud sõltuvus- ja võõrandumistunnet.

Ehk uhkeimat näidet sellest, mida võivad kas või paar inimest saavutada ühiskonna muutmisel, tutvustab siinsamas *Vikerkaar*e numbris ilmuv artikkel "McLaimu juhtum": kaks anarhisti võitlesid maailma suurima toitlustuskorporatsiooni McDonalds vastu ning

sõnavabaduse eest ja suures osas võitsid selle sõja.

Kas anarhismil on Eestis tulevikku, sõltub igauhest, võib-olla just Sinust, kes sa praegusel hetkel seda loed. Anarhism on *do-it-yourself* – tee-seda-ise-teooria. Selle asemel et uskuda, mida sosistavad sulle kõrva kümned poliitikud, "arvamusliidrid", ärimehed, istu koos oma sõpradega maha ja mõelge asjade üle järgi. Kasvõi selle väikese asja üle, et kui maailmas viib edasi vaid konkurents ja majandus, miks sa siis laenad oma sõbrale protsendita raha? Kui kodutud ja hulga elanike elamine nälja piiril käivad kokku õitsva ja areneva majandusega, siis miks peavad kõik sinu tutvusringkonna inimesed seda jälgiks? Keegi ei muuda ühiskonda paremaks, kui sa seda ise ei tee. Küsi kõiki küsimusi, kahtle kõigis vastustes.

Interneti kaudu võid sa suhelda inimestega üle kogu maailma, kes mõtleavad nagu sina. Võid toetuda neile, kui sul on raske, ja toetada samamoodi neid.

Praegu ei ähvarda inimesi enam oht palgatõusu või anarhismi nimel streikides või miitinguid pidades kuuli saada nagu sada aastat tagasi. Ajupesu on lihtsalt nii hästi mõjunud, et ainuüksi mõte oma õiguste eest ühinemisest tundub naeruväärsena. Massimeedia korrutab pidevalt üht: kui sa pole rikas, õnnelik, ilus, siis on see su enese süü. Inimene on vaba küll, aga kindlaksmääratud piirides. Me teame George Orwelli raamatut "1984" kui teravat rünnakut julma riigisotsialismi pihta, mis tegi inimestest krüvikese. Ent vähesed teavad, et Orwell ei saanud avaldada selle raamatu eessõna, kus ta mainis, et märkamatu

mõttekontroll eksisteerib ka tänapäeva kapitalistlikus ühiskonnas. Hüsteerilise sõimu asemel on anarhistlike ideede leviku takistamiseks nüüd paremaid relvi: nende naeruvääristamine ja mahavaikimine, nende kunstiliseks, kultuuriliseks, analüütiliseks probleemiks muutmine. Ajalehtede arvamuskülgedel võimutsevad endiselt nüristunud poliitikud, kes püüavad endale punkte teenida peamiselt nende endi loodud tegutsemisvõimetu bürokraatia silmakirjaliku kirumisega. Anarhistlikke mõtteteri ei leia ühestki lehest, keegi pole ühegi artikli alla kirjutanud, N.N., anarhist.

Riigimehed väidavad, et anarhia on saavutamatu utoopia ja et kapitalism on parim võimalik ühiskonnakord. Sama tüüpi inimesed väitsid 500 aastat tagasi, et pärisorjus ja sakste ees küürutamine kestab igavesti, 100 aastat tagasi, et 14 tundi tapvat vabrikutööd päevas on hädavajalik majanduse ja riigi arenguks, 80 aastat tagasi, et Eesti Vabariik on naiivsuse tipp ja 15 aastat tagasi, et nõukogude võim ei lõpe nii pea.

Eesti areng sõltub sellest, kas inimesed mõistavad, et ühiskonna ja oma elu paremaks muutmiseks peavad nad ühinema, näiteks et ametiühing annab šansi võidelda välja paremaid töötingimusi, näiteks et ise öösel väljasaadetud patrullid vähendavad kuritegevust tõhusamalt kui autodes möödavuravad politseinikud. *Community* – kogukon-

na tunne on hakanud taastuma. Mida vähem usaldatakse riiki, seda rohkem usaldatakse oma naabreid ja sõpru. Tõsi, vaevalt saab Lasnamäest kunagi isereguleeruv ühiskond, kuid Keilast, Loksalt, Nõmme-Pääskülalt? Miks mitte? Juba loogiline mõistus ütleb, et ühel hetkel peab pendel hakkama liikuma äärmuslikust individualismist tagasi kollektiivsuse suunas. Kes tahaks kõigi sõda kõigi vastu, pidevat riski saada nuga selga töökohas (piltlikult) ja tänaval (otseses tähenduses)? Aga praegu on inimesed ja ühiskonnagrupid üksteisest väga isoleeritud. Kus olid Eesti õpetajad siis, kui õpilastel tugevasti sõidusoodustusi kärbiti? Ja kus oli õpilaste toetus nüüd, kui õpetajad meeleheitest hoiatusstreigi korraldasid?

Oma osa anarhismi teadvustamisel selle sõna positiivses tähenduses on ka meedial: enamik inimesi on tegelikult passiivsed anarhistid, kuid neid ei tohi võõrutada dogmaatilise propagandaga.

Näiteks inimene, kes paraneb oma enese visa tahtega halvatuses, või rühm inimesi, kes teadvustavad avalikkusele ebaõigluse mõnes pangas või tehases, on juba näide tegelikust positiivsest anarhismist.

Iga tegu, mis aitab inimestel ise hakkama saada, ise muuta olukorda maailmas, kas või natuke, on oma sisult anarhistlik. See pole verine kaos ja ohtlik korratus, vaid nauditav võitlus vabaduse eest, mis annab inimestele võimaluse igakülgeks arenguks.

VAATENURK

ÜLO KAEVATS Evolutsioon ei saa olla õiglane

FRIEDRICH AUGUST HAYEK.
HUKUTAV UPSAKUS. Olion,
Tallinn, 1997. 245 lk. Hind 80 kr.

Üks maailmavaadet manifesteeriv teos pakub endas nii lugu, uurimistöö kokkuvõtet, vääropetuste kriitikat, soovitava tuleviku projekti kui ka tegutsemisjuhist sõnumi omaksvõtmisele. Nii-moodi laetud teksti tõeline tähendus avaneb ja sellesse sisestatud energia vabaneb alles siis, kui tast saab poliitilise tegutsemise õpetus. Aga teatud piires saab sellist teost lugejatele ka lihtsalt tutvustada või siis akadeemilise põhjalikkusega arvustada. Et see õnnestuks, peab kirjutaja valima võimalikult neutraalse vaatepunkti, vaate "väljastpoolt".

Friedrich August Hayeki "Hukutav upsakus" on teadlikult kirjutatud "turukeskse majanduskorra", s.o kapitalismi manifestina. (Kuigi raamatu pealkiri jätab asjassepühendamatuks selle aine ja sõnumi salapäraseks.) Manifesti kui simultaanse žanri loomust silmas pidades on loomulik, et ideevõitluse *grand old man* esitab meile siin "universumi keerukaima struktuuri" kohta nii neutraalset analüüsi, objektiivset tõesõnumit kui ka deklareerib ja indoktrineerib turumajanduskorra apologetikat. Ning võitleb kõigi oma vastastega, kusjuures ta tavatult laia vastasrinna ühtekokku liidab ja nimetab neid sotsialistideks. Meil on siin tegemist konservatiivse li-

beralismi poliitilise ideoloogiaga, tõi küll, peamiselt selle teoreetilise osa-ga. Oma ainevallalt on see rohkem filosoofia kui majandusteadus, esitusviisilt rohkem ühiskonnaevolutsionistlik essee kui turumajandusalane traktaat, sisendussuundumuselt rohkem veenmis-ja süüdistuskõne kui kõikehõlmav maailmavaateline programm. See on raamat, mis 1980. aastate teisel poolel ülekaheksakümnese autori kirjutatuna (ja nooremate akadeemiliste aatekaaslaste poolt löögivalmis lihvituna) juhatub elutöö kokkuvõtteks sisse maailmakuulsu professori paarikümne-kõitelise "Kogutud teoste" standardväljaande. Kummati ei ole see niiväga sissejuhatav tekst tavalugejate jaoks.

Õeldu jätkuks püüan tutvustada ka siinkirjutaja väärtushoiakut. Akadeemilise kolleegina hindan ma Hayeki mas-taapsust ja julgust, aga meie maailmavaated ei kattu kaugeltki täielikult ja poliitiliste programmdokumentide ko-genud autorina arvan, et vaadeldava teose järelduste rakendamisega tekib palju küsitavusi. (Eesti konservatiivsete erakondade ideoloogid ei ole minuga siin kindlasti sama meelt.)

Kesk-Euroopa Ülikooli Kirjastuse ja Avatud Eesti Fondi toetusel eesti lugejani jõudnud raamatu autor ei ole Eestis laialt tuntud. Viimasel seitsmel-kaheksal aastal on Hayeki nimi siiski erakonnaideoloogide võitlustes vilksatanud. Kuivõrd me vaadeldavast raamatust ei leia ühtki Hayekit tutvustavat rida, siis

on laialt kättesaadavale, aga 1987. aasta võimalustega koostatud E(N)E infole vaja veidi lisa pakkuda.

Friedrich A(ugust von) Hayek sündis 8. mail 1899. aastal Viinis sealse ülikooli botaanikaprofessori pojana. Ta õppis Viini ülikoolis õigusteadust, psühholoogiat ja majandusteadust, 1923. aastal promoveeriti ta samas doktoriks. Pärast doktorijärgse õppe läbimist New Yorgis sai ta Viini Majandusinstituudi direktor. 1931. aastal suundus Hayek elama Londonisse, oli sealtpaale peamiselt Londoni ülikooli professor. Aastal 1938 sai ta Briti kodakondsuse. 1950–62 töötas ta sotsiaal- ja moraaliteaduste professorina Chicago ülikoolis. 1974 sai Hayek koos Rootsi majandusteadlase Gunnar Myrdaliga Nobeli majandusauhinna. Pensioneerunult anti talle eluaegne õpetool Freiburgi ja Salzburgi ülikoolis. Hayek suri 23. märtsil 1992. aastal. Ta oli viljakas kirjamees ja pädev imeteldavalt avaras vaimuruumis. Maailm tunneb teda eelkõige liberaal-konservatiivse maailmakäsituse ühe eestkõnelejana.

"Hukutava upsakuse" arutlusaine on kaugel igapäevaelust, Hayek vaatleb tsivilisatsiooni tervikuna ja evolutsioonilises perspektiivis. Missugune on mõistuse õige kasutamise metodoloogiline alus? Kuidas on omavahel seotud inimese vaist ja mõistus, vabadus ja (kultuuri)traditsioon, moraal ja omand? Sedalaadi küsimused eeldavad mahukaid vastuseid, mitmetasemeliste mõtteehitiste loomist. Täit lugemismõnu saavad seetõttu nautida need lugejad, kes on enam-vähem kodus Euroopa mõttekultuuri põhijoontes.

Hayeki analüüsi keskne metodoloogiline printsiip on iseorganiseeruvate süsteemide uurimisest saadud teadmine, et kord, mis on tekkinud ilma plaanita, võib olla parem kui inimeste väljamõeldud kord. Üsna veenvate argumentide ja näidete varal näitab Hayek, et meie tsivilisatsiooni kujunemise keskne toimetegur on olnud inimeste konkurentsil ja koostööl põhinev majanduskord. See sündis kohandumisest teatud moraalsete talitusviisidega, mitte aga "inimeste plaani järgi või kavatsust mööda". "Käitumise äraõppimine on pigem intuitsiooni, mõistuse ja mõistmise *allikas* kui *tulemus*... See ei ole intellekt, mis lõi meie moraali: pigem teeb meie moraali poolt reguleeritav inimeste vastastikune mõjutamine võimalikuks mõistuse ja sellega seotud võimete kasvu. Inimene muutub intelligentseks seepärast, et *traditsioon* – see mis paikneb vaistu ja mõistuse vahepeal – pani teda õppima" (lk 34–35). Tähtsaim küsimus, millele raamat püüab vastata, on küsimus moraali tekkimisest ja selle tekkeviisi järelmitest ühiskonna majandus- ja poliitikaelule. Lisaks uuritakse vabaduse, omandi ja õigluse teket, kaubanduse ja raha rolli tsivilisatsiooni kujunemises, turumajanduskorra ja rahvastiku kasvu seoseid ning ehk kõige läbivamalt traditsiooni, pärimuse tähendust ajaloos.

Siinne lühilugu ei luba Hayeki põnevatel mõttearendustel pikemalt peatuda, küll aga tooksin välja raamatu keskse vastasseisu. See on Hayeki evolutsionism *versus* saientistlik ratsionalism.

René Descartes'ist alguse saanud ratsionalismivorm arendas välja nn puhta

tunnetuse mudeli, milles luust ja lihast inimese tunnetussuutlikkuse ja -piiride uurimisel jäeti kõrvale igasugune kultuurikontekst. Selle mudeli alusel loodud õpetus väitis ning külvas usku ja lootust, et ainuüksi iseendale tuginedes on arenenud mõistus võimeline täitma inimeste igasuguseid soove, ehitama uue moraali, õiguse, isegi uue, täpsetele teaduslikele kriteeriumidele vastava keele, sõnaga, ehitama uue maailma. Ajapikku – toetudes mõistuse ilmselgetele saavutustele – see (tänapäevaks siiski selgelt ühekülgselt tunnustatud) maailmavaateline hoiak aina süvenes ja laienes. Ühiskonnaõpetuses tipnes see suundumus õiglase ja mõistuspäraselt soovitud ühiskonnakorra – sotsialismi – väljamõtlemise ja teostegemisega. Hayek kirjutab: "Ratsionalismi [eksitav – Ü. K.] mõju on tõesti olnud nii sügav ja kõikjale ulatav, et mida arukam ja haritum isik, seda tõenäolisemalt saab temast mitte üksnes ratsionalist, vaid ka sotsialistlike vaadete pooldaja. (...) Mida kõrgemale me ronime intelligentsiredelil, seda tõenäolisem, et me pörkame kokku sotsialistlike veendumustega" (lk 74).

Peaasjalikult saientistliku ratsionalismi ühekülgselt mõistusekäsitusest tulenev piiritu usk mõistuse kõikvõimsusse, tsentraalplaneerimisse, uue inimese kasvatamisse jms ongi Hayeki järgi see upsakus, mis täiel määral teostudes hukutaks meie tsivilisatsiooni. Pealkirjas esitatud kujundi sisu avamine moodustabki raamatu aine.

Hayek ise on kirjeldatud mõjuvõimsa ratsionalismivormiga võrreldes vastupidisel seisukohal. Ta näeb sotsiaalkultuurilises iseregulatsioonis suuremaid

võimalusi kui ühiskonna arengu teadlikus kavandamises. Tema meelest ei ole nii keeruline süsteem nagu turumajandus põhimõtteliselt juhitav, sest juhtimiseks vajalikud (hõlmamatud) teadmised on liialt hajutatud, eelkõige suurendame me oma tegevuse efektiivsust juhitamatu konkurentsi abil jne. Hayek näitab veenvalt, et moraal, meie omandi-, vabaduse- ja õigusinstituutsioonid ei ole inimõistuse loodud, vaid on selgepiirilisel teist laadi pärand, mis on edastatud kultuurilise evolutsiooni kaudu. Ühiskonna väikeste rühmade ühised eesmärgid asendusid üldiste, eesmärkidest olenematute käitumisreeglite ja tavadega. Neid pole võimalik lõpuni teada, ja seda, järeldeb Hayek, mida on võimatu teada, ei saa plaanida. Arusaam, et rahvastiku kasv ähvardab üleilmse vaesumisega, on Hayeki järgi lihtsalt eksitus. Deng Xiaopingi sotsialistlik turumajandus on talle mõistena samaväärne nelinurkse kolmnurgaga.

Tõde, nagu ikka sedalaadi (ühekülgsete paradigmatel alusel peetavates) vaidlustes, on kusagil vahepeal ja siin esitatud paradigmat kõrgemal tasemel tuletatav. On üsna ilmne, et sellest ajast alates, mil inimtegevus paljudes kohtades ületas looduse isetoimimisvõime, on iseregulatsiooni ja inimõistusega vormimise vahekord kvalitatiivselt keerulisem kui eespool kirjeldatud ühekülgsetes skeemides. Niisamuti pakub uusi võimalusi olukord, kus poliitilise eliidi tahet aitab teostada ja käigus hoida digitaaleliidi pakutav mäenedžment. Kas infoühiskonna instituutsioonide uus loomus tuleneb järjepidevalt varasemast või tuleb see leiutada, välja mõelda uues? Siit algab probleemi tänapäevane

uurimine.

Hayek ei sallinud teisitimõtlejaid. Küllap johtus see alatisest vähemuses-olemisest, olukorrast, kus eneseväärtustunne ei saanud stabiliseerumiseks piisavat rahuaega. Sallimatust surus peale ka poliitilise võitluse loogika. Või oli hoopis kõige olulisem see, et (suheteliselt vähemtunnustatud) suurmõtlejana pidi ta alatasa välja tooma vigu sootuks suuremate meeste mõtlemise alustes? Maestro kriitikatuules olid Platon, Aristoteles, R. Descartes jt ratsionalistid, J.-J. Rousseau jt mõistuse-romantikud, K. Marx jt doktrinäärsed sotsialistid, J. M. Keynes jt heaoluühiskonna teoreetikud, B. Russell, J. Monod, A. Einstein. Ebausku külvavad Hayeki veendumuse kohaselt ka religioosed mõtlejad...

Hayeki kasutatud kirjanduse autorite loetelu on soliidne. Siiski, miks puudub sealt Max Weberi nimi? Mees, kelle panus turumajanduskorra tekkimise uurimisse on suur ja tunnustatud?

Evolutsioon ei saa olla õiglane. Inimmõistus ei ole kõikvõimas. Kas ja kui palju saab inimõistus evolutsiooni loodud muuta? Kas seda ongi vaja teha? Need küsimused olid, on ja jäävad.

Ei ole kahtlust, et "Hukutav upsakus" on juba saanud eesti erakonnaideoloogide ja paljude ühiskonnateadlaste laaraamatuks. Isegi juhul, kui pakutu pealiin ei ole vastuvõetav, on raamatus palju üldharivat tarkust, üllatavaid mõttekäikude seostamisi, isikupärast kvaliteetmõtlemise kooli.

TÕNU KAALEP

Metsasanitari nõrkushetk

SVEN KIVISILDNIK. LOOMADE PEAL KATSETATUD INIMENE. 5. sept.– 12. okt. 1996. BRAIN damage-ment, Tallinn, 1997. 170 lk. Hind 103 kr.

1.

Sven Kivisildnik ei meeldi ju kellelegi, eks? Tema teoseid vaevalt keegi peale eriliste kirjandusfriikide loeb. Tema tegudest jutustavad vahetevahel ajalehed. Need teod on nii kaugel sellest, mida on ilus pidada rahvuslikuks või kodanlikuks kultuuriks. Kivisildnik on nagu itaalia futurist, kes 1914. aastal käis piiril sõda provotseerimas. Kui sel futuristil õnnestus ellu jääda, rääkis ta pärast kindlasti kõigile oma sõjasüütamisest.

Tegelikult võiks Kivisildnikule tänulik olla, sest tema osalusel toimuv pole nii kole kui Esimene maailmasõda. Tänu Kivisildnikule on ühiskond sunnitud endale esitama karme küsimusi. Näiteks: kas kirjandus on püha? Kas rahvas eksib? Kas geniaalne kirjanik võib endale lubada sigadusi? Kas kultuuris tohib esineda lokaalseid diktaatuure? Kas internet on tsenseeritav?

Nende küsimuste üle arutledes lokusuvad asjad tasapisi paika ja kirjandus saab olla lõpuks ometi kirjandus ise, mitte mingi poliitika, täpsemalt rahvuse vorm. Laulva revolutsiooni aegne hüsteeriline ülepoliitiseeritud ja -müdistatud maailmapilt pöördub tasakesi pea pealt jalgele. Vägivaldne ja äärmus-

lik Kivisildnik-hunt on metsa sanitarina selle heaks juba tükk aega tegutsenud. Asjaolusid tundmata ei oska ma arvata, kuivõrd õiglane ta oma hinnanguis konkreetseile isikuile olla saab. Laiemalt võttes, kui Runneli, Lõhmuse ja Puhveli asi küsimärgi alla jätta, on Kivisildnik kindlalt lollusevastasel positsioonil. Ta esitab küsimusi, millele on harjutud saama ühemõttelisi vastuseid. Selle tagajärjel saame teada, et keerulised asjad on tegelikult lihtsad. Ja vastupidi. Ma ei tea, kas Tiit Hennostel on õigus, kui ta räägib Kivisildnikust kui pidevalt ja edutult eesti kirjanduse kaanonisse pääseda üritavast inimesest; igal juhul on ta elav tõestus selle kaanoni kui tähtsa ja määrava nähtuse olemasolust. Ka kunst ja eriti teater (või teatrikriitika) vajaks oma Kivisildnikku, muidu ähvardab neid alasid lõplik soostumine.

2.

Kivisildniku vabavärsis päevikromaan on tema senises loomingus erandlik tekst. Süstemaatilise ja gigantse, mingitele karmidele reeglitele tugineva kompositsiooni asemel on tegelikkusekirjeldus, konkreetne ja konspektiivne. Kohati nagu õnnetu inimese virisemine, vahepeal optimismipuhangud. Ja mis elu see ongi: raha vähe, kirjandusjuhised, muudkui peab kolima, kedagi ei huvita suured ideed; lõpuks läheb aina söögiraha küsiv naine ära Pärnusse. Ausus, millega sündmused ja emotsioonid kirjeldatakse – millegipärast kahtlustan ma Kivisildnikku just ebatavalises, talle enesele ohtlikus aususes –, ei ole just

harjumuspärane. Iseasi, et hüperrealism võib olla liiga sarnane lugeja enda argieluga. Või on siin tegemist eelmiste töödega loodud jumaliku geeniuse müüdi laiendamiskatsega? Saame teada, et Kivisildniku maailma tähtsad komponendid on koolajooigid, arvutimängud, ulmekirjandus. Ulme ja arvutimaailma tähtsus tema teostes on asi, milleni ilmselt enamik kriitikuid seni lihtsalt ei küüni. Mis teha, kui ei tea. Metsasaniitari karmuse juurde käib nende asjade väljaütlemine, mis on enamikule teada, kuid millest ikkagi ei räägita.

Ma ei arva, et Kivisildnik oleks siin mingi erand – no mõtle, kui ropult ta prominentidest räägib! –, ta on lihtsalt ausam ja ei mängi topeltmängu. Vähe-malt mitte niipalju kui teised. Tarvitseb vaid kuulda, kuidas eesti kõrgklassi kultuuritegelased on tegelikult võimelised üksteist selja taga laimama! Avalikkuse ees käivituvad aga muud mehhanismid, mängu tulevad kaanon, hierarhiad, sõbrasuhted ja raha. Aus inimene ütleb alati välja, mida mõtleb. Või ei ütle siis iialgi. Kivisildniku suhteline noorus ja valimatu sõnakasutus teevad temast stagnapõlvkonna jaoks hea märklaua, välisvaenlase kuju, mis suudab muidu erinevaid inimesi ühendada.

3.

ma peaksin tegelikult ju põrandat lihvi-ma
aga istun ja kirjutan kivisildnikust ar-vustust
raamatut lugedes hakkab külm tartust
jutt ju
panin toa ukse kinni

meenub lihvimine raisk muidu kogu aeg

jõin mingit sidrunijooki see oli solk
jäin ellu peaks kivisildnikku tõsisemalt
võtma

kui ta ka tulevik pole
hea olevik igatahes
või vähemalt globaalne idee
mingisugunegi

REIN KURESOO **Lõppematu lori**

TOOMAS VINT. LÕPPEMATU
MAASTIK. Varrak, Tallinn, 1997.
250 lk. Hind 150 kr.

Pealkirjaga võikski piirduda. Kirjanik See ja See Toomas Vindi vastses romaanis "Lõppematu maastik" värvatakse Eesti Vabariigi kaitsepolitsei nuhiks, enne seda on see ametkond ühelt juhtivalt kriitikult tellinud arvustuse, mille toon lubaks ökoterroristidel aimata kirjamehes sugulashinge. Kui *Vikerkaar* tegi mulle ettepaneku arvustada "Lõppematut maastikku", siis sellegi tellimuse põhjus on ilmselt väljaspool kirjandust ja kunsti. Tellitud arvustuse juurde kuulub tasuta raamat, mille ma kiiresti pliatsiga kirjuks sodisin. Nii jäingi lõksu – ehkki romaan muutus mulle õige pea sama tülikaks võõrkehaks kui surnud kass kirjanik Selle ja Selle külmkapis, ei leia ma vähemalt kohalike kaupluste lettidelt enam eksemplari, mille eest end välja osta.

Ma ei loe suuremat osa eesti proosast, kirjandus- ja kunstiarvustustest, ega külasta eriti sageli näitusi. Seetõttu

ei lähe paljud tondid, kellega Vint oma romaanis arveid klaarib, mulle eriti korda. Ka romaani mõnede tegelaskujude prototüübid, kes oletatavasti on raamatu ümber puhkenud elevuse põhjuseks, on mulle üsna võõrad. Arvustuse kirjutamise ajal oli mul võimalus tutvust värskendada – juhtusin vaatama ETV kunstisaadet, kus Sirje Helme vestles Ants Juske, Eha Komissarovi ja Reet Varblasega Moskva ning Eesti avangardi teemadel. Juske tunnistas, et tema jaoks on kunstiteose olulisimaks väärtuseks uudsus, Komissarov kurtis, et meie moodsa kunstiga on nadi välismaale minna – aina on Eesti kunst kõigest uuemaist trendidest viis aastat maas. Ei saa sugugi imeks ega pahaks panna, kui mõni kunstnik end aja vimuga võidu joostes vahule ajanud kriitikute neurootilise diktaadi vastu perutama hakkab, viimased ei näi end sellest eriti segada laskvat.

Vint ütleb ise nõnda, võib-olla kogemata: "*Jutusiseses t e i s e s [mina sõrendasin, R.K] loos võiksin ma käia (olemasolevate) tõsiasjadega ringi juba äärmiselt meelevaldselt (...) kirjutada näiteks, sellest, et kunstiteadlane Teodor (...) püüab hulkuvaid kasse, piinab ja tapab (kõrge kunsti nimel) loomakesi (...) Nii võiks oma vastutusekoormat lõpmatuseni vähendada*" (lk 70) – kõlab sedamoodi, nagu oleks Vindil himu kedagi veidi rohkem tümitada, kui tsunftsisese nähtamatu võrguga seotud kunstirahval tavaliselt kombeks. Vastu virutada keegi Vindi meelest ei saa, sest mitmekordne ja peenike mäng on mängitud nõnda, et pole teada, kes tegi – kas Ise tegi või tegi hoopis See-ja-See-kelle-tegi-See-ja-See.

Küllap oletasid arvustuse tellijad, et võin romaani vaadelda Vindi "roheline mehikese" vaatenurgast, või on mul ehk roheline terrorismi kohta midagi põhjanevat öelda – olen juhtumisi olnud Pentti Linkola ideede esimesene maaletooja. Toomas Vint muidugi eksib, väites, et Eesti on ainuke riik, kus Linkolat on tõlgitud – nii oli see 1992. aastal, mil *Akadeemias* ilmus radikaalse loodushoidja essee "Soome metsadest ja nende hävitamisest". Minu saatesõna sellele loole on Vint romaani 220. leheküljel teiste klassikute seas isegi põgusalt tsiteerinud.

Topeltmängud, maskide taha peitumine ja vaba ümberkäimine tsitaatidega viitavad postmodernistliku võttestiku kasutamisele, samas ei kiirga romaanist just erilist armastust postmodernismi kui sellise vastu. Kirjutamise tõejuuks olnud pigem *eneseiroonia pluss irvitamine kaasaegse kunsti kriteeriumite (või nende puudumise) üle*. Vindi See ja See on lasknud end nuhiks värvata ja imbunud Teeriidale, et selles vasakpoolsusest, postmodernismist, feminismist ja homoseksuaalsetest pahedest rohelistes pesas natuke dekonstruktivismi dekonstrueerida ja sajandilõpu vaimsust vastukarva silitada. Kui lugejal puudub neile moodsaile hoiakutele kaasaelamiseks tarvilik sensibiilsus, siis on esikaanest tagakaaneni liikumine üsna vaearikas sportlik ettevõtmine.

Sellel ja Sellel puudub Vindi romaani eri lugudes, aga sageli isegi sama loo piires selge konsistents. Näiteks lk 52 tunnistab ta, et ei tea peale võilille taimenimedest suurt midagi, et juba 71. ja 160. lk-l pajatada külmrohelistest varrekaertest, kellest keskmine kirjajüri

pole arvatavasti kunagi kuulnudki. Kui esimeses loos on kirjanikul pidev mure surnud kassi pärast, siis teises loos pole tal kassi eales olnudki, ainult Zippo välgumihkel on tal igas loos kas olemas, koju jäetud või tühi.

Ka teised tegelaskujud on omal tüütul viisil muutlikud – Jaak ja Maria Laakan ei taha kuidagi püsida ühesooliste olenditena isegi ühe ja sama loo piires. Kirjanikul ei ole soovi luua romaanis ühtselt toimivat maailma ja nautitav see kaos just ei ole, välja arvatud mõned kirglikud kunstiteemalised monoloogid.

Esimestes vastukajades "Lõppematule maastikule" peeti teost üsna üksmeelselt tähelepanuväärseks kultuuri-sündmuseks. Romaanis räägitakse Sellest ja Sellest kui populaarsest kirjani-kust, *kes on juba jätnud sügava jälje väikerahva kultuurilukku*. Ometi on oma lõppematut lori ajav kirjanik See ja See pigem vulgaarfreudismist inspireeritud oraal-anaal-genitaalsetesse kompleksidesse peetunud autistlik tobu, kes on kuidagimoodi sattunud vaimuilma mängumaadele. *Presidendid ei situ ega kuse ... Marie Under ei rooja ... aga kui kellelgi on piinav suguiha, siis sellest ei sobi kirjutada ... vahel saab inimene sekundi jooksul otsa ... ning ühel päeval võtab ta tegelikku reaalsust hoopis eba-reaalsusena ... Igal juhul oleks eetilisel inimesel eetiline sellest kõigest [nuhkimistest] eemale hoida ...soolakala vihjab kala säilitamisele, konserveerimisele, eeldab pikemaajalist sooldumist, mis on soola imbumine lihakudedesse ...Ma loodan, et merd vahtides saan kätte oma hingerahu, mida ma (vist?) siia maale (linnast eemale) otsima/saama tulin (ja*

õieti öeldes polnud minu tahtega siin mingit tegemist) ..., vist aitab selleks korraks flosklistest.

Võib oletada, et kogu sedalaadi jama on taotluslik – sel juhul on sellel, kel pole au Vinti lähemalt tunda, raske öelda, kas See ja See esindab ka kuigivõrd autori vaimset taset või on Vint loonud enesest tunduvalt primitiivsema minategelase, kes kõigi tobeduste tipuks kasutab vaatamata oma väidetavale kirjanikutuntusele jubedat keelt ja rohkettesse sulgude vahele kasvatatud vesivõsudesse takerduvat abitut stiili. *Kaasaegne kunst(abieli?) on siis "hea", kui seal mängitakse kolme-, viie-, kümnekordseid mängu* (lk 181). Heausksel lugejal ei ole "Lõppematu maastikuga" eriti midagi peale hakata, vaatamata kinnitusele, et *tema romaan pidi olema nagu seksuaalpartneri aseaine, mille vastu kiimas lugeja oma suguelundit nühib, orgasmihetkedel reaalsusetaju kaotab ning mõtleb, et on oma rahulduse kätte saanud üsna loomulikult teel* (lk 240).

Raamat on ilmselt kirjutatud "*pour épater les critiques*", neidki on aumeheulik autor hoiatanud – *romaan kirjutades oli ta nagu kalavetel õngemees (...)* ta mõtles naeru mugistades, et (...) siis ehk mõni usin kriitik oskab ikka sööda alla neelata ja õnge otsa siplema jääda (lk 240). Mida on Vindi õngevetel õieti neelata, kui lant ei mängi ja jõhv läheb topeilmängudes pusasse?

Mis asja Vint üldse ajab? Kunstnik Vennet ütleb selle vist välja: "*See on see kuradi vasakpoolne mõtlemine, mis tembeldab esteetilise kultuuri mitte inimese vajaduseks, vaid luksuseks ja tahab seda kui arutut kulutust hävitada.*

Täpsemalt öeldes on see puhtakujuline roheline mõtlemine, mis näeb ette üldist säästlikkust, koonerdamist. Kunsti on tarvis üksnes niipalju, kui ta suudab hoiatavalt lähenevale ökokaastroofile osutada". Edasi ilmnebki üha selgemalt, et kõik need Beuysid, Baaderid, Derridad, Foucault'd, Linkolad, Pol Pothid, Kristevad, Teodorid-Jusked on paras vasakpoolsete roheliste homoseksuaalne, feministlik ja postmodernistlik kamp.

"Eesti vaimset kliimat teades peaks pärast äärmuslikku rohelist mõtlemist kritiseeriva raamatu ilmumist teravaks sõnavahetuseks minema," ütleb mürkroheline Ummal (lk 209).

Ökoterroism, mida hautakse idülliliste puhkemajade pesas, on romaani üks rohmakalt väljajoonistatud kulissidest. See ja See ise on radikaalsete roheliste ideedega üksjagu kimpus ja mõnevõrra neist isegi fastsineeritud.

Asun nüüd oma töö juurde ja räägin natuke radikaalsest ökoloogilisest mõtleviisist lähemalt. Mõte, et suur osa Maa elustikust võib kasvava inimkonna tarbimisorgias hävida, ei ole kuigi originaalne – juba Malthuse teoorias sisaldub selline võimalus. Mõnedel hetkedel (näiteks siis, kui vastu taevast lendab Tšernobõli-taoline tuumajaam) on kõige elava lõpu võimalus kogu maailmas teravalt teadvustatud, enamasti tõrjuvad rahustavad poliitilised müüdid painajaliku tulevikuvisioni ikka ja jälle välja. Paljud autoriteetsed institutsioonid, näiteks Rooma Klubi ja Worldwatch Institute (aga mitte ÜRO jt võimalikult paljude riikide ristuvaid huviseid väljendavad organisatsioonid) on selgesõnaliselt hoiatanud, et prae-

guseks on inimkonna kasv, ressursside tarbimine, troopiliste metsade hävitamine, "kasvuhoonegaaside" emissioon jpt protsessid jõudnud piirini, mille ületamine toob varem või hiljem kaasa globaalse katastroofi. Täiesti teaduslikul alusel on ka need arvutused, mille kohaselt Maa ökosüsteemide kandevõime katkeks niipea, kui kõik inimkonna liikmed saavutaksid järsku sellise tarbimistaseme, mis on omane poolele miljardile heaaluriikide kodanikule.

Veidi piinlik on lihtsaid asju korrata – sedalaadi ideid on vähemalt lääneriikide meedias väga palju läbi mängitud ning pärast esialgset šokki, mida selline teadmine paratamatult põhjustab, allub kogu rohelise mõtteviisi populaarsus taas moevooludele omasele *in/out* dünaamikale. Seetõttu on kummastav lugeda "Lõppematust maastikust" taolisi passaaže: *"Tõepoolest p r o v o k a t s i o o n [mina sõrendasin, R.K.] tuli hoopis kellegi mulle mulle tundmatu, tagasihoidliku välimusega, isikupäratu näoga (vist?) Dinneri bioloogist tuttava suust: "Ökoloogilised tõsiasiad ei toeta iialgi mingit ühiskondlikku või sotsiaalset progressi. Oleks kohutav, kui India või Hiina saavutaksid mõne "heaaluriigi taseme"."*

Ökoloogilise pessimismi juuri taandatakse mõnikord ka igivanadele maailmalõpumüütidele. Koherents eshatoloogiliste müütidega ja aeg-ajalt tekkiv soodne konjunktuur on tõepoolest mõneks põhjustest, miks roheliste seas ei keerle kõlupäid just palju vähem, kui neid sebib kunsti ümber.

Pentti Linkola on omal šokeerival viisil väga järjekindel mõtleja, ta on välja öelnud ideid, mida enamik valitsuste palgal olevaist radikaalseistki ökoloogidest väldib – näiteks ka selle teesi, et humanism, tehnoloogia ja demokraatia kasvule orienteeritud majandus on Maa piiratud ressursside tõttu inimkonna enese jaoks letaalne kombinatsioon. Linkola on soovitanud neist moolokeist loobuda, tema ellujäämisühiskonna programm on paraku utoopiline. Pentti Linkola ise on osalenud vaid vägivallatutes kodanikuallumatuse manifestatsioonides, mingit otsest sidet tal terrorismiga ei ole. Veretu loomakaitse ja ökopätlus (karusloomade vabastamine, karusnahaäride segipeksmine ning kristalliööd Shelli bensiniijaamades), mis viimastel aastatel Soomeski levima on hakanud, on rohkem Ameerika algupära, ehkki Linkola ideed võivad noorte anarhistide indu võimendada. Eestis ei ole mul juhust olnud ühestki tõsiseltvõetavast ökopätist ega roheliste vandenõust kuulda. Küllap mõne aja pärast jõuavad sedalaadi ilmingud ka meie maile; mida vilkam on majandustiiger, seda vähem papist on tõenäoliselt ka ekstremismiitigrid. Mingisugust paroodilist ohutunnet võiks esialgu inspireerida kunstnik Tõnis Vint, kes paar aastat tagasi sarjas paranoilisel toonil keskkonnakaitsjaid ja nõudis *Eesti Ekspressi* veergudel Naissaarele rahvusvahelise majandus- ja kultuurikeskuse ehitamist. Aga sellest tuleks juba uus lõppematu lori.

MART VELSKER

Restauratsioon

ERAKKOND. ÜHEKSAVÄGINE.

Tartu, 1997. 112 lk. Hind 49 kr.

VEIKO MÄRKA. TÜHJA AJU KORINAD.

EKSi Kaasaegse Kirjanduse Keskus, Tartu, 1997. 32 lk. Hind 44 kr.

JAN RAHMAN. VASÕST VASK.

EKSi Kaasaegse Kirjanduse Keskus, Tartu 1997. 48 lk. Hind 44 kr.

INDREK RÜÜTLE. LAHKUMINE

PUHJAST. EKSi Kaasaegse Kirjanduse Keskus, Tartu 1997. 48 lk. Hind 44 kr.

FRANCOIS SERPENT. KA JUMAL

ON INIMENE. EKSi Kaasaegse Kirjanduse Keskus, Tartu 1997. 32 lk. Hind 44 kr.

Tartus juhtub mõnesuguseid seltskondlike asju ja kui need on juhtunud, siis lõpetatakse üli- või elukool ning sõidetakse Tallinnasse tuuma tööd tegema ja oma asja ajama, et uued asjad mahuksid juhtuma. Kivisildnik pole vist seal veel tuimuse kätte kõngenud, aga kui ta peakski olema surematu, siis *Postimehe* suhtes ei julge seda enam oletada. Kuid mis siis? Kirjandus ju ei küsi enamasti sellest, kus ta sünnib. Nii ei maksa ka väga loota, et järgnev jutt kõneleb Tartu luulest. Paremal juhul eesti noorest luulest, mis kuulutas end 1997. aastal vormiliselt hääleõiguslikuks uute kirjanduslike ühenduste näol – ühenduste, mille sünnitamise voli lõppenud sajandil oli tõesti antud Tartule ja mitte Tallinnale. See on sotsiaalpsühholoogiline tõsiasi, mille peale iga üksikvõitleja saab vabalt vilistada, aga mida kultuuriüld-

sus ignoreerida ei saa.

Praegune seis on paljunäinud ajaloo taustal mõnes suhtes isegi erakordne: lühikeses ajavahemikus on tekkinud korraka kaks luulelist grupeeriingut, Erakkond ja Noorte Autorite Koondis. Siitkaudu on avalikkuse ette tulnud suur hulk noori autoreid, nõnda et lähed natuke aega, enne kui kriitika neist kuidagimoodi sotti saab. NAK on taastatud formaalselt laiapõhjalise ja rühmitustest kõrgemalseisva vormina, mis peaks korrastama tööd "loomingulise noorsooga", kuid vähemasti esiotsa töötab ta rühmitusliku ilme ja jõuga. Tegelikult siis ikkagi kaks rühmitust, üks neist materialiseerunud koguteose, teine väikese raamatusarja näol. NAKi raamatud on kättesaadavad ka võrguvariandis, samuti erakkondlase Aare Pilve esikkogu "Üle". Kui on kaks gängi, siis vahest ka kaks poolust – Tartu on juba enne Lotmanitki kippunud olema selgete binaarsete opositsioonide linn. Ja ennäe imet, seltskondlikul tasemel ei avaldu see opositsioon seekord mitte käsikämlustena, vaid pigem sõbralike kohtumistena ülikooli lähemas ümbruses. Kas tõesti on uus põlvkond toomas rahuriiki sellele vaevatud kirjandusmaale?

Ma ei hakka keerutama ega varjama oma arvamust, mida arvustuse lugeja esimeses järjekorras otsib. Jah, mulle tundub, et need raamatud on mitte ainult arvuline, vaid ka sisuline kirjandussündmus. Kahtlemata unustab avalikkus edaspidi ühe osa praegustest tunglejaist, kuid miks see ei peakski nii olema. Küsimus on ju selles teises osas, mis siin kindlasti end varjab. Seega mõjub mulle ka näiteks Peeter Kunstleri

tigetsemine NAKi kallal ("Harrastusluuletajate osadus kasvab", *Sirp* 29. VIII 1997) rohkem retsensendi isikliku probleemina. Selle asemel soovitan uskuda kurja ja õiglast kriitikut Udo Uibot või leebet Paul-Eerik Rummot, kes kaasaelava südamlikkusega käsitlesid "Üheksavägist" ("Epoohiloov sündmus", *Kultuurimaa* 16. IV 1997; "Erakud star dipakul", *Looming* 1997, nr 5). Uibo puhul ühe väikse faktiparandusega: Aare Pilve esikkogu siiski arvustati (*Postimees* 13. V 1996 ja *Kultuurileht* 21. VI 1996).

Minu jaoks on elementaarne kirjaoskus kolmeteistkümnel (!) arvustataval kirjutajal enam-vähem olemas. Kahtlusi tekkis vaid Margus Lattiku värsse vaadates, kuid võib juhtuda, et ma pole seesmist valgust õppinud veel sõna kaudu nägema, ja seetõttu, religioosse korraksuse huvides ma Lattikust siin rohkem ei räägi. Aga praegune tuumik? Erakkonnast minu jaoks Kalju Kruusa, Aare Pilv, Lauri Sommer ja Kristiina Ehin. NAK ongi välja andnud oma esindusautorite seeria, pildilt puudub vaid taltsutamatult metsiku andega Urvaste postiljon Margus Konnula. NAKlastest tundub lisaks Konnula-Contrale rohkem algupärasest jõudu olevat Indrek Rüüttele ja Jan Rahmanil. Mis aga ei ütle ju õieti midagi teiste kohta, sest kirjaoskus on juba iseenesest suur ja ebatavaline asi, mille abiga saab veel edaspidi mehe-(resp naise-)tegusid teha. Mitme teise erakkondlase ja NAKlase raamatuvälised ülesastumised on seda ka tõestanud.

On mitmeid jooni, mis lahutavad kaht rühmitust tekstiliselt. Peaaegu ükski neist tunnustest pole lõpliku tähtsu-

sega, kuid koos, ühise kimbuna muutuvad nad määravamaks. Hetkel näivad need kimbud joonduvat ühele nähtavemale teljele, mis märgib retoorilisuse astet. NAKi autorid on kõik retoorilised ja publikukesksed. Nende tekste tuleks laulda kõrtsides ja deklameerida staadiontribüünidel – ka siis, kui staadionid on tühjad. Lauldaksegi, Rüüttele ja Konnula viisipidamatus on saanud juba legendiks (eriti Legendis) ja Rahmani tekstid ringlevad eesti popmuusika edetabeleis. Erakkonna luule saab olla suuline, kuid ta ei pruugi seda olla. Ja mis siinkohal veel tähtsam, "Üheksavägise" tekstides peaaegu puudub eksplitsiitne kollektiivse publiku kujund. Auditoorium võib olla ligi kuidagi kaudsel viisil või üksiku adressaadina, kuid vahetult ei anna luuletused sotsiaalset adressaati välja. Nende värsside esimeses kihis on kohal vaid kõnelev mina, keel ja see, millest kõneldakse. Nii ongi leitud alust rääkida Erakkonna enesesepööratusest, lüürilisusest ja eskapistlikkusest, mida tahab uskuma panna ka rühmituse enesetõlgendus (Annaliza Skrbcka, "Eskapistlikud eremiidid", *Postimees* 8. II 1997). Jan Rahman võib ju mõjuda samuti kuidagi lüüriliselt, kuid ta rehkendab, erinevalt Erakkonnast, adressaadiga üsna järjekindlalt.

NAKi autorid tulevad areenile koos usuga kunsti situatiivsusesse: kui on õige koht, aeg ja publik, siis on ka kunst. Märka mõtteterakesed töötavad siin ju iseenesest üsna samamoodi kui Rüüttele või Rahmani laulud – töötavad, kui on hea akustika ja seltskond, kes valmis irvitama euroopluse ja Paasikivi-Kekkoneni liini üle. Olukorra poolik olles võib ka kogu mäng jääda poolikuks. Nii

polegi raamat NAKlastele tingimata parim situatsioon, paberlikul kujul on nad kergemini rünnatavad. Tüüpiliselt sünkretistlikust kallakust saab siin rääkida küll. Pole aga ilmselt päris õige arvata, et NAK pakub tagasiteed kunstide ühtsuse juurde ja Erakkond mitte. Pigem on noores luules välja pakutud kaks sünkretistlikku võimalust. Üks on Rüüttele või Märka uusfolkloorne tee, mis võrdsustab tekstileviku erinevaid kanaleid ja meediume, teine on tee, mida mööda varjatud suurejoonelisega liiguvad näiteks Kruusa ja Pilv. See teine võimalus hakkab kustutama tekstide iseseisvust-suletust ja sulatab sõnad kokku intertekstuaalseks kogumiks, kus suur osa tähendustest selgub alles neissamades viitesuhetes. Tähenduseta pole ka luule suhe sõnatu maailmaga, keskkonnaga, kuid kõnelema hakkab see ikkagi sõnasuhete kaudu. Üldistest hoiakutest tuleneb ka muide hoiak arvutivõrgu suhtes. NAK ning Erakkond on võrku seni kasutanud pisut erinevalt: NAKile on see olnud üks meedium teiste seas, mille kaudu luuletusi publikuni viia, Pilvele ja Kruusale on tähtsam olnud tehnoloogia see külg, mis aitab tekstidevahelisi viitesuhteid, linke, *mix*'e ja *remix*'e luua. Viide leidub ju siingi – nendele, kes sätivad end varsti lugema Kruusa ja Pilve uusi kogusid.

NAKi luule publikusuhte eeldab, et situatsioonis osalejate rollid on paigas. Kui luule päralejõudmine on improvisatsioonimaiguline mäng, siis peavad osalejad teadma, kes nad on. See teadmine on näha ka tekstide sees, fikseeritumalt vastandustena: mina/meie *versus* keskkond. "Meie"-lisus on lahti

kirjutatud Rüüttele ja Serpent'il. "Meie" on väike vapper väesalk, kes vastandub amorfsele inimmassile, salk, kes *ei ihalda taevast* ja kes saab ometi erilise kosmilise äravalituse osaliseks Rüüttele teaduslik-fantastilises poeesias. Rolli-teadlikkus on ühiskondlik, Rahmanil kõige vähem ja Märkal kõige vältimatumalt, siit leiab algeid nii tulevase aastatuhande dissidentluseks kui töö-eestluseks. Ja Rüütlet silmas pidades veel millekski, mille kohta Mehis Heinsaar võiks "Üheksavägise" kaane vahelt täheldada: *on apokalüpsise-vendadel / nüüd alles sebmist / Mina kumardan rohtu tasa / minul on teine aeg.*

On isegi üllatav, kui võrd teine on erakkondlaste aeg ja identsus. Enne leiab "Üheksavägisest" üles selle kaotsis oleva auditoriumi, "teie", ühiskondlikult paikapandud "meid" aga mitte. On ühiseid kohti ja jumalaid, intiimseid mitmuslikke asesõnu, aga mitte sellist kollektiivsust, mida saaks tsiteerida rühmituse või veel millegi suurema ühismärgina. Erakkonna rühmituslikkus on meie (?) kirjanduses üsna erandlik. Rühmituse tegemine on alati sotsiaalne akt, antud juhul aga sotsiaalsus, mis esinemisest esinemisse manifesteerib erinevust. Ainukesteks vahetult koondavateks kujundisteks saavad nõnda vaid raamatu ja rühmituse nimed – mõlemad sellised, mis sisaldavad vihjet eraldiolekutele. Need on sageli olekud, mis pole ka oma "mina"-subjektsuses tingimata kinni. Võõras tekst on laenatav, modifitseeritav, võõras kogemus sünteesitav isiklikuga, mis isiklikkuse väärtust ei vähenda. Kruusa ja Pilve otsesidet võiks siin rõhutada veelgi, kuid see süntees toimub lihtsa-

maltki – millegi kolmanda, enamasti siis traditsiooni kaudu.

Traditsioon ühendab poetikat samamoodi nagu elutunne ühendab inimest keskkonnaga. Rüütle ja Serpent vaatavad keskkonnale ülevalt alla, Märka loob enda ja ümbruse vahele iroonilise valli, "Üheksavägisest" eriti selliseid hoiakuid ei leia. Vahest veidi Led Sepelil, kes ülepea mitmes punktis pigem NAKi sarjas kaasa kõlaks, ja vahest on neid veidi kuskil veel, kuid tavaliselt on tegemist omamoodi keskkonnaluulega. Olgu siinkohal erinevalt autoreilt vaid kimbuke ilmselgelt ühesugust keskkondlikkust: *muutud vihmaks; Ühel hämaral tunnil / end unustan laiuks; sa oled jõgi roheline; ma ise üks neist; Oled iga vili mu aias; tühjeneda kergeks tumekoldseks õhtuks; Hing matab end Su kohinasse, kask; sulame koos lumega.* Keskkonnaga ja eriti loodusega ollakse valmis samaks saama, see valmisolek on tähelepanuväärne. Kindlasti pole aga muus mõttes ükski tsitaat päris ühtmoodi võetav, kõik sõltub sellest, milleks ta luuletuses saab. Ei salga, et näen Erakkonna ajutisi nõrkusi ebakriitilises alistumises traditsioonilisele metafoorikale, samas aga võib neis sulamistes olla ka midagi põhimõtteliselt uut ja personaalset, siis kui konkreetse teksti ja traditsiooni vahel tekib pinge. Ja selleks sünnel suuresti filoloogilisel seltskonnal eeldusi on. Panteismi ja -ismituse ristumispunktis kõige jõulisemalt Kruusal, kes on erakkondlastest ka kõige suurem grüünes lonkija ja samas selle roheluse raamistaja läbi pidevate vaatepunktinihete. Nihete, mis fokuseerivad lugeja ühe silma pildile ja teise teravalt raamile, keelele ja varjunimesid vahetavale

kõneleajale.

Üldistav keel hakkab niisiis kahe kogukonna vahel välja joonistama vastandusi: "retoorika–metafoor", siit edasi "publik–keel", "sotsiaalsus–personaalsus". Ei midagi ülearu ranget, sest see siin on tõlgendav keel, mis paraku on lihtsalt kohustatud ütlema kolmeteistkümne autori kohta midagi mahus, mis tavalisel juhul valiks välja vaid ühe neist. Toogu ta siis juba välja veel midagi, mis võiks tekitada natukene kõhedustki, samas ehk ka natuke rohkem uudishimu: need opositsioonid on muuhulgas vaadeldavad teatraalsuse–siiruse/loomulikkuse teljel. Kõhe juhtum muidugi, sest viimaste aastate kirjanduslik tava on ennemini teater, antiiksest maagiliseni või milliseni siis iganes.

NAK ei salga oma ühtekuuluvust suure retoorilise ajajärguga Euroopa kirjanduses, mis oli ka suur teatriajastu, kõige otsesemalt ihaleb tollaseid mõõku ja aadlitiitleid Serpent. Teatraalsusest on tingimisi võimalik rääkida ka Kruusa või eriti Sommeri juures, kes loob aeg-ajalt üsna suurejoonelisi pildilisi vaatamänge. Kuid vahetumas mõttes teatraalsust, sellist, mis elab publikule ja kultiveerib maski–siiruse vastuolu, näeme ikkagi NAKi esitatavates rahvatükkides. Sorri, ka klassitsistlikes tragöödiates, mis lavastatud rahvale omasel viisil. Erakkonna poolelt kipub siin ülejooksikuks saama pigem siiski vaid Seppel, kes tüüpilisel viisil sisendab meile seda, mis Serpent otse ütleb: *mu narrimys on peitund krooni alla.* Ollakse mitmekordselt maskitatud ja ikka ja jälle on selle taga hea hing ja valulev süda. Kaubamärk, mida revolutsiooni-

line järjekindlus ilmselt heaks ei kiidaks, kuid mis töötab kindlalt. NAKi seltskonnast lahknub siin kõige rohkem Rahman – muide ka ainuke, kel on "reaalse" keskkonna detailide suhtes mingit huvi. Rahmani kogu on küll üsna ebahütlane, kuid põhimõtteliselt võiks siin aimata ka keelelise loomulikkuse uut võimalust. Kauksi Ülle suutis radikaalselt reformida võrukeelse luule keelelisi malle, aga seda ikkagi tugevate stiliseerimiste läbi. Rahmani keel, kui mu kõrv mind ei peta, kasvab lõdva loomulikkusega välja pisut purjakil külpoiste kõnест, mis ei vaja mingit stiliseerivat sundi selleks, et ühendada slängi ja arhailist murret ning kõige otsa rahulikult nentida: *pini sitt om sille*. Eks ta olegi.

Ma ei arva, et loomulikkus ja siirus tingimata põhilisimad kirjanduslikud kategooriad oleksid, kuid Erakkonna ja ka Rahmani juures võiks siin olla midagi, mida kaasaeg nagu ei oota ja mis aega heas mõttes ometi üllatada võiks. Kui siirus kukub läbi, siis tulemus on kirjanduslik kliše, mis avalat tunnet vaid matkib. Emotsioonidest ja epigoonidest küllastatud traditsioonis mõjub sageli elutervemalt võõritus, puhtal hingel poleks nagu väljenduslike standardite eest kuhugi põgeneda. Seda enam tohiks olla tähelepanelik, kui nende asjadega meid ikkagi üllatatakse. Usun, et neid üllatusi on nii Kruusal, Pilvel, Sommeril kui Ehini. Avaldumisi silmas pidades ehk just selles järjekorras – siiruse reflekteerimisel siiras-olemisele ja ikka kuidagi loomulikul viisil. Kruusa mõjub orgaanilisena oma ülestiliseeritud keeles ja tegeleb isikliku emotsiooni läbivalgustamisega.

Ehin samas eriti ei tegele, vaid lihtsalt on. Väiksed ootamatud nõksatused tema kujundis ei lase tavaliselt värssidel muutuda tundlevaks naisluuleks ja mulle näib, et need nõksud on tal ka instinktiivselt kuskil keeleselja algülides sees. Natuke kindlam saab olla küll enesest teadlikule metaluulelisele leerile Kruusa ja Pilve näol, kuid sellega ma ei taha öelda, et Sommeri meeleliseltki tajutavas jumalatunnetuses ja Ehini spontaansuses ei oleks midagi ainult nendele kuuluvat.

Kvaliteedid, mis end ilmutavad, pole tegelikult puudunud ka mitte kõige revolutsioonilisematelgi luuleaegadel. Ainult nad – ja siirus ennekõike – on puudunud revolutsioonilisest programmist. Klassikalises programmis on nad olemas nagu ka mitmed muud jooned, mis Erakkonna individualismi koos hoiavad. Udo Uiho nendib: "... "Erakkonna" autorid mahuvad lahedasti eelneva traditsiooni raami ning radikaalne vinnide näppimine on jäetud Tartu kirjanduslikule keskeale." Jäägu praegu rehkendamata, kuipalju NAKi keskmine vanus Erakkonna oma ületab, nii või teisiti räägib Uiho peaaegu õigust. Traditsiooniga ühildutakse, ainult meelde jäävatel kordadel väikse ja olulise nihkega. See nihe võiks lepitada lõpuks kaht erinevat poeetilist koolkonda. Arvates välja mõned Ehini riskantselt õnnestunud read ja mõne teise vähemad õnnestumised, jääb minu jaoks siiski kõiki kõnealuseid ühendama uskmatuse sõna süütuse asjus. Sõna ja fraasi on tarvitatud ja need tarvitamised on – valikuliselt, katkeliiselt, kuid siiski – ladestunud kultuurilisse mällu. Niisiis on uue luule

huvitavamad sõnad korraga uued ja samas aktiivsed suhted juba öeldud sõnadesse – ikka pilk korraga pildil ja raamil. Umberto Eco tsiteerimine oleks siinkohal vist juba ülearune.

Millist rahuriiki meile uus sugupõlv pakub? Pakub restauratsiooni, mis tuleb pärast revolutsiooni ja elustab ka revolutsiooniliste tekstide teistsuguseid lugemisviise. Taotletakse ennistust traditsiooni suhtes, mis aga ei osutu nekrofiilseks lõbuks, vaid ikkagi millekski elusaks. Erakkond tuleb pärast Üdit, Krulli, Kivisildnikku – NAK otsesemalt

nende tõttu, jäädes Kivisildniku vitaalseks sohilapseks, seda ka tartuliku seltskonnaelu mõttes. Eesti Kostabi Seltsi firmamärk tiitlil on ju ka katkematu revolutsiooni kuulutus. Erakkond ei arva otseselt eelkäijaist midagi, ta ei objektista neid ei vahetu eituse ega vahetu jaatuse kaudu. Implitsiitselt on aga restauratsioonis korraga nii klassika kui modernsuse jaatus. Keeled jooksevad kokku, autorinimed tühistatakse, inimesed muutuvad puudeks, sãmples ühendab kõik.

KALEIDOSKOOP

MAREK KALLIN

McLaimu juhtum. Kaks anarhisti maailma suurima kaubamärgi vastu

Anarhistidele on alati ette heidetud, et neil puudub positiivne programm. Et nende ühiskonnakriitika on korporatsioonide ja massimeedia domineeritavas keskkonnas tavainimestele vastuvõetamatu. Et üksikisik ei suuda ühiskonnas midagi muuta.

McLaimu juhtum aastaist 1991–1997 näitab, et ükski neist väidetest ei pea paika.

Maailma suurim toidlustuskontsern McDonald's kaebas 1991. aastal väidetava laimulevitamise eest kohtusse kaks Inglise rohelist anarhisti ja poksijate keeles öeldes kaotas selle Taaveti ja Koljati matši punktidega.

"See läheb ajalukku kui multinatsionaalse firma kõige kallim ja katastroofilisem ebaõnnestumine avalike suhete vallas" – *Channel 4 News*. "10-miljoniline McVusserdus" – kõmuleht *Daily Mirror*.

1990. aastal levitas Londoni Greenpeace lendlehte "Mis on McDonald'i juures valesti? Kõik, mida nad ei taha, et sa teaks". Kiirsõigikoletis tegi seda, mida ta alati selliste juhtumite puhul teeb: ähvardas kohtuga. Viieist aktivistist kolm käitusid seepeale nii, nagu olid käitunud McDonald'si varasemad vastased, andsid alla. Seevastu kaks jäid alles.

Lendlehes süüdistati McDonald'sit mitmes patus: tervistkahjustava toidu propageerimises, keskkonna kahjustamises, arengumaades nälja tekitamises, ebaseaduslikus ametiühingute blokeeri-

mises, loomade julmas kohtlemises ja laste ekspluateerimises reklaamide kaudu.

Varem olid McDonald'si ees sunnitud kohtuähvardusel vabandama kompanii niisugused kriitikud, nagu BBC, *The Guardian*, *The Independent*, Vegetarian Society ja isegi prints Philip.

Laimuprotsesside puhul lasub tõendamiskoorem täielikult süüdistataval, kes peab iga oma väidet tõestama peamiste allikate, st ametlike dokumentide või tunnistajaütluste põhjal. Raamatud, filmid ja pressiteated ei tule tõendusmaterjalina arvesse.

Võitluse osapooled:

Punane nurk: Helen Steel (baari-daam, 31) ja Dave Morris (töötü, 43).

Sinine nurk: McDonald's, 21 tuhande restoraniga rahvusvaheline korporatsioon.

Punane nurk: aastasissetulek 12000 dollarit.

Sinine nurk: aastakäive 32 miljardit dollarit.

Punane nurk: kulutas kohtuasjale seitsme aasta jooksul 35 tuhat naela.

Sinine nurk: kulutas 10 miljonit naela.

Punane nurk: kuna tegemist oli laimusiüüdistusega, siis jäid ilma tasuta õigusabist.

Sinine nurk: Inglise parimad advokaadid.

McDonald's süüdistas Steeli ja Morrisi laimus, nõudes kahjutasuks 120 tuhat inglise naela ja sai ... seda, mida ta kohe kuidagi ei tahtnud. Kohtuasjast sai pikim tsiviilprotsess Suurbritannia ajaloos, mis tõi kaasa ülemaailmse toetuse kohtualustele. McDonald'si ja laiemalt kiirtoidurestoranide-vastased

protsessid leidsid aset 25 riigis. Üle 13 miljoni inimese on külastanud süüdistatavate kaitseks avatud McSpotlight-kodulehekülge Internetis (www.McSpotlight.org).

Vastavalt Inglise laimuseadustele ei kutsutud antud kohtuasja otsustama vandemeestekogu, kuna McDonald's väitis, et kõne all olevad probleemid on tavalistele inimestele mõistetamatud. Nüüd, pärast kohtuasja lõppu, kavatsevad Steel ja Morris sel põhjusel kaevata Suurbritannia riigi Euroopa Inimõiguste Kohtusse.

Kohtuprotsess algas alles pärast 28 eelistungit, juunis 1994. "See kohtuasi on määranud kogu meie elu kahe viimase aasta jooksul," ütles Morris 1996. aastal. "Meil pole olnud millegi muu jaoks aega."

Protsess kestis kaua McDonald'si väite tõttu, et iga lendlehes avaldatud väide on laim. Kriitika ise oli tavaline terve mõistuse nägemus toidutööstusest ja korporatsioonidest. Sageli nõudis McDonald's, et Steel ja Morris tõestaksid aksioome: näiteks et suur osa firma pakenditest lõpetab prügimäel, et pidev burgerite söömine kahjustab tervist ja et McDonald's maksab oma töötajatele vähe palka.

Steel&Morris vastasid McDonald'si rünnakutele omapoolsete süüdistustega, esitades firmat näitena kogu kapitalistliku majandussüsteemi ebainimlikkusest ja kuritegelikkusest. McDonald's oli sunnitud tunnistajapinki tooma oma tippametnikke Ameerikast, kes olid sunnitud tunnistama mitmeid piinlikke fakte. Näiteks selgus, et McDonald'si-siseselt levitatakse dokumenti, milles öeldakse: "Meie ülesanne

pole inimesi hästi toita."

Kolumnist Auberon Waugh kirjeldas protsessi, kui "Londoni parimat tasuta meelelahutust".

Protsessi käigus varises samahästi kui kokku McDonald'si süüdistus, et Steel & Morris valetavad, ja kompanii hakkas rõhuma teksti tõlgendamisele, sõnastuse vormile ja juurdelisatud satiiirilistele joonistustele.

Kohtuasja esimesel aastapäeval sai teatavaks, et McDonald's oli püüdnud Steeli&Morrisega salaja kokkulepet saavutada, lennutades oma direktorite nõukogu liikmeid selleks kaks korda USAst Londonisse.

Süüdistatavate nõudmised kokkuleppe saavutamiseks olid järgmised: McDonald's ei tohi enam kedagi süüdistada selletaoliste lendlehtede avaldamise ja levitamise eest, peab vabandama nende inimeste ees, keda on minevikus kohtuga ähvardanud, ja maksma teatud summa kolmandale osapoolele, kes kohtus ei osalenud.

Kuna see tähendanuks McDonald'si jaoks täielikku lüüasaamist, siis ei jäänud firma tingimustega nõusse.

19. juunil 1997 tegi kohtunik Justice Bell protsessi lõppotsuse. Kohtunik otsustas, et kõike lendlehel väidetut koheldakse kui faktide avaldamist, mis peavad olema kinnitatud primaarsete tunnistustega, ehk siis tunnistajate ütlustega või tsitaatidega raamatutest.

Kokkuvõttes sai McDonald's võidu vaid kolmes punktis. Kohtuniku väitel kinnitas lendleht, nagu põhjustaks ainuüksi McDonald's vihmametsade hävingut ja nälga Kolmandas Maailmas. (Tegelikult süüdistati seal multinatsionaalseid kompaniisid ja toidutööstust

tervikuna.) Lisaks leidis kohtunik, et lendlehe põhjal võib jääda mulje, nagu põhjustaks McDonald'sis söömine otseselt vähki, südamehaigusi ja toidumürgitust (kuigi lendlehes polnud seda kirjas).

Hoolimata kogu erapoolikusest (Briti juhtiv kohtukommentaator Marcel Berlins märkis: "Ma ei tea ühtegi kohtuasja, kus kõik õiguslikud tegurid oleksid niivõrd julmalt ühe poole vastu välja mängitud") tunnistas kohtunik kõikide ülejäänud, lendlehes esitatud süüdistuste õigsust.

Jah, McDonald's ekspuuteerib oma reklaamidega lapsi. Jah, McDonald's kohtleb julmalt tapetavaid loomi. Jah, McDonald's petab avalikkust, kui ta reklaamib oma toitu kui kasulikku. Jah, McDonald's on ametiühingutevastane. Jah, McDonald's maksab nii madalaid palkasid, et see langetab töövõtjate sissetulekuid toitlustussektoris. Jah, McDonald'si pakutatav söök pole toitev ja selle reklaamimine toitvana on inimeste petmine.

Kohtunik otsustas ka, et 1994. aastal McDonald'si poolt levitatud lendlehed, kus Steeli&Morrist süüdistati valetamises, olid ise laimavad ja õigustamatud. Samas tunnistas kohtunik, et McDonald'sil oli õigus enesekaitsele, kuna ta oli ise Steeli&Morris "rünnaku" all.

Kokkuvõttes mõisteti Steel&Morris süüdi kolmes punktis ja trahviti neid 60 tuhande inglise naelaga. Kuna McDonald's aga loobus raha väljanõudmisest, ei saanud korporatsioon mitte mingit kompensatsiooni ülemaailmse antireklaami ja advokaatidele kulutatud kümne miljoni dollari eest.

21. juunil 1997 tähistasid Stee-

li&Morrise toetajad võidupäeva ja korraldasid üle maailma miitinguid ning jagasid McDonald'si-vastaseid lendlehti. Peale Inglismaa toimusid protestiaktsioonid ka Poolas, Rootsis, USAs, Kanadas, Austraalias, kokku 24 riigis. Inglismaal levitati lendlehti rohkem kui 500 McDonald'si söögikoha juures 750st. Kokku on tänaseks ainuüksi Inglismaal inimestele jagatud üle kahe miljoni lendlehe teemal "Mis on McDonald'si juures valesti". Sellest on tõenäoliselt saanud maailma enimlevitatud lendleht.

McLaimu juhtum näitab, et inimesed pole tänapäeval korporatsioonide, palgaorjuse ja pettuse vastu võideldes nii jõuetud, kui pealtnäha tundub. Kui kaks anarhisti suudavad valusalt nautida maailma ühte kõige võimsamat firmat, siis mida suudaksid veel kakssada, kakskümmend tuhat, kaks miljonit inimest? Nullistada McDonald'si kasum? Seada sisse piirangud kapitali tuludele? Kehtestada libertaarne sotsialism *alias* anarhia? Tulevik on meie endi kätes.

Lisa:

Manifest "Mis on viltu McDonald'si juures" (värskeim, 1998. aasta versioon).

McDonald's kulutab iga aasta 1,8 miljardit USA dollarit reklaamiks ja promotsiooniks, üritades saavutada imidžit, nagu oleks ta "hoolitsev" ja "roheline" firma, kus on ka lõbus süüa. Lapsi (vanemad käekõrval) meelitatakse sisse mänguasjadega. Ent Ronald McDonaldi naeratava näo taga on reaalsus: McDonald'si ainus huvi on

raha, maksimaalse kasumi võtmine ükskõik kellelt, ükskõik millelt, täpselt nagu kõigil transnatsionaalsetel korporatsioonidel.

McDonald'si aastaaruanded räägivad "globaalsest domineerimisest" – firma eesmärk on avada kogu maailmas üha enam söögikohti, ent nende jätkuv ülemaailmne ekspansioon tähendab üha rohkem standardsust, vähem valikut, ning kohalike ühiskondade õõnestamist.

Ebatervisliku toidu levitamine

McDonald's reklaamib hamburgeid ja friikartuleid kui "toitvaid", aga tegelikult on see rämpstoit – palju rasva, suhkrut ja soola ning vähe kiudaineid ja vitamiine. Selline dieet suurendab südamehaiguste, vähi, suhkruhaiguse ja teiste haiguste ohtu. Nende toit sisaldab ka palju keemilisi lisandeid, millest mõned võivad põhjustada tervisekahjustusi ja hüperaktiivsust lastel. Ära unusta seda, et liha on peamine toidumürgituste põhjustaja. 1991. aastal põhjustas McDonald's Inglismaal laialdase toidumürgituste laine, mis tekitas paljudele inimestele tõsiseid neerukahjustusi. Seoses intensiivsete karjakasvatusemeetoditega on levima hakanud mitmed haigused, nagu "hullu lehma tõbi".

Töötajate eksploateerimine

Kiirtoidutööstuses on väga väikesed palgad. McDonald's ei maksa ületunnitasku, isegi kui töötajad teevad pikki ületunde. Kompanii vajadus hoida kasumid kõrgel ja sissetulekud madalal põhjustab alavarustatuse tööjõuga, nii peavad vähesed teenindajad ja kokad

töötama kiiremini ja kauem. Selle tagajärjel juhtub sageli tööõnnetusi. Enamikul McDonald'si töötajatest on raske mujal töökohta leida ja nii peavad nad ekspluateerimisega leppima. Vähe sellest, neid sunnitakse naeratama! Pole ime, et McDonald'si töökontingent vahetub kiiresti, tehes peaaegu võimatuks ühineda ja võidelda parema töölepingu eest. See sobib McDonald'sile, kes on alati ametiühingute vastu olnud.

Vaeste röövimine

Arengumaades kasutatakse hiiglasuuri maa-alasid tehniliste kultuuride tootmiseks, et toita Läänes tarbitavat lihamassi. McDonald's propageerib pidevalt lihatooteid, soovitades inimestel sagedamini liha süüa, mis kulutab üha rohkem ressursse. 7 miljonit tonni vilja annab loomadele toidetuna kõigest ühe tonni liha ja lihaprodukte. Taimetoiduga ja maa õiglase jaotuse puhul suudaks kogu maakera ennast edukalt ära toita.

Keskkonna kahjustamine

Üle kogu maailma hävitavad multinatsionaalsed korporatsioonid ehmata-va kiirusega metsi. McDonald's on tunnistanud, et kasutab vihmametsade raiesmikke liha tootmiseks, pidurdades niimoodi metsa taastumist. McDonald's on maailma suurim veiseliha kasutaja. Metaan, mida tohutud loomakarjad õhku paiskavad, on üks peamisi globaalse soojenemise põhjustajaid. Kaasaegne intensiivpõllumajandus põhineb kemikaalide hoogsal kasutamisel, mis on keskkonnale kahjulikud.

Igal aastal kasutab McDonald's tu-

handeid tonne mittevajalikku pakendimaterjali, millest enamik jääb tänavatele vedelema või maapinda maetuna saastab mulda.

Loomade mõrvamine

Burgerikettide menüüd põhinevad miljonite loomade piinamisel ja tapmisel. Enamikku neist loomadest kasvatakse intensiivmeetodil, ilma juurdepääsuta päikesepaistele ja värsketele õhule, samuti ilma liikumisvabaduseta. Nende surmad on barbaarsed – inimlik hukkamine on müüt. Meil on valik, kas süüa liha või mitte, ent miljarditel loomadadel, keda igal aastal toiduks tarvatakse, pole mingit valikut.

Mida sina teha saad?

Koos võime me võidelda nende inimeste ning firmade vastu, kes meie elusid ja planeeti valitsevad. Me suudame üheskoos luua parema ühiskonna ilma rõhumiseta. Kõik töötajad võivad organiseeruda võitluseks oma õiguse ja väärrikuse eest. Inimesed üle kogu maakera saavad üha enam teadlikuks vajadusest mõelda, mida nemad ja nende lapsed söövad. Vaeste maade rahvad organiseeruvad, seismaks vastu multinatsionaalsetele korporatsioonidele ja pankadele, kes valitsevad maailmamajandust. Looduse- ning loomakaitsjate protestid on igal pool aktiveerumas. Miks mitte ühineda võitluseks parema maailma eest? Räägi oma sõprade ja perekonnaga, naabrite ja töökaaslastega neil teemadel. Palun kopeeri ja levita seda lendlehte nii laialdaselt, kui sa saad.

FOORUM

JÜRI EINTALU

Lendavatest tigudest ja teaduslikust postmodernismist¹

1. Kummalistest terminitest.

Ma pean kohe alguses tunnistama, et on väga palju sõnu ja termineid, mille tähendust ma ei tunne, aga mida ma olen kuulnud või näinud kasutatavat. Võibolla pean ma siis uskuma, et inimesed, kes neid sõnu kasutavad, tunnevad nende tähendust või vähemalt teavad, millal on kohane neid kasutada. Paraku ei saa ma lahti vaevavast kahtlusest, et kummaliste fraaside kasutajad võibolla ei tunne mitte niivõrd nende tegelikku tähendust, vaid tajuvad, et publik neist aru ei saa ja et arusaamatu jutt viitab ülimalle tarkusele. Ei passi ju küsida, mida keegi mingi väljendiga tegelikult ütelda tahab, sest selline küsimus näitaks küsija ebakompetentsust. Niisiis ma kas ei saa aru targast kõnest ja seetõttu on see minu enda viga; või esitan ma lihtsameelse küsimuse, reetes oma rumalust ja langedes nii ikkagi välja arvestatavate kriitikute ridadest. Niisiis on kõneleja jutu arusaamatus ümberlukkamatu argument tema kõne tarkuse ja õigsuse poolt.

"Mul on õigus, sest minu jutt on arusaamatu."

Intuiitiivselt me kõik tunnetame, et sedalaadi argument on totter. Pigem

tuleks kõne alla hoopis teistsugune põhimõte:

"Mul on õigus, ja sellepärast on minu jutt arusaamatu ebakompetentsetele."

Seda viimast põhimõtet ei saa täielikult väärata, vastasel juhul võiks kuitahes rumal inimloom kritiseerida kui tahes tarka olendit, lähtudes põhimõttest, et see on targa olendi viga, kui tema jutt on rumalale olendile mõistetamatu.

Kuid nüüd me olemegi jõudnud teatavat laadi paradoksini, mille lahendamuse puhul poleks meil pääsu teatavast relativismist. Nimelt: kui ma ei tohi kedagi kritiseerida pelgalt sellepärast, et tema jutt on arusaamatu, siis puudub mul võimalus kritiseerida rumalat, kes räägib arusaamatut juttu. Kui ma ei tohi ütelda, et Einstein on sellepärast rumal, et ma tema jutust aru ei saa, siis ei tohi ma ka ütelda, et müstik on rumal sellepärast, et ma tema sonimisest aru ei saa. Niisiis: kui keegi räägib arusaamatut juttu, siis me kahtlustame, et ta on kas hästi rumal või hästi tark. Ja nüüd pole pääsu, et paljud räägivad nimme arusaamatut juttu, et targad näida.

Märt Väljataga viitab oma kirjutises Sokalile ja Bricmontile, kes kritiseerivad isikuid, kes pilluvad lugejale teaduslikku žargooni, et teda pahviks lüüa (lk 103). Sellega seoses tahaksin nüüd nentida järgmist.

¹ (Vt: M. Väljataga, Postmodernistlikust teadusfantastikast. *Vikerkaar* 1997, nr 10–11, lk 96–104.)

Esiteks: ma ei ole kunagi aru saanud sellistest sõnadest nagu: "dialektiline", "natuurfilosoofia", "modernism", "post-modernism". Ja veel paljudest muudest sõnadest kontekstis, milles neid sageli kasutatakse.

Leian, et inimese tarkust näitab võime teisi õpetada ja ausust võime tunnistada seda, mida ta ei tea või ei oska. Elus on lihtsalt asjad nii (kuigi nad võiksid ka teisiti olla), et see, kes on asjast aru saanud, suudab enamasti nii mõnelegi küsijale asja selgeks teha. See pole muidugi midagi uut, ma olen seda varem lugenud, erinevatelt autoritelt, nüüd tuli lihtsalt meelde.

Teiseks. Kaasaja ühiskonna eripära on see, et me ei suuda elada ilma teadlaste, tehnikute ja ekspertideta. Inimese poolt loodud teadus ja tehnika ületab üksikisiku võimalused loodud teadmisi haarata. Ma ei suuda eales õppida selgeks vaid ühte väikest paljudest asjadest, mis meid ümbritsevad. Et põhjalikumalt tundma õppida mõnda kaasaegset seadeldist, oleksin pidanud alustama juba varases lapsepõlves. Nii nagu baleriinid alustavad varakult ka teadlased. Kuid varakult alustamine ei võimalda kaasaja teaduses ja tehnikas isegi kitsal erialal kõike haarata. Ikka on nii, et üks mõistab ühte, teine teist, kolmas mõistab koordineerida tegevust. Niisiis pole meil lootustki teadust oma mõistusega haarata. Ent teadust me vajame ja seetõttu peame usaldama eksperte. Ning teadlased ja tehnikud (ja akadeemiline maailm) peavad usaldama oma kolleegide tööd, kuna neil puudub võimalus seda ise vahetult põhjalikult kontrollida. Ma usaldan arvatult, millel praegu kirjutan. Kas ma

peaksin enne kirjutama hakkamist selgeks õppima kõik pudinad, mis seal sees ja kuidas nad omavahel ühendatud?

Kuid see tähendab, et teadus on meie jaoks autoriteet, sest teadus ja teadlased valdavad meile vajalikke teadmisi. Ja meil pole kuigi hõlpus neid kaasaja preestreid kontrollida. Selle komplitseerituse ja kontrollimatuse vältimatu tagajärg on šarlataansus teaduses, mis on nagu arvutiviirus kompuutris.

Siiski on teaduses üldisi ja põhjapanevaid asju, mis on ülejäänud inimkonnale põhimõtteliselt selgitatavad. Ma leian, et teadlase kohus on võimalust mööda selgitada mitteteadlastele olulist ja põhjapanevat oma uurimisalal. Just väga head teadlased on tihti suutnud seda teha: selgitada inimesele, mis teaduses toimub. Kuid selgitamine ise võib mõnikord osutuda propagandaks millegi või kellegi poolt või vastu, halvaks natuurfilosoofiaks. Meil pole ka pääsu selle eest, et segase selgitamine võib hoopis asja veelgi segasemaks ajada. Ega meil muud toetuspinna olegi kui omaenda terve mõistus.

Teaduse mõistetavaks muutmist võib vasakpoolsusega siduda vaid niivõrd, kui võrd küsimus on teadmiste kui vahendi poliitilises monopolis. Kuid teadmiste poliitilise monopoli vastu ei seisa üksnes vasakpoolsed. Nii vasakpoolsed kui parempoolsed võivad kasutada kaasaegseid relvi. Mitte vasakpoolsus, vaid totalitarismivastasus nõuab, et teadmised ei oleks väheste monopol. Teadmised, mida poliitiline võim monopoliseerida tahab, ei puuduta looduse fundamentaalseid omadusi, vaid uusi tehnilisi vahendeid. Küsimuse all pole mõistetav relatiivsusteooria inimesele

tänavalt, vaid see, milline riik saab esimesena teada uusi avastusi, et neid tehnikas rakendada. Niisiis on teadmiste esoteerilisus küll poliitikaga seotud, aga mitte nii naiivselt, kui mõni naganiga marksist arvab.

Kokkuvõtteks. Teadmisi vajame sellepärast, et neid kasutada. Teadmisi omada võivad vaid vähesed ja need vähesed võivad omada vaid vähest osa teadusest. Teadmisi kasutada soovivad kõik. Tulemuseks on ülikeerulise loogilise struktuuriga sotsiaalsed probleemid, mis puudutavad nii teadust kui ühiskonda. Peamine on ekspertide probleem: ekspert on isik, kes on oma elu pühendanud mingi vidina tundmaõppimisele; selle vidina omadused on meile kõigile kangesti vajalikud, ent me ei saa aru ei eksperdi ülbest ilmest ega teda rahastava peremehe plaanidest.

2. Teaduse autoriteet ja relativism

Me usume, et teadus omab meie jaoks autoriteeti sellepärast, et annab meile teadmisi. Seejuures võivad ülejäänud neid teadmisi isegi mõista, ent nad ei suuda mõista, miks nemad ei suuda neid teadmisi luua, miks nemad varem nii lihtsaid ja olulisi asju tähele ei pannud. Ma võin lausa ärritada ja kadedaks minna, kui keegi märkab midagi, mis on lihtne, õige ja vajalik, mis oli mul kogu aeg nina ees, aga mida mina ei näinud. Niisiis võib teadlane omada autoriteeti kui salapärase ja mõistetamatute teadmiste valdaja, teadmiste, mille tulemuse võime kõik omal nahal kontrollida; aga ta võib autoriteet olla ka hoopis teises

tähenduses: ta võib olla müstiline isik, kes suudab müstilise maailma saladusi ilmsiks tuua, nii et resultaadid meile kõigile arusaadavad on.

Esimesel juhul sarnaneb ta nõiaga, kelle tegusid ei mõisteta, küll aga nende tulemuse; teisel juhul sarnaneb ta prohvetiga, kelle sõnu mõistavad paljud, kuid ei suudeta mõista, kuidas ta nendeni jõudis. Einstein on minu jaoks selline prohvet, kelle tekste ma mõistan, ei mõista aga seda, kuidas mina ise võiksin samasuguse väärrika tulemuseni jõuda. Prigogine sarnaneb minu jaoks rohkem posijaga – selles mõttes, et ma ei haara eriti, millest ta räägib, mõõnan aga, et tema teooria abil on ehk võimalik ehitada kummalisi seadeldisi, mis midagi teevad. Kuid teadus ise on ikka kinnitanud, et tema autoriteet tuleneb teadmistest, mis on üldmõistetavad ja selles mõttes demokraatlikud. Meil ei oleks üldse tegemist teadusega, kui pakutavad teadmised oleksid privaatsed. Meid ei huvita, kas keegi John nägi kehasid kukkuvat ülevalt allapoole. Teadmine kehade kukkumisest on teaduslik alles siis, kui kõik võivad jälgida, et väidetu vastab tõele. Teadus on oma ideoloogias alati tuginenud väitele oma teadmiste avalikkusest, oma katsete korratavusest jne. Just selles küsimuses on tänapäeval tegemist segadusega, sest kaasaja teadus on küll mõistetav mingile inimgrupile, mitte aga kõigile inimestele. Teadus ei ole enam täiesti avalik, tema avalikkus on vaid kujuteldav, tegelikult on ta avalik vaid suletud ringile, ekspertidele. See on loogilist laadi probleem, sest ka nõiad võivad kinnitada (tegelikult nad seda teevadki), et nende tegevuse puhul on tege-

mist esoteeriliste teadmistega, mis on siiski kollektiivsed, sest nõidade kogukonnas valitseb üksmeel ja nad mõistavad üksteist. Niisiis: tegu on välja-valitute kogukonnaga.

Nii või teisiti peaks teaduse autoriteet rajanema teaduslikel teadmistel, mitte teadlaste jutu ja tegude müstilisel mõistetamatusel. Kuid need asjad lähevad omavahel sassi.

Mida me peaksime nüüd arvama arutlustest stiilis: "Teadlased on näidanud, et teaduslikud tõed on suhtelised ja subjektiivsed"? No nii: kui juba teadlased on näidanud, et *A*, siis, arvestades nende autoriteeti, peab see õige olema. Kuid autoriteet peaks teadlasel olema sellepärast, et tal on teadmised. Kui ta nüüd kinnitab, et teadmisi tegelikult ei ole, siis ta kinnitab ühtlasi, et ei ole seda, mille pärast tal peaks olema autoriteet. Kuid kui tal autoriteeti ei ole, siis ei pea me tema sõnu uskuma rohkem kui näiteks filmirežissööri sõnu. Teadlase sõnadel poleks siis rohkem kaalu kui filminäitlejanna võluvatel repliikidel. Kui teadmised ei ole objektiivsed, siis ei ole teadlase sõnadel rohkem kaalu kui näitlejanna sõnadel. Ma võiksin mingitel kaalutlustel usaldada meeldivat näitlejannat enam kui raamatuvirna tagant välja tuigerdavat filosoofi või laboratooriumis koltunud kitlimeest. Hea küll, näitlejanna sõnadel on kaalu ja seega, kui ta ütleb, et küsimuses *B* tuleb usaldada teadlasi, delegerib ta usalduse selles küsimuses teadlastele ja ma usaldan näitlejannat ja seepärast tema sõpru ja nüüd usaldan ma juba teadlasi, aga nemad kinnitavad, et neid ei tohi usaldada, ja kõik hakkab otsast peale. Ainus väljapääs sellest loogilisest

puntrast oleks eristada erineva tasandi lauseid. Näiteks võib vastuoludeta uskuda teise tasandi lauset, et kõik esimese tasandi laused, mis ütlevad midagi maailma asjade kohta, on ebausaldusväärsed. Aga selline uskumine on loogikaekspertide uskumine või pagan teab mille uskumine, juhul kui ma peaksin ise osutama loogikaekspertdiks.

Lühidalt: on täielik absurdsus toetuda teaduse autoriteedile kinnitamaks, et teadust pole tegelikult olemas. Aga midagi suhtelist ehk relatiivset võib teaduses ometi olla.

Ma pole kunagi aru saanud keerutamistest Thomas Kuhni filosoofia ümber. Filosoofe, kes on rääkinud teadusest, olles ise teadusega lähemalt tutvust teinud, on väga vähe. Kuhn oli üks vähestest filosoofidest, kes hakkas teaduse üle targutama alles pärast seda, kui oli ise põhjalikult ja päris arvestataval tasemel teadusega tegelema ja seejärel veel põhjalikult uurinud teaduse ajalugu. Ta oli üks esimestest teadusfilosoofidest, kes rääkis, et tuleb vaadata, mida teadlased tegelikult teevad ja missugune teadus tegelikult on, enne kui hakata avaldama radikaalseid seisukohti teadusest. Ning teaduse lähem uurimine viis Kuhni relativistlike vaadeteni.

Siin on asjad ikka veel väga segased. Kuhnil on ette heidetud, et kuigi ta enne arvamuse avaldamist uuris teadust, uuris ta seda oma isiklikust vaatevinklist lähtudes. Et teaduse ajaloo faktid ei kinnita Kuhni vaateid, vaid hoopiski Kuhn valis fakte oma vaadetest lähtudes. Kuhn ise aga kinnitab, et ta on sellest kõigest täiesti teadlik. Ma julgeksin väita, et Kuhni jaoks näitab vaid intellektuaalset küündimatust, kui

keegi kinnitab, et ta on fakte valinud täiesti erapooletult. Kuhni niinimetatud relativism tähendab muuhulgas ka seda, et teadlastel, kes elavad aastal 3000, pole mingit alust väita, et teadlased 20. sajandil ei olnudki teadlased, vaid hoopiski šarlatanid ja posijad. Ma ei tahaks siin laskuda pikka aruteluse selle üle, milline loogiline struktuur on erinevatel vaadatel maailmale ja kui relativistlikud on tegelikult mõned nn "objektivistlikud" vaated ja vastupidi.

Kuhn võrdleb teadust mittetundvaid teadusfilosoofe turistidega, kes lennukiaknast jälgivad võõrast maad ja võtavad seisukohti. Samuti võiksim võrrelda omavahel zooloogi ja turisti loomaaias. Esimene tunneb loomi, teine võib olla isehakanud giid, kes, loomi ja nende päritolu tundmata, seletab nagu vägede ülemjuhataja: "See olend seal on grafomaan, see isend siin lendav tigu, see veiderdis seal aga nokkloom."

Vt: T. Hennoste, Hüpped modernismi poole: Eesti 20. saj kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 25. loeng. *Vikerkaar* 1997, nr 11, lk 142–149.

MAIE KALDA **Modernismi-Kampmaa**

Tiit Hennoste seadumus ja pädevus avaldada sellest valdkonnast töö ilmnes tema süvenenud arvustusest "Revisjoni ootel" (*Keel ja Kirjandus* 1993, nr 1) Mart Mägra väikse terminisõnastiku kohta. Loengutsükli kulg läbi nelja aas-

ta pole meie kirjanduslugude traditsioonilise tempo juures pikk aeg. Kui ka tükati veidi lohisema kippus (alljärgnev on kirja pandud 21.-24. loengut korralikult lugemata), siis terviktulemus väärrib auandmist. Tiit Hennoste on 20. sajandi eesti kirjandusest riskantse teemapüstituse tähe all surmapõlgava mehisusega läbi marssinud. Kes ei teaks, et hoopis targema mulje saab endast jätta selletaolisi töid vaimukalt pilgates ja ise targu elegantsete etüüdidega piirdudes. Arvan, et Hennoste oopusest tuleb eesti kirjanduse historiograafia kasutatava- maid raamatuid, nagu oli kaua aega Kampmaa.

Loetlen mõned Hennoste "peajoonete" head omadused.

* Fokuseeritud eesti modernismi sporaadilistele ilmumistele, annab tegelikult sidusa ülevaate ka sellest, mis toimus "hüpete" vaheaegadel.

* On päris palju ning asjalikult edendanud pagulas- resp. väliseesti kirjanduse ja nõuk. resp. kodueesti kirjanduse kooskäsitlemist. Sealjuures – NB! – on mõistete *pagulas-* ja *väliseesti* sisu selgesti eristatud.

* Maailmakirjanduse modernismi taust – terminid, esindajad, voolude iseloomustused – on esitatud süstemaatiliselt rööbiti eesti nähtustega ja rakendatud viimaste sisuka ning infotiheda iseloomustamise teenistusse.

* Asjatundja ka kaanonite alal (vt *Vikerkaar* 1997, nr 12), on Tiit Hennoste ise suutnud jääda peaaegu kaanonivabaks, välja arvatud Undi ja Valtoni suhtes. Amatööri~autsaideri süüdimatusega ütleb ta mõnelegi kuningale, et see on alasti. (Professionaalide seast ju keegi endale seesugust lapsesuujulgust

ei luba, nagu loeme nt Vk 1995, nr 5–6, lk 135, 2. veeru 3. lõigust.)

*Terminilooming, mõistete piiritlemine – selle on Hennoste nõõpinudhaakinud teoriaklassikast tuntud ning eesti terminoloogias kindlalt juurdunud žargooni külge. Niisugust toimimist eeldab ja soosib kirjanduslugu kui konservatiivne ja (eriti vormilt) populaarteaduslik žanr. Kujutab ju kõnealune loengutsükkel endast vooluloolist kirjanduslugu. Hennoste on loonud~moodustanud suure hulga perspektiivseid, eesti kirjandusest rääkimiseks hädatarvilikke liittermineid, sh natuke oksümoorselt kõlavaid, nagu nt *ravvus-modernism* (paguluses) või *klassikaline modernism*. (Tegelikult polegi need oksümoorsed – on ju möödas ajad, mil taheti kogu maailmakirjandus toppida üheainsa antonüümipaari *realism – antirealism* alla.) Enamjaolt on Hennoste terminid, *à la uussümbolism, esteetiline tsensuur, ideoloogiline tsensuur* jpt orgaanilised, endastmõistetavad. Eraldi tänu *modernrealismi* eest: ei ole veel meelest läinud, missuguses hädas olin omal ajal selle meil uhiuue nähtuse määratlemisega, sealjuures sugugi mitte ainult toonase tabutermini *modernism* tõttu. Ja kui õnnelik olin, leides Laitise järelt D. Granti nimelise teoreetiku tingterminid aastast 1970 traditsioonilise ja modernistliku realismi eristamiseks (vastavalt *kohusetruu* 'conscientious' ja *teadlik* 'conscious' realism – vrd M. Kalda *Keeles ja Kirjanduses* 1980, nr 7, lk 395). Parajalt konservatiivne, ütleksin isegi matsikeelne, on õigupoolest esitus läbivalt ja sellisena tasakaalustavas opositsioonis postmodernismi teoreetikute "akadeemilise eu-

fooriaga (uute terminite kõhulahtisusega)" (vt 20. loeng, *Vikerkaar* 1996, nr 5–6, lk 142).

*Õppejõuna ilmselt nõudlik, kasutab Hennoste metoodilist loenguvormi lollikindlalt siduvate tagasivõtude, kinistavate vahe- ja lõppkokkuvõtetega.

*N-õ nurgelise teoreetikuna ületähtsustab Hennoste jah ka minu meelest eksplitsiitsust nii kunstiloomingulises kui teaduslikus tunnetuses (vrd Märt Väljataga eelmises *Vikerkaares* lk 100). Aga igatahes ei ole ta kohvipaksu-meedodil deduktiivne ega spekulatiivne, üldistab aine enese põhjal ja on vajalikel juhtudel ikkagi ka implitsiitne.

Natuke lisa ka *Vikerkaares* juba alanud mõttevahetusele, mis on ja mis ei ole *modernism*.

Hasso Krulli hinnangul on Hennoste modernismikäsitlus vaesestatud (estetiismi-dekadentsi-sümbolismi teadliku väljajätmisega) ja liialt angloameerikanäoline (*Vikerkaar* 1997, nr 12, lk 103–104). Vaatasin Noor-Eesti III albumist "Prantsuse buketti", mille üle aastal 1909 ja uue hooga 1949 kurjalt pahan dati. Ei midagi irriteerivat, šokeerivat, isegi mitte eriti intrigeerivat leia siit tänapäeva taustal. Sama lugu "Kurja lilledega" (mõtlen LR valikut 1967). Ilmselt ammu ning sügavalt imbutunud eesti luule traditsiooni, enamgi – kaanonisse. Tiit Hennoste põhimõtteks aga on koguda modernismi ühisnimetaja alla triviaalsüsteemist~normaalparadigmast~kaanonist radikaalselt erinevaid voolusid. Seda tänapäeva vaatepunktist ja konkreetsete eesti kultuurisituatsioonide, meie tegelike modernismiavalduste seisukohast. Kirjandusloolasena mulle teadagi meeldib funktsionaalsuse print-

siibi arvestamine, teoreetiku-poolne pragmaatiline vastutulelikkus. Nimetatud kahest põhimõttest tuleneb kolmas: modernismi sortiment või nomenklatuur pole lõplik ega muutumatu. Modernismi kui kirjandusloolise nähtuse küljest võib edaspidigi ühteist maha pudeneda, sedamööda kuidas mingi seni veel võõristust tekitav kujundi- või keeleloomeprintsiiip omastatakse ja normaalparadigmas lahustub.

Niisiis kui Hennoste võtab oma modernismikontseptsiooni katuse alla radikaalsed, väljakutsuvad, kaanoniga pahuksis voolud, aktsepteeriksin tema teguviisi täielikult, kui näeksin klassifitseerimises tait järjekindlust. Selle kohta pealt on küsimärke. Ülearu lahke tundub avada uks ekspressionismile. Kas pole see vool poetikalt ja metafoorikalt pigem anakronistlik kui modernne: sentimentalismi ja romantismi motiivide ja võtete kvantitatiivne kuhjamine, registrite ja paatose mehhaaniline valjendamine (häälekõvendus)? Eesti kirjanduse siseselt isegi mitte "hästi äraunustatud vana" – sajandilõpu kohisev järelromantism ja varase "Noor-Eesti" uusromantiline pateetika asusid 20ndate algul veel lausa lähiminekus. Eksistentsialismi jätaaksin uueneva realismi kontosse, samuti uusromaani. Nullstiili kanoniseeriksin, kui mitte rohkem, siis 20. sajandi absoluutparadigmaks, mis annaks ühtse võrdlusaluse teiste stiilide kirjeldamiseks. Hennoste toekat ja hästi tapitud sõrestikku need mõned võib-olla mujale paremini passivad plokid kõikuma ei pane. Samuti mitte see või teine üksikkirjanikesse ja -teostesse puutuv kahtlus, nagu

juba eelkõnelejate märgitud mööda vaatamine Oksa sürrealismist ("Nimetu elajas") ning eeleksistentsialismist (etüüdid Sise-Saaremaa ainetel), või kas tasub otsida Lutsu kauddialoogi malli modernismi arsenalist, tegemist on ehk rahvaliku pajatustehnika võttega, või kas ei vääriks modernrealismi all märkimist Vallaku novellistika intuiitiivne ja 70ndate autorite teadvustatud bihevioristlik tehnika.

HEINO PUHVEL

Kuidas mõista modernismi?

Tõdegem otsesõnu: Tiit Hennoste loengusari modernismist on intrigeeriv ja haardelt suurejooneline töö, millel ei ole paralleeli meie lähiminekliku kirjandusteaduses. Ei ole hõlpus nii ebamääraste piirjoontega ja eripalgelisest ainestikust, nagu modernism seda on, pakkuda piisavalt põhjendatud ja ajas püsima jäävaid järeldusi. Pealegi näib, et T. Hennoste ei ole palju hoolinud varasemate kirjandusteadlaste töödest. Ta tahab olla pioneer ja niisugusena pakub ta ohtralt uusi järeldusi, kuid tal pole aega kontrollida nende paikapidavust. Ta tähtsustab modernismi kui kultuurifenomeni üle globaalses ulatuses, aga eriti eesti kirjanduspildis. Kuid ärge heitkem seda talle ette. Igavalt kuiva või akadeemiliselt targutlevat käsitlust modernismist oleks tüütu lugeda. T. Hennoste ei muutu tüütavaks ka seal, kus ta ilmselt on libedal teel ja pakub järeldusi, mis kukuvad kokku juba enne, kui neid saab tõsisemalt analüüsima hakata.

Loengusari kestis neli aastat ja nähtavasti on nii pikk ajalõik üheks loengute sisuliste vastuolude põhjuseks. T. Hennoste lihtsalt ei mäleta viimaseid loenguid sõnastades, mida ta on väitnud esimestes, või on ta kirjutamise ajal seisukohti muutnud, mis ju ka inimlikult mõistetak. Meenutagem siiski, kuidas T. Hennoste loengusarja alustas: "Modernism on üsna üksmeelselt kuulutatud lõppenuks. Vähemalt see modernism, mis võitles ühiskonna ja kunsti piiridega 20. sajandi esimese poole Euroopa kirjanduses ja laiemalt kultuuris ning mis sai pärast Teist maailmasõda Euroopa kultuuri normaalparadigmaks. See lõpp on toonud kaasa vajaduse selgemaks mõelda, mis siis ikkagi modernism oli ja kuidas ta ühes või teises kultuuris esines." (*Vikerkaar* 1993, nr 10, lk 41.)

Niisiis eesmärk on püstitatud väga selgesõnaliselt: T. Hennoste on asunud uurima kultuuri- ja kirjandusloo minevikku kuuluvat fenomeni. Ta ei protesti selle vastu, et modernism on Euroopa kultuuris lõppenuks kuulutatud. Tema loengute põhiline sisu jälgib, kuidas eesti kirjandus on kogu 20. sajandi jooksul otsinud kontakte Lääne modernismiga, ja alles nüüd, meie taastatud iseseisvuse ajal on teoks saanud neljas ning otsustav hüpe modernismi suunas. T. Hennoste kinnitab: "Võime väita, et eesti kirjandussituatsioon on saanud nüüd modernismikeskseks. Kuid see pole enam sajandialguse modernism." (*Vikerkaar* 1997, nr 9, lk 101.) Oletame, et see T. Hennoste väide on õige, aga siis on ju modernism Eestis võitnud ajal, kui see Läänes on juba minevik, nagu analüüsija ise väitis esimeses loengus. Oh seda

eesti kirjanduse viletsust! Ta on nagu kilpkonna taga ajav Achilleus – kuidagi ei saa loomakest kätte.

T. Hennoste käsitlusest ei leia täpseid definitsioone, autorile meeldivad kaudsed ja kujundlikud iseloomustused. Viimased küll näitavad, et ta kirjandusteaduses päris kodus ei ole, sest kirjandusteaduslike terminitega ja loobuma paralleelidest loodusnähtustega. Kuid see on stiili küsimus ja stiili üle pole mõtet vaielda. Et T. Hennoste peamisele vaatlusobjektile – modernismile – ei anna kindlat definitsiooni, vaid iseloomustab seda mõnede kvaliteetide abil, ka see on mõistetak. "Modernismi defineerimine ja iseloomustamine ei ole lihtne, moodne (modernne) kunst on üsna heterogeenne nähtus. Veelgi keerulisem on kirjeldada modernismi esteetikat," lausub G. Hermerén (*Keel ja Kirjandus* 1994, nr 6, lk 325). T. Hennoste on modernismi-mõiste alla haaranud kirjanduslikud voolud ja suunad alates sümbolismist ja lõpetades "uue romaaniga". Võib-olla olnuks otstarbekas tõmmata eraldusjoon vanema ja uuema modernismi vahele, nagu seda on teinud Frank Kermode. Kuid ühes on T. Hennostel õigus: modernismi kõigi avaldusvormide ja vooludega on eesti kirjandus otsinud kontakte ning on neid ka leidnud. Ja need modernismi konkreetset avaldusvormid eesti kirjanduses kummutavad ka ühe T. Hennoste põhiteesi, mis väidab, nagu järginuks 20. sajandi eesti kirjandus aiva ja ainult Lääne 19. sajandi kirjanduse malle. T. Hennoste meeldib sõnastada suuri üldistusi, kuid ta ei märka, et ta ise oma loengutes pakub ohtrasti

andmeid mõnegi üldistuse vastu. Ta on mees, kes ehitab ja samaaegselt lammutab ehitatut.

Mõnevõrra ebalev on T. Hennoste postmodernismi-käsitlus. 22. loengus on ta arvamisel, et postmodernismi kui mõiste rakendamine kirjanduse analüüsimisel "on ilmselt enam kui kahtlane" (Vikerkaar 1997, 7/8, lk 158). Sellega võib nõustuda ja seepärast pühendab autor asjata postmodernistlikule kultuurimudelile ja sellega seotud kirjandusele nii palju tähelepanu. Asi on selles, et mõiste "postmodernism" ei ole paralleel "modernismile", neil on täiesti erisugused kvaliteedid. Kui modernism on üldistav mõiste paljude kirjanduslike voolude ja suundade kohta, siis postmodernismi kirjanduslik tagamaa on tühi. Võib rääkida ainult mõnest kirjanduslikust pisinähtusest, mis on tekkinud nn postmodernistlikul ajastul, kuid need pole kujunenud arvestatavaks vooluks või suunaks. Eesti kirjasõnaski on sedastatud, et postmodernism tähendab ajalist perioodi, millega mõned lääne teoreetikud iseloomustavad infoühiskonna kultuuri üldises mõttes, kusjuures postmodernismi alguse kohta pole saavutatud kokkulepet. Vaevalt see termin sobib eesti 20. sajandi lõpu kultuuri iseloomustamiseks, sest meie elame postsovetiskilikul ajastul, mis olemuselt hoopis teine kui postmodernism. Siia võiks lisada, et see üleminekuperiood, millest T. Hennoste juttu teeb, hakkas kohemaid lõppema. Meie kultuuri eneseleidmine ja uus tõus on tõsiasi, mida T. Hennoste oleks võinud enamgi rõhutada.

Kirjeldades neljandat hüpet moder-

nismi suunas on T. Hennoste jõudnud tänapäevase kirjanduse ja kirjanduselu probleemideni, kuid toimib kirjanduse eri suundade hindamisel nii ühekülselt, nagu kirjandusteadlane teha ei tohiks. P. Beier on sellele juba tähelepanu juhtinud (vt *Sirp* 28. IX 1997). Eesti praegune kirjandus on suundadelt ja suundumustelt mitmekülgne, ja selles on meie kirjanduse rikkus. Armununa oma objektisse, kuulutab T. Hennoste surmaotsuse realismile: "Ja *last but not least*, realism eesti kirjanduses on ilmselt jõudnud ka ummikusse kui loomingu meetod. Tal pole enam midagi uut pakkuda." (Vikerkaar 1997, nr 9, lk 106.) Realismi hauakaevajaid on varangi olnud, aga see loomingu meetod läheb elujõulisena uude sajandisse. Maailmas ja Eestiski leidub inimesi, kes arvavad, et realistlik kirjanik suudab uuel sajandilgi anda oma sõnumile realistliku romaani vormi. Jäägu T. Hennoste südametunnistusele, miks ta meie nimekamad prosaistid kuulutab ajaviitekirjanikeks ja perifeerseteks autoriteks, samuti nagu seegi, et ta Kostabi Seltsi ümber koondunud autoreid peab kaasaegse süvakirjanduse esindajaks.

Loengusarja lõpetab T. Hennoste üllatava puändiga. Ta jaotab tänapäeva eesti modernistid kahte rühma: olevat hüpermodernistid ja kontramodernistid. Hüpermodernistidega on asi selge: nad on postmodernismiga immutatud modernistid. Nad arendavad modernismi jooni absoluudini, nende tekstidel pole sõnumit, nad hülgavad žanritunnused ja kirjutavad fragmente. Kummaline: eitanud varasemates loengutes mitmel korral postmodernistlikku ühiskonnamudelit ja esteetilist

tagapõhja, toob T. Hennoste lõpuks siiski hüpermodernistid eesti kirjandusse, kelle seoseid ta postmodernistliku esteetikaga ei eita. Missugust tema väidet lõpuks uskuda?

Keerukam on lugu kontramodernistidega. Kes need on? Selgub, et kontramodernistid ei võta omaks modernistlikke liialdusi. T. Hennoste kirjutab: "Romaanidesse tuleb tagasi palju jooni, mis modernistlik romaanitehnika sealt välja ajas, eelkõige süžeeelus, laiemalt narratiivsus." (*Vikerkaar* 1997, nr 9, lk 106.) Niisiis – autor mõonab ise, et praegu on märgata modernistlikust romaanitehnikast eemaldumise tendents. Suurepärase! Aga kuidas kõlab sellega kokku realistlikule romaanile lõpu kuulutamise? Realistlik romaan on teatavasti süžeeiline romaan. Kontramoderniste võiks rahulikult endise tava järgi realistideks nimetada ja vaadelda, kas nende loomingus leidub mingeid sugemeid modernismist või mitte. Ilmselt on termin "kontramodernism" T. Hennoste enese looming, pole mujal juhtunud niisugust veidrust nägema. Ilmselt oli talle seda tarvis, et oma teooriat kohandada tänapäeva reaalse kirjanduspildiga. Esimene katse eesti modernismi kohta on kirja pandud. See on kohati huvitav ja üksikautorite analüüsi osas ka veenev. Kuid metoodiliselt on käsitlus ebakindel. Tuleviku kirjandusloolasele on T. Hennoste loengutsükkel vajalik lähtematerjal, tänapäeva lugeja peab aga iga üldistuse juures peatuma ja küsima, kas asjad on ikka nii, nagu õpetavad Hennoste loengud.

JUHANI SALOKANNEL **Autode ja lennukite ajaloost**

Muusika ja kujutavate kunstidega võrreldes on kirjandus ärritavalt segane kunstiala; see paistab eriti silma siis, kui hakatakse periodiseerima. Tiit Hennoste on võtnud endale raske ülesande.

Modernismi määratletakse igal pool, koguni ühe ja sama kirjanduse piires isemoodi. Meil Soomes on palju vaeva valmistanud see, kuidas liita murranguid 1920. aastate rootsikeelses ja 1950. aastate soomekeelses luules üheks nähtuseks, näha neis sama suuna eri arengujärke. Aga modernismi/postmodernismi määratlemise ja piiritlemise küsimusest suuremakski probleemiks töötab saada kirjanduse põhiliikide omavaheline lahknevus. Lüürika ja proosa erinevad juba loomu poolest teineteisest sageli sel määral, et ühtse arenguloo visandamine osutub küllalt vägivaldseks. Kas ikka peab ilmtingimata jutustama üheskoos, ühe loona, autode ja lennukite ajaloo, või gastroonoomia ja sigarisuitsetamise ajaloo?

Hoopiski kõrvale on Hennoste jättnud draamaloomingu. Nii läheb kaduma tähtis osa kirjandusest, samuti mitu, ka luule ja proosaga seotud argumentatsiooni- ja deskriptsioonivõimalust. Ning suur kasu oleks draamast olnud ka kogu loengusarja ühe võtmemoiste – absurdi määratlemisel. Nüüd jääb rahvusvaheline taust ilma Beckettist ja Ionescost ning eesti kirjandus Tuhkatriinust. Aga "Tuhkatriinumäng" on "Hingede öö", "Tühiranna" ja luulesaavutuste kõrval eesti modernismi modernistlikumaid ja kestvamaid näiteid.

Nii et mina jään tõesti puudust tundma näitekirjandusest, ja mõni muugi asi paneb imestama. Jaan Kaplinski on käsitletud teistest 60ndate põlvkonna luuletajatest eraldi ning ka tema eesdes leiduvaid mõtteid pole kasutatud. Vähemalt Soomes on nii essee "Mis on luule?" kui ka Kaplinski luule üsna hästi ühte sobinud Teise maailmasõja järgse, kinnistunud modernismi kaanoniga.

Muidu meeldis Tiit Hennoste loengusari mulle väga ja jälgisin seda kõik need aastad huviga. Visandlikud märkmed – see oli õigesti valitud laad, arvestades töö mitmeharusisust ja ta valmimisprotsessi. Ka kordamine käib õpetamise ja õppimise juurde. Ning tähtsaks kõrvalteemaks oli humanitaarse uurimistöö enese olemuse määratlemine. Kirjandusanalüüs on pehme analüüs, loengusarja tulemuseks võivad olla ka taevas liikuvad pilved, kirjanduses eneses puudub progress... Need on olulised ja meeldejätmist väärivad mõtted, sest nii modernism kui ka hüpermodernism manifesteerivad tihti usku, et kunst areneb loodusteadusliku mudeli kohaselt, sama arusaam kummitab mujalgi.

Visandlikkusega kaasneb ka meetodi kõikumine. Hennoste on kurtnud aineala kitsust, mis sunnib juba paarist luuletajast koolkonna tegema. Sama problemaatiline oli minu arust see, et kirjeldus jõuab välja päris viimaste aastateni: siis muutub ajalugu poleemikaks. Aga poleemilisus paneb ka lugeja mõtted liikuma. Tuleb tahtmine vastu vaielda või poolt olla.

Minu vaidlushimu tärkas seal, kus Hennoste rõhutab eesti kirjanduse arengu eripära, selle kaugust teistest

kirjandustest. Aga ühtelangevused? On ju eesti kirjanikke ometi mõistetud ka välismaal. Hennostega sama meelt olin aga näiteks ses osas, mis puudutab argikeele peatset invasiooni eesti ilukirjandusse või kahtlusi postmodernismimõiste suhtes – kirjanduse puhul sel mõistel lihtsalt puudub iseloomustav või seletav jõud.

Kõige rohkem imetlesin Hennoste julgust. Nii laia küsimusteringi subjektiivne ja visandlik käsitlemine nõuab nimelt seda. Kas on selle julguse puhul tegu puht-eestiliku hoiakuga, vajadusega söösta edasi, püüda kinni raiskuläinud aeg, niipea kui selleks võimalus avaneb? Soome kirjandusteadlased poleks midagi niisugust söandanud.

See loengusari on ideede varakamber, igas märkuses, väites, ettepanekus leidub arendamisruumi aastateks.

See sari on ka töövahend, mida on hea meel kohe kasutama hakata. Ta sobib hästi ühe soome uudisraamatu kõrvale: just äsja on esimest korda pärast esmatrukke uuesti välja antud Aaro Hellaakoski kuus varajast luulekogu aastaist 1916–1928. Veel parem teos Hennoste loengute juurde aga on kogu Ida-Euroopa varasmodernismi tutvustav antoloogia, Manfred Peter Heini toimetatud "Auf der Karte Europas ein Fleck", mis ilmus mõni aasta tagasi ja aitab asetada eesti luule esimese modernismihüppe lendavad sead kogu ajastu katsetuste konteksti.

Soome keelest tlk K.P.

Hennoste loengusari näis juba kuuluvat aegade algusest lõpuni ajakirja Vikerraar juurde – oli ootamatugi, et jutt sai otsa ilma apokalüptiliste hoiatusteta. Vähe sellest, seda juttu loeti ja loetakse, "Hüpped modernismi poole" on oluline tekst ja väljakutse eesti kirjandusteadusele. Provokatiivsus tuleneb mitmest asjaolust. Kõigepealt sellest, et ta on kirjutatud "väljast", eemaldudes tsunftist kaugusesse, kus on hea mõelda "eesti kirjandusteaduse viletsuse peale". "Hüpped" on stiililine väljakutse oma visandlikkuses, kuid veel enam sisuline väljakutse, sest ta ei õrrita niisama, vaid ütleb ikkagi asjalikke asju, ka neid, mida trükikirjas varem öeldud pole.

On üsna imelik, et eesti modernismi lugu ei kirjutatud läbi varem ja ametiärgsete kirjandusteadlaste poolt. Igasuguste -ismide eufemistlik vältimine pärast Teist maailmasõda nii siin kui paguluses seletab asja siiski osaliselt, sellest inertsist võinuks kiiremini lahti saada. Hennostel juhtus olema omadusi, mida tol hetkel akadeemilistel raamatuseadepöördele napiks jäi, ning ta sai oma eeliseid lahtisemalt ja kiiremini välja mängida ka seetõttu, et asus korralekutsuvatest kirjandusteaduslikest võrgustikest väljaspool. Mis on minu meelest need loengusarjas ilmnevad eelised? Vahest Hennoste enesekindlus, ambitsioon suurteks üldistusteks, kompleksivabadus üksikuurimuste kasutamisel, tervemõistuslikkus. Ju siis just neid asju polnud piisavalt või üheskoos.

Jah, ka tervemõistuslikkust, sest Hennoste astub mingis mõttes sisse lah-

tisest uksest, ütleb sageli algtõdedena kostvaid asju ja täidab õhusolevaid ootusi. Keegi pidi ju ka seda tegema ning on eriti kena, et ootuste täitmist motiveeritakse teoreetiliselt. Hennoste tuletab eesti kirjandusteadusele meelde vooluloolise käsitluse ja teeb seda tekstiteoreetilise mudeli abil, mis arvestab tõepoolest võimalikult palju kultuurisituatsiooni kõigi komponentidega. Kui kritiseerida seda mudelit, siis osutuks see suurel määral klassikalise struktuurieriva keele kriitikaks, näiteks ka kriitikaks tõnjanovliku ajalookskeemi suhtes, mis "Hüpetest" õrnalt läbi kumab. Aga ikkagi, kui jääda valitud keele piiridesse – ja ma arvan, et sel on aeg-ajalt mõtet –, siis on Hennoste mudel küllalt paindlik, paindlikum muudugi ka Tõnjanovi omast.

Paljude väärtuslike üksikasjade seas on rida neid, mis viivad välja kultuuri- ja kirjandusloo periodiseerimisküsimuste juurde. Kõigepealt modernismi mõiste metoodiline piiritlemine, mis valitud mahus on minu arvates päris mõttekas. Ele Süvalepa kahtlustest eesti modernismi alguse suhtes võib aru saada ja eks vajavadki mitmed detailid täpsustamist, kuid kui ikkagi sümbolistlik /uusromantiline mall on pikka aega väga iseseisva nähtusena kirjanduslikuks etaloniks olnud, siis pole ka mõtet selle nähtuse iseseisvust kaotada ja teda modernismi sisse ära lahustada. Mõistete kirjanduskeskne piiritlemine ütleb mõndagi ka hilisemate kirjandusloo murdejoonte kohta. Noor-Eesti ja Siuru esteetiline kokkukuuluvus, paradigma muutused 1950. aastatel paguluses ja 1960. aastate lõpus (ja mitte niipalju alguses) Eestis võiksid olla üsna kergesti

tabatavad, aga tegelikult kirjanduslood neid eriti selge silmaga ei näe.

Ma ei arva, et tegemist oleks kuidagi ilmutusliku, küll aga tarviliku tekstiga, mis kutsub ise üles kriitilisele dialoogile. Lugu pikki aastaid jälgides hakkas üllatusi lõpupoole vähem tulema ja küllap seetõttu, et korrastatud mudel muutub suure materjalilahmaka juures üha rohkem prognoositavaks. Pealekauba on Hennoste kirglik kontseptualist, kes ei malda oma seisukohti vaka all hoida ja paneb need korduvalt ja etteviitavalt kirja ning lisaks toetab loengute stiil kordusi. Päris teadusmasinaks "Hüpped" siiski ei muutunud ja paljus tänu sellelesamale Hennoste kirglikkusele ja stiilsele stiilitusele.

Komponeerimatus on loonud ka ebahühtlust, mida tegija viimases loengus ise nendib, kuid ma ei näe selles erilist probleemi – hühtlustajaid on meil ikka piisavalt olnud. Hennoste tekst on kergemini kritiseeritav üksikküsimuste kaudu, siin pole aga mõtet kõiki pisiasju välja tuua. Vahest paar üldisemat probleemi. Esiteks – Hennoste jälitab materjalist tulenevalt hüppeid modernismi poole, kuid paratamatult kipub nõnda kirjelduskeel muutuma hüppeja pealetungi-keskseks. Võimalik, et mingi normaalparadigma jääb kuhugi varju – poleks vahest päris võimatu näha sellist normaalset "modernismipilvekest", mis omab mingit kohta kirjanduslikus kaanonis, ka näiteks 1960. aastatel Välis-Eestis ja 1970. aastatel kodumaal. Teiseks – Hennoste näib piisut üle nurga laskvat nende kirjanike juures, kelle suhe modernismiga on vastuoluline, kuid ehk siiski tähtis: Jaan Oks, Uku Masing, Madis Kõiv jmt.

Paari resümeerivas loengus esitatud teesiga saab vaielda nõndagi, et see õieti pole enam vaidlus kirjanduskontseptsiooni üle, pigem vaid selle tunnustamine. Hennoste kinnitab, et "Hüpped" pole kirjanduslugu. Rangel võttes mitte, kuid teoreetilise mudeli nii ulatuslik käivitamine hakkab kindlasti tööle kirjandusloona, kus modernismikaugete lünkade täitmisviisi saab ette aimata. Hennoste töös on potentsiaali muuta eesti kirjanduslugude traditsioone, selle realiseerumine ei sõltu küll mitte ainult temast. Ja lõpuks – teksti kehtestava ja kaanoneid lammutama jõu juures ei peaks Hennoste varjama oma sümpaatiat modernismi vastu, nagu ta seda lõpuloengus tõsise objektiivsusega korraks püüab teha. Teadust siin on nagunii, ega siis midagi häbeneneda ole, kui teksti retoorikast tekitab tunne, nagu modernism oleks siiski midagi paremat kui muud nähtused. Väärtused on Hennoste järgi umbes sellised: "(...) uusromantiline keelekasutus (...) keelekasutus, mis jätab mulje, nagu oleks tekstil kaks numbrit väiksem nahk seljas" (Vk 1994, nr 7); "Lihtsalt üteldes on postmodernistlik kultuur soo" (Vk 1997, nr 7/8); "Minu (ja paljude sama vanade lugejate) raamatuteks said (...)" (Vk 1996, nr 3). Tore ongi, et midagi sai.

Vigade parandus

Vikerkaare 1997. a 12. nr-s on eksitav viga. M. Väljataga kommentaaris "Hennoste hüpped" lk 102 1. veeru allosas on juttu kirjanikukeskse, mitte kirjanduskeskse vaatepunkti puudumisest.

Kirjastuse
PERIOODIKA
väljaandeid müüakse:

TALLINNAS

AS Plusspunkti kioskites
Tõnismäel ja Vabaduse väljakul.
AS Rinderi kioskites
Kuninga t 2 ja Suur-Karja t 12.
Vabariikliku Ajakirjanduslevi kioskis
Postimaja juures.
Kaupluses Rahva Raamat
Pärnu mnt 10.
Rahvusraamatukogus Tõnismägi 2.

TARTUS

Tartu Ülikooli raamatuäris
Ülikooli t 10.
Postimehe raamatuäris
Raekoja plats 16.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059
Marika Mikli 646 4054
Kajar Pruul 44 19 75 (Tartus)
Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062
Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062
Masinakiri Viivi Tammik 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn

Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn

"Vikerkaar" nr. 1-2/1998

Vikerkaar

1-2/1998

ISSN 0234-8160

9 770234 816029

78245